

BUDA ÉS PEST

V I S S Z A V I V Á S A 1686-B A N .

CAROLUS V.
LOTHARINGIÆ,

DEI GRATIA
BARRI ETC. DUX.

J. M. de P.

Ex Armis Caroli V. Imperatoris Com. Ducis, Ordinis Generalis, Comes Flandriae.

J. M. de P.

Nyomt. Pizani.

Napfengymetret. Anger.

BUDA ÉS PEST

VISSZAVIVÁSA 1686-BAN

A KÉTSZÁZADOS EMLÉKÜNNEPÉLY ALKALMÁRA

BUDAPEST FŐVÁROSA MEGBIZÁSÁBÓL

EREDETI KÚTFŐK ALAPJÁN

IRTA

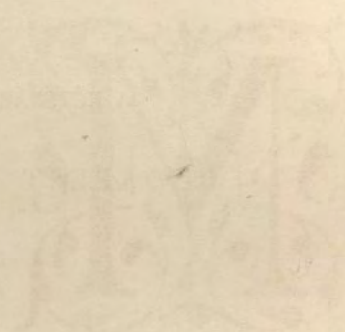
DR. KÁROLYI ÁRPÁD

BUDAPEST

1886

BUDA ÉS PEST

VISSZAVÁRTÁSOK 1686-BAN

~~M 70.774~~

Országos Széchényi Könyvtár

Leltári szám:

V492-3783/1966

ELŐSZÓ.

IKOR Budapest főváros megtisztelő megbizását, jelen monografia elkészítésére, elvállaltam, már akkor tisztában voltam azzal, hogy föl-
adatomat csupán localis, vagy akár legelső
sorban localis szempontból fölfognom nem
szabad. S mikor az anyaggyűjtés munkájához
hozzáfogtam, a gazdag bécsi, berlini és párizsi
állami levéltár ezer meg ezer irata arról győzött
meg, hogy az 1686-diki hadjárat és így Buda
ostroma elmaradásának vagy létrejöttének kérdése majdnem kizáróla-
gosan foglalkoztatta a nemzetközi politika intéző köreit Bécsben úgy
mint Madridban, Konstantinápolyban úgy mint Párizsban, Rómában
úgy mint Berlinben s Velenczében úgy mint Varsóban. Természetes
dolog volt hát, ha az ostrom története előtt az ostrom, a hadjárat
létrejöttének történetét is megirtam s kiterjeszkedtem mind arra a mi
előmozdítá vagy akadályozá a Keleten és Nyugaton, itthon és a kül-
földön Buda visszavívását. Meg kelle az olvasót ismertetnem a török
birodalom békét óhajtó törekvéseivel, XIV. Lajosnak Lipóthoz, a por-
tához és Tökölyhez való viszonyával, a bécsi udvar béke- és háború-
pártja küzdelmeivel s e küzdelmek okaival s következményeivel. Nem
csak megemlítenem, hanem bővebben is kelle tárgyalnom a Német
birodalom hadi segélye végett való alkudozásokat, mert ezektől füg-
gött első sorban az 1686-diki hadjárat sorsa. Nem volt szabad igno-
rálnom Lipót pénzügyi helyzetét s vele kapcsolatosan a pápa libera-
lítására ki kelle terjeszkednem. Foglalkoznom kellett a belpolitikai
viszonyokkal s ki kellett emelnem azokat az óriási anyagi áldozatokat,
melyeket a magyar föld hozott a szabadító hadjáratok sikere előmoz-
dítására s melyek nélkül a hadvezérek genieje s a külföldi segítség
mitsem ért volna.

Megengedem, sőt készséggel bevallom, hogy itt-ott tán mélyebben bele mentem a részletekbe, mint szükséges volt volna, hogy ez az aránytalanság a kép, mint művészi egész harmoniáját zavarja. De mentségemre a kritika ellen, melynek igazat adok, legyen szabad azt fölhoznom, hogy szabott határidőre dolgoztam óriás anyaggal s nem volt időm az aránytalanságok elsimítására, a hosszúra nyúlt részletek átdolgozására.

A mi forrásaimat illeti, ki kell jelentenem, hogy művem *politikai részéhez* a nyomtatott irodalom igen szegény; az *ostrom történetéhez* azonban az *egykorú* nyomtatott irodalom igen gazdag. Nekem sem az egyik, sem a másik körülmény nem vált előnyömré. Mert a hol szegény volt az irodalom, ott azért kelle a levéltárak actáinak ezreit még ezreit átkutatnom, hogy világos képet nyerjek az európai politikai helyzetről. A hol pedig — az ostrom történeténél — gazdag irodalom kínálkozott, ott azt a sajnos tapasztalást tettem, hosszú fáradság után, hogy kevés kivétellel a sok egykorú könyv hitvány, haszontalan, föl nem használható lom.

És így kénytelen voltam azt tenni, a mit különben örömet tettem, hogy t. i. a levéltárak eredeti, kiadatlan irathalmazai alapján építsem föl a monografia épületét.

A politikai részhez a bécsi, berlini állami levéltárak, a párizsi külügyminiszteri meg a bécsi udv. kamarai és a hadi levéltár szolgáltatták adataimat s Fraknói apátkanonok úr szívesességéből — a miért ezennel őszinte köszönetet is mondok — Buonvisi bécsi nuntiusnak a vaticani levéltárból merített nagyon értékes *correspondentiája*. Nem szükség hangsúlyoznom, hogy a bécsi kútfők közül különösen a velencei követ sürgönyei (*Dispacci di Germania*), a berliniek közül Schmettau brand. követ bécsi jelentései, a párizsiak közül pedig de la Vauguyon bécsi francia követ és Girardin portai francia követ jelentései a legfontosabbak.

Magára az ostromra vonatkozólag főforrásaim — eltekintve természetesen Károly lothr. herczegnek Röder által kiadott, ismeretes naplójától — a következők:

1. Egy *Főjelentés* az 1686-diki *campagneról*, melyet a lothringiai herczeg egyik főhadsegéde, talán gr. Lamberg, a főhadiszállás iratai, naplói alapján szerkeszte s mely a legtöbb esetben magyarázatot nyújt ott, a hol más kútfő cserben hagy vagy nem eléggé világos. Egy gondolkodó, a motívumokkal ismerős főnek retrospectiv irata az, melyet, ha itt-ott egy-egy jelentéktelen datumra nem is ügyel, érdemesnek tartottam főforrásul elfogadni. Kiadatlan s a bécsi áll. Ltár lothringeni osztályában található.

2. Egy napló-féle, melyet a főhadiszálláson vezettek s mely a hivatalos hadi bulletinek szerepét játssza. Czíme *Journaux des Campagnes de Charles V de Lorraine*, szintén a bécsi áll. Levéltár lothringeni osztályában.

3. A bajor hivatalos napló, melyet a bajor főhadiszálláson vezettek s melynek másolata a bécsi hadügyminiszteri levéltárban van.

4. Henrik szász herczeg, brandenburgi ezredes naplója, a berlini áll. Ltárban.

5. Nagy csomó melléklet Schmettau politikai jelentéseihez. E mellékletek mind a budai táborból valók s noha nagyobb részüket ismeretlen tudósító írta, mindamellet főfontosságú kútfők. Van köztük néhány levél gr. Taaffe altábornagytól s Schöning brand. vezértől. — A mellékletek másolatai a berlini áll. Ltárban.

6. Grimani Ferencz velencei tisztnak, a ki hivatalos küldetésben vett Buda ostrománál részt, jelentései a köztársaság bécsi követéhez; eredetijei a Dispacci di Germania 1686-diki kötetéhez mellékelve Bécsben az áll. levéltárban.

7. Doria di Cirié és Vittorio Tarini di Consombrato savoyai tisztek jelentései. Doria egyenest II. Victor-Amadeo savoyai herczeghez írja valóban kitünő jelentéseit; Tarini egy magas állású egyénhez, kit nem nevez meg, de excellentiás úrnak czímez. Mind a két savoyai tiszt hivatalos küldetésben volt Buda alatt. — Jelentéseiket Thallóczy Lajos barátom fődözte föl a turini állami levéltárban s az ő közbenjárására kaptam meg. Fogadja értük szives köszönetem.

8. Du Héron és Cormaillon, bajor szolgálatban levő francia tisztek különösen nagybecsű jelentései a párizsi külügyi levéltár Autriche osztályában.

9. Rabatta és Dünnewald cs. tábornokok és másoktól egy-két, de igen fontos levél herczeg Dietrichstein Ferdinánd csász. főudvarmesterhez Buda alól; a herczeg Dietrichstein-féle nicolsburgi levéltárból. Fogadja a szivesen megadott engedélyért ő Herczegsége, a nicolsburgi uradalom birtokosa, Mensdorff-Dietrichstein herczegasszony őszinte köszönetem.

Ezek volnának a legfőbb források; rajtok kívül egy igen nagy csomó másodrangú kútfőt illető helyén megemlítek.

A ki e monografiát olvassa, látni fogja, mily csekély szerepet juttathatnak benne a magyaroknak. Nagy baj az, de teljesen ártatlan vagyok benne. Mert mit csináljon a magyar historicus, ha az ország legelőkelőbb s az ostrom alatt legelső szerepet játszó családok levéltáraiban semmi följegyzés nem maradt fenn? A Történelmi Társulat magáévá

tette ez ügyet s különösen buzgólkodtak Szilágyi Sándor és Thaly Kálmán urak — kiknek hálás köszönetem nem tudom eléggé kifejezni; de sem az Eszterházy-család kismartoni, sem a hg Battyány-család körmendi, sem a hg Pálffy-család pozsonyi s a teanói ág stübingi, sem a gr. Zichy-család zsélyi, sem a gr. Csáky-család löcsei sem a báró Sennyey család levéltárában nem tudtunk valami jó forrásra akadni. Azt a mit a körmendi levéltár nyújtott, azt a keveset becsületesen fölhasználtam.

A monografia illustratiói gondozását Szilágyi Sándor úr volt szives elvállalni. A ki tudja mennyi gonddal, fáradsággal, utánjárással jár az, az fogja csak megítélhetni, hogy mily igaz hálával tartozom Szilágyi Sándor úrnak úgy ezért, mint azért a sok oldalú támogatásért, melyben részesíteni engem kegyes volt.

De nem mulaszthatom el Gerlóczy Károly polgármester úr, az ünnepély-bizottság elnöke iránt is ép oly őszinte hálámat kifejezni; az ő jóakarata, az ő istápolása nélkül ez a munka bizonyára nem látott volna napvilágot.

Fogadják őszinte köszönetem ezenkívül a bécsi, berlini, párizsi levéltárak igazgatóságai; Ő fölsége hitbizományi könyvtárának igazgatója Becker udv. tanácsos, és őre dr. Karpf urak; Lanfranconi Aeneas mérnök úr nagyban kizsákmányolt szép gyűjteményeért és dr. Darányi Ignác orsz. képviselő úr; továbbá Bunyitai Vincze és Kudora Károly urak, aztán Thallóczy Lajos, Fejérpataky László, Majláth Béla és Szádeczky Lajos barátaim s végül különösen fogadja meleg köszönetemet dr. Lampel József barátom és collegám, a ki e monografia mellékletei gyanánt szolgáló négy térképet műkedvelő, tehát nem cartograph létére, hozzám való barátságból oly pontos lelkiismeretességgel készítette el.

Irtam Bécsben, 1886. augusztus havában.

DR KÁROLYI ÁRPÁD.

EM ok nélkül tartják Bécsnek az 1683-iki hires ostrom alól való fölmentését korszakalkotónak Kelet-Európa történetében. Csakhogy ez örökké nevezetes fegyvertény jelentősége nem abban rejlik, a miben általánosan keresik. Magyarországon az ozmán haderőnek hatalmasan kifejlődött, erős központtal bíró védő és támadó rendszere volt, mely az országot hálógyanánt övezte körül. A mi nyugat felé e rendszeren, e hálón kívül történt, az, ha még oly nagy vereség volt is, mint Kara Mustafáé 1683-ban, ennek a rendszernek erejéből nem vont le semmit, azon léket nem ütött. A török hatalmi állására nézve teljesen közömbös volt: vajjon megsarcolja-e a nagyvezér vagy nem a bevett Bécset, mindaddig míg a magyarföldi török várhálózat szálait el nem szakították. Harcászati szempontból, az ozmán hatalmi állás szempontjából hát még Esztergom s annál inkább Érsekújvár visszavívása is nagyobb jelentőségű, mint a bécsi győzelem, s ugyan e szempontból Buda visszavételének hordereje Bécs ostromáét sokszorta meghaladja: mert a magyarföldi török véd- és támadórendszernek alapját, központját vette el.

A bécsi ostrom jelentősége inkább politikai természetű. Addig az ozmánnal harczoló országok külön-külön vívták kétségbeesett küzdel-

meiket az óriással s az óriás egyenként majd megfojtá valamennyit. Bécs alatt az egyesült keresztyén erők győzelmeskedtek a törökön: a diadal az úgynevezett szent ligához vezetett.

Ebben rejlik a bécsi nagyszerű fegyvertény hordereje.

1684. márczius 5-ikén I. Lipót mint az örökös tartományok ura és mint Magyarország királya¹ a török ellen véd- és dacszövetségre lépett Lengyelországgal és a velencei köztársasággal a czélből, hogy az ozmántól, egyesült erővel folytatandó háborúban »dicsőséges és állandó« békét csikarjanak ki. A pápa, XI. Incze, mint kezes és mint protector állott e szövetkezéshez s az a szent liga nevét nyerte.

Megkezdődött az élethalál-harcz a porta ellen mind a három oldalról s 1699-ben a karloviczi békéhez vezetett. Mindjárt 1684-ben Buda ellen küldé Lipót hadait, egy csapással óhajtván a törököt megalázni. Daczára a fővezér Lothringiai Károly síkföldi fényes győzelmeinek, Buda török kézben marad s a másik esztendőben nem is gondolnak már Buda visszavételére. De az esztergomi fényes diadal s Érsekújvár visszavívása újabb bizalmat gerjeszt a keresztyén fegyverekben s ennek eredménye lesz 1686-ban a budai ostrom.

Mind politikai, mint stratégiai tekintetekben fontosb Bécs 1683-diki ostrománál. Buda elestével a török lábai alatt Magyarországon megingott a talaj. A török megszedült, mint mikor a tengeri nyúlnak koponyájából kivesszik az agyat. A visszahódított Magyarországon pedig a dynastia oly támaszt nyert, melynek erejével az osztrák örökös tartományok ura s a német császári árnyékkorona birtokosa legelső rangú európai nagyhatalom lön.

Csupán helyi érdekű-e hát Buda visszavívásának története?

¹ Ezt a szerződés, melynek eredetije a bécsi állami levéltárban, különösen hangoztatja.

I. FEJEZET.

BÉKE-E VAGY HÁBORÚ?

Török állapotok 1685 végével. A porta békét óhajt. Erdély közbenjár. — XIV. Lajos viszonya Lipóthoz 1685—86. években; politikája Lipóttal szemben; XIV. Lajos portai politikája 1685—86; nem pártolja a törököt; a török elleni háború folytatását inkább elősegíti; Tökölyt nem hajlandó Lipót ellen támogatni, inkább csúfosan elejti; tervei a rajnai választófejedelemség ellen; ezért óhajtja, hogy Lipót a törökkel békét ne kössön. — A bécsi udvari pártok; török békepárt; török háborúpárt; küzdelmeik s üzelveik. Lothringiai Károly a háborúpárton, Magyarországot vissza akarja hódítani.

Az 1685-dik év nyara végén vagyunk. Lothringiai Károly fölmenti a török által vívott Esztergomot az ostrom alól, síkföldi ütközetben megveri és rohamos visszavonulásra kényszeríti Ördög Ibrahimot, a magyarországi szeraskírt; Érsekújvárt pedig rohammal veszi be az azt vívó keresztyén sereg. Egyik csapás a másik után a törökre, egyik győzelem a másik után a keresztyén seregre. A tavalyi szomorú budai vállalat után, mely a császári hadak java részét fölemészté, alig hiszik Magyarországbán, hogy mindez lehetséges s bizony hajlandók volnának eltagadni, ha — meg nem történt volna. Egy fehérvári aga »török hitére esküszik« a rákosi táborban Géczy Istvánnak, Leszenyei Nagy Mihálynak meg Bezzegh Györgynek, a kuruczkirály embereinek, hogy az esztergomi veszteség alig vehető számba; »isten úgy segítse, száz ember kárunk nincsen, két ágyúnál s három taraczknál több ott nem veszett«, sátraiknak negyedrésze sem maradt a győzők kezében.¹

¹ Géczy István és társai levele Tökölyhez. 1685. aug. 18. rákosi tábor. Orsz. Ltár. lymbusa.

De, ha az esztergomi nagy veszteség híré, bár sikertelenül, a minimumra óhajtja is a török leszállítani: Érsekújvár bukása oly factum, mely el nem tagadható; seb, mely fáj, és a mi fő: gyöngít.

Érsekújvár igen fontos positió volt a török várrendszer keretében, a mióta azt két évtizeddel azelőtt az ozmán meghódítani sikerült. Alsó-Ausztria északkeleti, Morvaország délkeleti része s a velök szomszédos magyar megyék, a Nyitra s Vág folyók vidéke, mondhatni torkában feküdtek ez erősségnek, mely fekvésénél fogva, mint az ozmán várhálózat legészaknyugatibb csomója stratégiai és taktikai tekintetéből egyaránt előkelő helyet foglalt el. Igaz ugyan, hogy a mióta a háta mögött fekvő Esztergom keresztyén kézbe került, a fontos török őrszem ereje legalább részben béna lón; de mégis elég nagy maradt arra, hogy elvesztésén az ozmán búsuljon s a keresztyén örüljön. Ibraim, az energikus szeraskír, azért vette Esztergomot ostrom alá, mert tudta, hogy ennek bevétele Érsekújvár positióját tetemesen megerősíti. Terve nem sült el; az ozmán várrendszer testébe Esztergom birása által ütött ék maga után vont a Érsekújvár bukását is.

Fontos momentum ez az ozmán hatalom magyarországi állása megítélésénél, s tán nem erősen túlzok, ha azt mondom, hogy katonai szempontból ez is mélyrehatóbb, mint az 1683-diki nagy vereség. Nem hiába ujjongtak a keresztyének s nem ok nélkül rettent meg a török, úgy, hogy békét kért.

Augusztus 30-dikán Nagy-Maros mellett, a Duna hajlásánál táborozott a császári hadak diadalmas vezére, Lothringiai Károly, midőn jelenték neki, hogy Ahmed Cselebi, a volt érsekújvári defterdár s a török hűbérese, timarióták, jegyzője levelet hozott számára a szeraskírtól.¹ A kevély Ibraim, ki mély tűzű kaján szemeit oly elégtelen legelteté tavalý a Buda alól összeroncsolva elvonuló keresztyén sereg nyomorúságán, békét ajánla e levélben s e lépését szépíteni igyekvék. Azt írta Károlynak, hogy csak azért ajánl békét, mert Károly a küldött Ahmed Cselebi előtt, ki Érsekújvár bevétele után Heissler ezredes fogságából csere útján szabadult meg, azt mondta volna, hogy, ha a török meg egyezésre nyújtaná kezét, ő, Károly, örömmel ragadná meg azt.² De a császári fővezér így soha nem nyilatkozott; maga a küldött kijelenté, hogy a levél ez állításáról tudomása nincs, s hogy a megszorúlt szeraskír — hazudik. Ahmed azzal a szóbeli válaszszal ment vissza

¹ Károly herczeg Lipóthoz 1685. aug. 31. marosi tábor. Hadi Itár (a karlsruhei levéltár eredetije után és Disp. szeptember 9.)

² A levél olasz fordítása a Dispaccik közt.

küldőjéhez, hogy a császári fővezérnek nincs hatalma békét tárgyalnia; alkudozzék a basa, ha akar, a bécsi udvarral.

Ibraim ezt az intést megjegyezte s hadaival Törökország felé vonulván, Buda parancsnokára, Abdurrahman basára bízta a további lépéseket. E megbízás következtében írta Abdurrahman még szeptember 7-dikén a bécsi hadi tanács elnökéhez, Badeni Hermann örgrófhhoz feltűnően szíves hangú levelét,¹ melyben tudatta, mily készséggel működnek közre a szegény, istenadta keresztyén alattvalók nyugalma helyreállításán, ha készsége visszhangra találna.

A szégyen pirját, mely a büszke török hős arczán égett, nem vala képes a tettett szánalom eme festéke eltakarni. Nagyon ziláltaknak kelle lenniök a török visszonyoknak, hogy e megalázó lépésre oly emberek, mint Ibraim és Abdurrahman elszánták magukat. Egy Diodato nevű bécsi örmény kereskedő, kinek budai levelezői a kémiszolgálatot teljesíték a bécsi udvar érdekében, s a kiket — mint később látni fogjuk — a török maga is örömet felhasznál a közvetítésekre, e napokban kap Budáról egy érdekes levelet. Bezzeg meglapultak a törökök — mondja a levél — Érsekújvár eleste óta! Úgy beszél velem a basa, mintha testvérje volnék s kér, hogy irjak Sahin doktornak² Bécsbe, a békét kéz alatt is előmozdítandó. Nagyon sokat remélnek e levelek irásától Abdurrahmanék, pedig tán nem fog semmit sem használni. Ne is használjon; mert oly gyöngye most a török, mint soha még nem volt s ezer esztendőben egyszer ha jó ily kedvező alkalom az ozmán hatalom legyőzésére.³

A mit az egyszerű örmény kalmár irt: teljesen igaz. A keresztyének győzelme páni rettegést oltott a törökbe, és e rettegést a felsőmagyarországi őszi hadjárat, melyről később, a maga helyén meg kell emlékezni, csak növelé. A magyarországi basák féltősebb kincseiket beljebb Törökországba küldözék; a magyarföldi török katonák közt oly nagy fokú demoralizáció kapott lábra, hogy csapatostúl hagyogatták el váraikat, különösen kisebb palánkjaikat, s a kit hűbéres földje nem tartta vissza, az haza, a birodalom belsejébe igyekvék. Nem használt e szökések ellen a szigorú büntetés; azok példája, kiket a budai basa e miatt kard élére

¹ Röder von Diersburg. Des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wieder die Türken. I. Urkunden 21. l.

² Sahin persa alattvaló örmény születésű orvos Bécsben az 1683-diki ostrom alatt is szerepet játszott. Úgy a budai basának, mint Badeni Hermannnak ismerőse s ez utóbbinak ügynöke is.

³ 1685. szept. 8. (Dispaccik közt másolatban). Fölötte érdekes az az önhittség, melylyel a konstantinápolyi követségi titkárok egyike La Croix a császári seregekről s előnyomásokról nyilatkozik: Il n'y a point de doute — mondja — que s'ils (Lipót hadai) avoient esté conduits par l'incomparable génie de la France, il n'y auroit que le Bosphore, qui auroit pu arrester la rapidité de leur conquête. 1685. október 24. Párizsi külügyi levéltár. Turquie.

hányatott, nem rémité el a többieket. Mintha valami bajjóslatú előérzet szállotta volna meg e harczedzett, halni s veszni mindig kész fegyveres nép lelkét, vagy az a titkos természetű ösztön kergette volna őket, mely a patkányt arra készíti, hogy a kikötőből dagadó vitorlával indulásra kész hajót odahagyja! De maguk a várparancsnokok is mintha természetfölötti erő nyomása, mintha igézet alatt megdermedve állottak volna! Még nem is oly régen virágjában volt az a bevett szokás, hogy béke idején portyázni jár ki végváraiból a török s ha a kalandra, rabolni menő csapat ágyút nem visz magával, vállalatát békeszegésnek nem is tekinti, bár három határ nádas viskóit gyújtotta legyen fel s egy fél megye népe futott bár előle hajléktalanul. Még egy fél év előtt Hassán, az érsekújvári basa a szomszédos magyar királyi ditió lakóit behódoltatni akarja s »barát-ságos« levélben figyelmezteti Galgócz biráját és polgárait, mint »nyársra termett, hosszúnyakú kutyákat« az adófizetésre. És egy fél esztendő múlva, 1685—86 telén, a győri és Kanizsa-elleni végvárok generalatusából magyar hajdu és magyar huszár dévajkodva csipked békés jancsárt és futó spáhit, hajt el török marhát, zsákmányol török eleséget, mit Budának, Fejérvárnak meg Kanizsának s nem a dalos Balassa Bálint kalandvagyó végbeli vitézeinek szánt a fényes porta; a mely, mint Abdi meg a többi várparancsnok némán, nyugodtan tűri mind ez incselkedést.¹

A törökök e magatartásának mélyebb oka volt. »Oly nagy birodalmak, mint a minő a török, nem egy nap alatt, hanem hosszú időn keresztül képződnek s egy csapással nem is rombolhatók szét,« mondá ép e napokban egy kitűnő államférfi.² Nem az az egy-két, bármily fényes győzelem zsidbasztá meg a porta magyarföldi alattvalói erejét; a végtagok bénulásának oka s fészke a gerinczben, a központban, magában a birodalom zilált állapotában keresendő. Mindannak, a mit az ozmán hatalom két század óta hanyatlott, csirája már a 17-ik század második felében észlelhető — s e csira 1685-ben már fejét rég kiütötte.

A szultán, IV. Mohamed, indolens, összes gondja és dolga naponkint egy órai vadászatra szorítkozik; oly uralkodó, a kinek félnek a rossz híreket elmondani, a birodalom bajait előadni, a kitől a nagyvezér, a mit lehet, eltitkol, nehogy »megszomorítani legyen kénytelen ő hatalmasságát.« De, ha közölnek is vele valamit, gyermekes multságoknak hódoló természete ajtót zár az okos vezér tanácsai előtt. A vezér maga folytonos életveszélyben forog s kénytelen azoknak, a kiktől tarthat,

¹ Disp. sept. 16., Röder I. 158. Schmettau jelentései 1685. nov. 15. és 1686. január 13. (Berlini titk. Ltár.) Továbbá levelek a hg Batthyány-levéltárban Körömben.

² Buonvisi Ferencz bibornok, bécsi nuntius, a kiről alább, 1685. aug. 23. Lipóthoz Monum. Vaticanae Hungariae. II. sor. II. kötet.

fejét leütni.¹ Ez az iszonyú szokás, mely az egyszeri hibázásban is incapacitást, a vélt incapacitásban már államellenes bünt, közveszélyességet keres és talál, fölemészt a birodalom legjobb erőit, edzett hadvezéreket és tapasztalt államférfiakat. Ördög Ibraimot, ki Buda 1684-diki védelme által maradandó emléket szerze nevének a török nemzeti történet évkönyveiben, csakúgy megfojtatja a szultán, mint előtte annyi mást, noha előkelő török körökben általános a hit, hogy ő volt volna csaknem az egyedüli, a kire egy nagy sereg vezényletét nyugodt lélekkel rá lehetne bízni.²

A nagyvezérben sem ura, sem a nép nem bízik; a nyugodt vén ember hideg külsője szellemet és biztonságot árul el; de nincs célja, nem ismeri saját szándékait, nem tudja, hogy az eseményekkel szemben mint viselje magát.³ A birodalmat ért szerencsétlenségekért őt teszik felelőssé s ez a Kara Ibraim, ki két év előtt Kara Mustafát megölette, a kormánypolcstról távozni kényszerül, hogy elérje — nem a nyugalmat, mely után esengett, hanem a selyemzsinórt, mely az ő végzete is. Az új nagyvezér: a lengyel háború hőse, Szolimán basa, ügyes, eszes és nagyravágyó ember; ki, mint a szultán főlovászmestere, ravasz számítással buktatá meg Ibraimot; a kik ismerik, jó prognosticont állítanak neki,⁴ de ő is mihez fogjon? A kincstár üres, pénz nincs, a kereskedés ijesztő módon hanyatlik, a vámok alig hoznak valami jövedelmet; Kara Ibraim elkobzott óriás vagyona, a szultán kincses házából pénzzé tett drágakövek csak csöppek a szükség tengerében, — s a nagyvezér dühében beteg. A sereg élelem, fizetés nélkül, desertióban, a kormányrendeletek — miket egy ignorans elemekből alakított tanács állít ki, — végre nem hajtatnak. A fővárosban az éhség rémítő képe fenyeget; a katasztrófa kitörőben, a lakosok nyíltan az utczákon szidják, káromolják a kormányt. Oláh- és Moldvaországot a csapatok elpusztíták, nincs honnan eleséget hozatni s ha a tatárok a mai Dél-Oroszországból megtagadják a gabonaszállítást, bekövetkezik a lázadás. Mert a spahik már felzendültek; Magyarországra akarták őket küldeni, de megtagadták az engedelmisséget; valami 20 főbb tisztet megfojtatott közülök a padisah, de nem használt semmit, visszatértek Drinápolyba s azt követelték, hogy maga a szultán vezesse őket a próféta zászlajával. Valami 12 ezer jancsár

¹ De la Croix jelentése 1685. augusztus 19. Konstantinápolyból és Fabre rendkívüli francia internuntius ugyanonnét 1685. okt. 15. (Párizsi külügyi Ltár. Turquie).

² . . . Le seule homme d'entre eux qui eust quelque disposition à pouvoir commander une armée et qui avoit empêché la prise de Bude la campagne précédente. Girardin jelentése XIV. Lajoshoz. (Párizsi külügyi Ltár. Turquie) 1686. január 11. Konstantinápolyból.

³ Fabre jelentése 1685. okt. 15. Konstantinápolyból. U. o.

⁴ Girardin január 11. és Drinápolyból márczius 11. Je ne doute point qu'il ne s'aquerre beaucoup de réputation dans un temps de paix.

tart Magyarország felől Drinápolynak, egyesülendő az itteni zavargó elemekkel; a szultán pénzt küld elébük, de visszautasítják; nem bizonyos, vajjon a nagyúr, a nagyvezér s a mufti feje nem hull-e le. A török tábornokok egyre-másra irkálnak, hogy a seregnek nincs mit ennie — s katonának már a gyermeket is szedik, a boltos inasokat fogdossák. Soha oly koldús fölszerelésű hajók, mint azok, melyeket legutóbb a kapudán basa a velenczések ellen küldé; annyira hitványak, hogy egy erősebb szélrohamot se fognak kiállani.

Ez állapotokhoz képzeljük a magyarországi s velencei keresztyén hadak győzelmes előnyomulásáról szóló igaz és mesés híreket. — Velencei ágensek az egész török birodalmat elárasztják nyomtatott ujságokkal; a porta hamarabb tudja meg ezekből, mi történt Magyarországon, mint a hivatalos jelentésekből. S ez a diván tagjait oly merev rémültségbe ejti, hogy, mint egy francia tudósító drasztikus kifejezése mondja, nem tudják, hol a fejök, nem tudják, melyik szenthez forduljanak segélyért (*qu'ils ne sçavent à quel saint se vour, ne sçavent ou ils en sont*). Ha Lajos akarná — írja Noguères, a francia követség egyik titkára, egy év alatt kiűzhetné a törököt Európából. Girardin, az új francia követ előtt magok a törökök állítják, hogy a félelem a végbeli töröknél a némettől csodálatoskép oly nagy, hogy, ha 500 török csak 200 németet megpillant, már megfut előle. A nagyvezér pedig azt beszéli, hogy halomlás szerint Lipót már elígérte volna a konstantinápolyi érsekséget, oly biztos az ozmán főváros megvételében.

Egyszóval zilált állapotok, fejetlen emberek. S bár a török birodalom erős kéz kormánya alatt még mindig képes óriási erőfeszítésre s ellenei szétmorzsolására — mint ezt Maurocordato, a portai főtölmács Girardin francia követtel szemben megjegyezte —: szultán és nagyvezér egyaránt békét meg újra békét kívánnak »oly feltételek alatt« — mondja egy részrehajlatlan tudósító, — »a minöket rájok dictálni fogának«, mert fejök, életük forog a kockán.¹

Ez az utóbbi állítás merészen túloz s alapját abban birja, hogy a porta egyszerre öt felől, öt oldalról is egyengette a szent liga tagjaival, főként azonban a német császárral a békés megegyezés útját. Míg Ahmed Cselebi és Abdurrahman basa egyenest közvetetlenül léptek föl, addig a tatár kán a lengyel királynál ajánlkozott a szultán s Sobiesky között a barátságos egyetértés helyreállítására, minek azonban semmi eredménye nem lőn. Ép így sikertelenül végződött a porta azon törekvése, hogy

¹ Buonvisi Cibonak 1686. jan. 27. Mon. Vaticana Hung. II. s. 2. köt. — Noguères és La Croix francia követségi titkárok jelentései 1685. júl.—okt. és Girardin jelentései 1686. január 11., január 23., ápril 18. (Párizsi külügyi Lvtár. Turquie).

Velenczét békére bírja, mert a győzelmesen hadakozó köztársaság a szentszövetség kötésére hivatkozva, föltétlenül visszautasítá a békeajánlatokat. Pedig a nagyvezér a legkelletlenebbül épen ezt a lépést tette meg; mert az összes törökség ez idétt Velence ellen volt a legnagyobb gyűlölettel eltelve, mint oly nép ellen, — (mondá a nagyvezér a francia követhoz) mely maga soha nem harczol, csak idegen zsoldossal folytat háborút, csak pénzen bérelt vérrel védi magát s mégis elég orczátlanul hadat mer izenni a hatalmas szultánnak.¹ Többet bízott a porta Lajos, a francia király esetleges közbejárásában, miről később szólok; aztán a lengyel királylyal kezdett tárgyalásokban s azon ajánlatokban, melyeket Erdély követei által tétetett.

A Sobieskyval kezdett érintkezések számai 1685 őszéig nyúlnak vissza s a közvetítők részint egy Malachowski nevű jezsuita, részint a portán a mult évekből visszatartott lengyel követ, Proski Sámuel, voltak. Amazt, ki a király távoli rokona vala s tulajdonkép rendje érdekeiben járt a török földön, Szolimán nagyvezér 1686 február havában Drinápolyból küldé a lengyel udvarhoz hízelgő ajánlatokkal s általa azt a választ vevé Sobieskytól, hogy szövetségesei nélkül nem békélhet ugyan, de örömet szeretné tudni a fényes kapu föltételeit. Proskit, reménysége legszilárdabb horgonyát pedig csak azért bocsátá a porta szabadon, hogy általa királyi urát lefegyverezhesse. Beszéltek Proskinak sok mindenfélét a portán, hogy elhitesse vele, mily előnyös volna a lengyelek részére a törökkel külön egyezkedésre lépni; Proski elhitt mindent, csak hogy szabadonbocsátását kinyerje s aztán azt a feltételt terjeszté Szolimán elé, hogy mivel a lengyelekre nézve oly fontos, török kézben levő végvár, Kameniecz nélkül a kívánt béke nehezen lehet testté, Kamenieczet pedig a porta átadni nem hajlandó: nehogy ez a körülmény akadályt képezzen: rontassa le a nagyvezér e végvárat s úgy adassa át a királynak. Ez a terv Szolimánnak tetszett is² — s noha nem lön belőle semmi, egész 1686. május haváig tartottak a titkos alkudozások, melyek, ha ismeretesek volnának, nem valószínű, hogy kedvező fényt vetnének Sobieskynek magatartására, szemben a szent ligában elvállalt kötelezettségeivel. Távol legyen tőlem a gyanusítás; de furcsának találom azt, a mit Girardin, a francia követ, e részben XIV. Lajoshoz ír a mondott hónapban, mikor a hármas szövetség tagjai már nem voltak szabadok a háború folytatása és béke között választani. A porta nem igen készül a Lengyelország felőli

¹ Wichert lengyelországi brandenburgus követ jelentése 1686. april 4. (Berlini titk. Ltár); Disp. 1685. nov. 25.; Girardin 1686. april 18. (Párizsi külügyi Ltár. Turquie).

² Wichert 1686. márcz. 7. (berlini titk. ltár) és Girardin márcz. 11. Drinápolyból (párizsi külügyi Ltár Turquie).

oldalról — mondja a francia diplomata s ennek oka az, a miről általános a meggyőződés, hogy Sobiesky és a szultán közt titkos egyetértés jött létre s a király megígéré, hogy semmit nem fog a török ellen indítani.¹

Talán valamennyi közvetítés között legtöbbet várt a porta Erdély fejedelmének, Apafynak közbenjárásától. És nem ok nélkül. Nem azért, mintha Erdély szava a gyöngye Apafy alatt annyit nyomott volna a latban, mint II. Rákóczy György szerencsétlen lengyel expedíciója előtt nyomhat vala; hanem azért, mert Apafyék legjobban ismerték a bécsi udvari s a magyar viszonyokat s esetleg egyes előkelő magyar főúr által közvetve is hathattak Lipót környezetére. Főként pedig azért, mert a porta föltehetette, hogy az, a kinek leginkább érdekében áll két hatalmas küzdő fél között saját existenciáját biztosítani, az már erre való tekintettel is igyekezni fog igazán, hűségesen a béke létrehozatalán. A porta e számítása világos volt — s igazolja ezt az is, hogy már 1684 derekán, mikor Apafy Váradi Inczedy Mihályt Sobieskyhoz küldötte magától, a porta megbízása nélkül ajánlkozott a béke közvetítésére, sőt arra kérte a lengyel királyt, hogy, ha nem kerülne is Erdély közbenjárására a sor, de a békét a hadviselő hatalmak megkötnék: abba Erdély is befoglaltassék. A következő év elején, 1685 januárjában, midőn Bécsben a hadikészületek egyre-másra folytak, hogy az 1684-dik évi budai sikertelen ostrom által a keresztyén fegyvereken ejtett csorbát kiköszörüljék; Apafy és Teleky Mihály jónak látták közbenjáró ajánlataikkal, azon ürügy alatt, mintha erre a portától »insinuatío«-juk volna, nemcsak Sobieskyt, hanem egyenesen Lipótot is fölkeresni. A diplomata, kit e célra kiválasztottak, ismét az ügyes Inczedy volt. Megbízást nyert az ajánlatnak azzal való indokolására, hogy Erdély közvetítésének elfogadása által Lipót Erdélyen segít és ezt lekötelezi, de egyúttal morális kötelességet teljesít. Mert Erdély 1684-ben csak a császár és Sobiesky biztatására mulasztá el a portai adó beküldését s Buda alá a szeraskir parancsolta eleség beszállítását. Miután a császári sereg Buda alól siker nélkül vonult el, másrészt pedig a lengyel király »maga országából tovább nem menvén, csak azt sem vitte végbe, hogy Kameniecbe élést ne vigyenek a pogányok«: beláthatja a bécsi udvar, hogy Erdély helyzete mily aggasztóan veszélyes.²

A mit Erdély eddig a maga jószántából, önérdékből s a politikai

¹ . . . Mais à cet égard on est persuadé qu'il y a quelque convention secrète avec le roy de Pologne et qu'il a promis de ne rien entreprendre. Girardin XIV. Lajosnak 1686. máj. 24. Perából. (Párizsi külügyi Ltár. Turquie).

² Apafy utasításai Inczedy számára 1684. ebesfalvai tábor és 1685. január 20. (Teleky Ltár Marosvásárhelytt.)

viszonyok nyomása alatt tön, azt Érsekujvár visszafoglalása után egyenesen a porta akaratából ismételte. Még Kara Ibraim kijelenté ezt a kívánságot az ország konstantinápolyi resideense előtt. A kívánság parancs

MICHAEL APAFI

*Princeps Transylvaniae. Partium Regni
Hungariae Dominus et Siculorum
Comes.*

volt s a Bécsben tartózkodó Inczedy fűt-fát megmozdított a parancs teljesítésére, oly hévvel, oly tüzrel, még a küludvarok képviselőinél is, hogy a velencei követ nem zárkozhatott el ama tökéletesen igazolt felfogás elöl, mely szerint nem annyira a török dolgában, mint inkább

»saját bőreért« buzgólkodik oly serényen a jó Apafy. Strattmann, az udvari kancellár, a császári elfogadó terem előszobájában mutogatta Buonvisinak, a pápa nuncziusának, meg a doge képviselőjének az erdélyi fejedelem hosszú levelét, melyben ez a törökkel való megbékülés hasznát bő szóval igyekezett fejtegetni, noha nem titkolta, hogy erre direct parancsot kapott a padisahtól s noha gondolhatta — mint Strattman hangsúlyozá — hogy addig, míg a szultán mást nem ígér, csak azt engedi át Lipótnak, a mi annak amúgy is kezében van, a békéről szó sem lehet.¹ A porta azonban nem tágított. A nagyvezér külön csauz által, Szolimán aga, a nagyvezér tihája pedig levélben sürgeté meg Erdély fejedelmét ajánlatai, ki tudja hányadszor való megújítására 1685 őszén. Határozott parancsa a nagyvezérnek, mondja Szolimán tiha, hogy Apafy »a két császár között való hidegségnek tollálására« mindent elkövessen, s ha megleszen a kívánt eredmény a fejedelem közbevetése útján, jutalmul a nagyvezér elrendeli, hogy Apafy titkos ellensége, az Erdély fejedelmi trónját áhító Tököly, ama »két hatalmas nemzetet fascináló s azoknak annyi kárt tevő fattyú kuvasz, valamely várakat és helyeket a Nagyságod birodalmában ősi jussal pretendál, hogy mind azok Nagyságodnál maradjanak.« Sietős volt a töröknek a béke, mert a választ »minden szempillantásban várjuk« — írja Szolimán. S midőn a nagyvezér december elején Apafyt újra megsürgeti, a megszorult fejedelem Maurocordatonak, a porta főtolmácsának igyekszik buzgóságát bebizonyítani s elhítenni a portával, hogy a császári seregeknek a Részekben való erőszakos téli beszállásolását csakis a portára való tekintettel nem akadályozza meg, mert nem illenek neki fegyvert fogni a római császár ellen akkor, mikor követei a porta parancsából törekednek békét hozni létre a két uralkodó között.²

Az a kérdés: milyen állást foglalt el a bécsi udvar a török részről jövő ez ajánlatokkal szemben?

Midőn e kérdésre meg akarunk felelni, tekintetünk az európai viszonyok, a nemzetközi conjecturák egész nagy hálózatára vetődik. Francia és német, magyar és török állapotok ellentétes aggodalmakat, egymással homlokegyenest ellenkező combinatiókat költenek a bécsi udvar politikát intéző köreibben. Pártok támadnak és meghasonlás áll elő, melyet az érdekelt külhatalmak képviselőinek beavatkozása mérsékel vagy elmérgesít. A felsőmagyarországi győzelmek, Tököly elfogatásának követ-

¹ Responsum ablegato Transilvanico datum. Melléklet az 1685. sept. 9-diki Dispaccihoz, és Disp. 1685. sept. 30., nov. 25., 1686. febr. 3.

² Szolimán tiha Apafyhoz és Apafy Maurocordatohoz 1685. decz. 19. (Marosvásárhelyi Teleky Ltár.)

kezményei háborúra intenek; sok körülmény ellenben békét javasol, békére készíti az udvart különösen egy, az 1685. év folyamában a Rajna mentén felmerült, jelentéktelennek tetsző ügy, melyben a Németbirodalom s XIV. Lajos vannak érdekelve; de melyből fürgeteg támadhat vala épen ebben az időben s hirtelen, úgy, a miként három év mulva csakugyan támadott is. Sok fontos ok mellett, mely a török béke vagy a török háború ellen szólt, kiváltkép a francia király politikája volt az, a mitől a jövő 1686-dik évben a keleti viszonyok alakulását a bécsi udvar egyik hatalmas pártja függővé tette.

Szükséges hát mindenekelőtt XIV. Lajosnak Lipóthoz való, ez idei viszonyával, keleti politikájával, azután pedig ahhoz a rajnamenti ügghöz való fenyegető állásával megismerkednünk.

A XVII. század 80-as éveinek derekán Lajos, a ragyogó napkirály, a »roi-soleil« fényes pályafutásának delelő pontjára hágott. Az a 20 évre szóló fegyverszünet, mely 1684-ben közte s a császár közt létrejött, mintegy betetőzte azt a politikai épületet, melynek építésén merev centralistikus kormányrendszerének s egy csomó lángésznek, meg rideg, minden, bár jogos és méltányos mellétekintetet megvető erőszakosságának — mint sokan állítják — a nagy emberek e főismérvének segítségével annyi idő óta dolgozott. Ő az egyedüli hatalom az egész művelt világban, kit ilyenül mindenki elismer. Hatalom, melynek nincs mit tartania semmitől, senkitől s a mely mellett az ősrégi, hagyomány szentelte római-német császárság tényleges hatalma hiú, testetlen árnyék. Talán nem volt még uralkodó az egy I. Napoleon kivételével, ki ereje tudatától, hatalma s nagysága megközelíthetetlen voltáról olyan mértékben meg volt volna győződve, mint a francziák e »nagy« királya. A bámulat és a boszankodás vegyes érzelmei fogják el azt a nem-francziát, a ki a francia külügyi instructiók és leiratok tömegéből ez időtájt Lajosról képet akar magának alkotni. Mert meg lehet alkotni azt a képet, jól és világosan határolt körvonalakkal az önerő jogos érzetének, a ravasz és világos előrelátásnak, a nyugodt fölfogásnak homogén s a bántó önhittségnek, meg a kicsinyes hiúságnak harmoniát zavaró elemeiből. Vörös fonalként húzódik minden leiratában az a mondás keresztül, hogy a francia királyi felségnek, a ki birtokot s hatalmat senkitől nem irigyelhet, a kinek isten elég erőt adott, hogy minden ellenségén diadalmaskodjék,¹ tetszett, méltóztatott a küzdésben kifáradt Európát a béke alamizsnájával megvigasztalni. S hogy magát megjutalmazza: szob-

¹ A többi közt csak példakép XIV. Lajos 1686. június 6-diki rescriptumát Girardinhoz idézem: Les forces que Dieu m'a mises en main, ont toujours esté plus que suffisants pour vaincre mes ennemis. (Párizsi külügyi Levéltár. Turquie.)

rot állítat magának Európa főalamizsnamestere, óriásit, melynek magas alapzatán, a négy sarkon lelánczolt antik alakok (az akkor általános fölfogás szerint a németbirodalmi fejedelmek kigúnyolása) jelképezik az ellenein diadalmaskodó fejedelmet s köztük egy a római sas jelvény helyett a német császárság kétfejű sasát viseli.¹

A fegyverszünet hát húsz évre szól — s bár lassan, de mégis folynak az egyes pontok végrehajtása körüli munkálatok. Lajos várakozó állást foglal el; ki tudja, nem azt teszi-e, a mit a fölemelkedett ölyű, mely megáll, hogy alkalmas pillanatban teljes erejével rohanja meg a kiszemelt áldozatot. A bécsi udvar lélegzetét visszanyeri, nyugalmat szerez, hogy erőt gyűjthessen a török elleni szent háború folytatására, mely háborúból Lajos — maga mondja² — bár tehetné, nagylelkűségénél fogva nem akar hasznot húzni, noha alattvalóit, a kik vértket a keresztyén ügyért Lipót szolgálatában ontják, mint pl. Conti és La Roche sur Yon hercegeket e tettökért érzékenyen megbünteti.

A fegyverszünet következményekép előáll annak szüksége, hogy a párizsi és bécsi udvarok között barátságosb érintkezés jöjjön létre. Báró Seilern birodalmi tanácsost, ki Lipót politikai ügyvivője volt 1685 elején, ez év derekán Párizsból Heidelbergbe helyezi ura, mert attól fél, hogy cserébe Lajos Morel abbét, e körmönfont diplomatát fogná küldeni, kitől csodálatoskép, mint az égő tűztől tartottak a bécsi udvarban³ — s kiállítatja az instructiót gr. Lobkowitz Ferdinánd számára 1685. szeptember 8-dikán. Érdekes ez a követi utasítás. Hangsúlyozza, hogy a francia feltételek alatt kötött fegyverszünet árán, jó drágán megvásárolt nyugalom biztosítására, különösen és *főként a török háborúra való tekintettel*, küldi ki Lipót Lobkowitzot. Az bizonyos és kétséget nem szenved, hogy az 1684-diki fegyverszünet megkötésénél a török viszonyok voltak Lipótra elhatározó befolyással. A szégyen égette a német államférfiak lelkét annál inkább, mert jól tudták, hogy a fegyverszünet csak előfutárja annak a végleges békekötésnek, melyre Lajos politikája irányul, hogy a statusquo alapján részére birni átengedett német területeket a végleges béke által jogilag is végérvényesen francia birtokoknak ismeresse el. Lajos e törekvése ellen akart résen állani Lipót a Lobkowitznak adott utasítás azon pontjával, mely a követet arra inti, hogy vigyázzon, mert francia részről a még folyó török háborút föl fogják

¹ Disp. 1686. máj. 12. A szobrot márcz. 28-dikán leplezték le. Lobkowitz jelentése Lipóthoz márcz. 29. (Bécsi áll. Levéltár. Gallica) A brandenburgi követ parancsot vón, hogy a szobor egyik, a választóra czélzó medaillona eltávolítását kívánja. Lobkowitz máj. 16. U. o.

² Lajos utasítása Girardin számára 1685. június 1. (Párizsi külügyi Levéltár. Turquie.)

³ Seilern jelentése Párizsból 1685. febr. 3. és Lipót leirata máj. 6. (Bécsi áll. Lvtár. Gallica.)

használni akarni a kötött fegyverszünet föltételeinek végleges békeföltételekké való kieroszakolására — s ezért a török háborúra való tekintettel Lobkowitz teendője lesz: lavirozni, kötelező ígéretet soha nem adni, de úgy járni el, hogy a végleges béke lehetősége elé mind a mellett akadály ne gördüljön s a mi fő, Lajosnak ok ne adassék ráfogni a császárra, hogy a békét gátolja.¹

Hogy a francia király egy pillanatig sem kételkedett, mily bizalmatlansággal viseltetnek iránta a bécsi udvarban, természetesnek fogjuk találni. S ha mégis komolyan megkísérlé e bizalmatlanságot, legalább részben eloszlatni: az várakozó politikájának volt egyszerű következménye. Komolyan megkísérlé, mondám; mert erre vall az az utasítás, melyet Croissy, a francia külügyminiszter adott de la Vauguyon grófnak, kit Lajos a bécsi udvarba küldött ugyancsak 1685. őszén. Vauguyon, ki azelőtt már a spanyol udvarnál képviselte a francia érdekeket s így a Habsburgház egyik ága révén a császári politika részleteivel eléggé ismerős lehet,² nem ostensibilis, nem előmutatható utasítást kapott — s ha nem tudnók mit akart Lajos, annak, a mit hangsúlyozni a császár előtt a francia követ kötelessége volt, teljes hitelt volna szabad adnunk. Főcélja vala Vauguyon küldetésének elhítenni a bécsi kormánykörökkel, hogy ura a keresztyén fegyverek magyarországi sikereit irigység nélkül tekinti s erős szándéka lévén a fegyverszünet szülte barátságot és egyetértést a császárral ápolni, erősíteni, a végre, hogy Lipótnak a török háború s a győzelmek folytatását a maga részéről könnyítse, örömmel fog minden alkalmat elhárítani, a mi közte s Lipót között újabb zavarok kitörését eredményezné. Sőt tekintettel azon körülményre, hogy a huguenották erőszakos térítése már napi renden volt Franciaországban, parancsot vön Vauguyon a császár előtt mindjárt az első audientián erősen hangsúlyozni, hogy Lajos »csak gyönyörűségét találja abban, ha azalatt, míg Isten neki segedelmet nyújt alattvalóinak a katólikus egyház kebelében való egyesítésére, a Gondviselés a keresztyén fegyvereket a hitetlenek ellen is diadalról-diadalra vezeti.« E végből s mintegy kimutatandó azt, hogy a keresztyénség e szent harczában az idők és Franciaország helyzete szerint rá eső részt teljesíteni kötelessége gyanánt ismerte, hivatkozott arra is, hogy a berber államok ellen intézett északafrikai expedíciói, különösen pedig az 1685. augusztus 30-kán megkötött tunisi béke által sokat használt a keresztyénség

¹ Lipót instructiója Lobkowitz számára 1685. szept. 8. (Bécsi áll. Ltár. Gallica.)

² Valami ügyes diplomata nem volt Vauguyon. Rövid másfélév után »egészségi okokból« oda is hagyta Bécset. Badeni Hermannnt pl. egészen visszásan fogta föl, maga is belátta később, hogy csalatkozott.

magasztos ügyének, mert a berber tartományok most már nem képesek hűbérurukat hajóikkal megsegíteni. Ez az argumentum egyúttal elejét volt veendő Lipót azon eshetőleges kérelmének, hogy Franciaország is segítsen neki a török elleni hadjáratokban, midőn különben — így mond az utasítás — a keresztyénség ügye nincs oly veszedelmes állapotban, mely kötelezné Lajost »hatalmának megfelelő módon nyúlni fegyverhez annak védelmére.«¹

Vauguyon el is követett minden lehetőt ura iránt a bécsi udvarban bizalom gerjesztésére;² de hagyjuk őt s nézzük azt, mennyire felelt meg a francia király *portai politikája* amaz elveknek, melyeket bécsi követe Lipót előtt oly erősen hangsúlyozott.

A most említett tunisi béke biztosította Lajosnak a földközi tengeren s a keleten azt a prestige-t, melyre neki a francia kereskedelem előmozdítása végett szüksége volt, és e nemzetgazdasági hatalmas érdeket a szent föld, a katolikus vallás, a jezsuiták és capucinusok iránti őszinte érdeklődés mezébe ügyesen bujtatá belé tervszerűen s régóta szőtt keleti politikája. Klopp Onno nem régiben fejtegeté azt a befolyást, melyet Lajosnak a Levante keresztyén lakói között a katolikus papság pártfogolása által kivívnia sikerült.³ Hogy ez a pártfogás sikeres lehetett, annak ismét a portához való barátságos viszonyában keresendő az oka; e viszony pedig a maga alapját Lajosnak és az ozmán hatalomnak a Habsburgház ellen való állásában bírá. Ez a helyzet az 1685. év folyamán nem változott s ha a francia király az 1684-diki fegyverszünet után azt az ajánlatot tévé a német császárnak, hogy kész bizonyos föltételek alatt a szent föld elfoglalására sereget küldeni:⁴ könnyen be lehet látni, hogy ez csak afféle ajánlat volt, a minőt a »*captatio benevolentiae*« névvel szoktunk a közönséges életben jelölni. Hiába hangoztatták neki a Vatikán felől, hogy a szent föld messze van, vezesse hatalmas hadait Konstantinápoly ellen, koronázza be dicsőségét a keleti császári koronával; egyszóval: lépjen szövetségre Lipóttal a török ellen,⁵ a francia király erre álmában se gondolt. Érdekei közössége a portával, a mennyiben azok az osztrák ház ellen irányultak, erősen főnállott még mindig, vagy tán még inkább, mint eddigelé; csak érvényesítésük módja szenvedett a körülményekhez képest változást. Mert míg eddig directe

¹ Az utasítás Sorelnél. Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France . . . stb. *Autriche* par Albert Sorel. Paris, 1884. 105. lap.

² Dispacci, 1686. márczius 3.

³ Onno Klopp: Das Jahr 1683, und der folgende grosse Türkenkrieg . . . stb. 1882. 41. lap.

⁴ Buonvisi Cibonak 1686. febr. 3. Monum. Vaticana II/2.

⁵ U. az és Cibo Buonvisinak 1686. febr. 23. U. o.

izgatta a portát, pártját fogta Tökölynek a bécsi udvar ellen s határozottan óhajtá a császári fegyverek vereségét, 1685. derekán érdekei már csak azt kívánták, hogy *a háborút Bécs és Konstantinápoly közt a béke be ne fejezze*. S mert úgy okoskodott, hogy a győzelmek hatása alatt Lipót a diadalmas háború folytatására fog igyekezni, vagy pedig oly föltételeket szab a békét óhajtó töröknek, melyeket ez el nem fogadhat: rokonszenvvel kísérte a keresztyén fegyverek *mérsékelt* győzelmeit. Mérsékelt győzelmeit, mondom, mivel a császári seregek rohamos előhaladásában már azt a veszélyt látta, hogy a megrettent török minden áron békét kér s e béke az ő céljainak útját vágja be. Igy érthető az is, hogy Lajos mindaddig örült a magyarországi dolgok folyásának 1686 elején, míg azt hitte, hogy Budát, melynek bírása nélkül az ő ítélete szerint is kétes értékűek voltak Lipót magyarországi hódításai, nem fogja ostromolni a keresztyén sereg s hogy Louvois, a francia hadügyminiszter, midőn 1686 június havában megtudta, hogy mégis csak Budát vívják a szövetséges hadak, aggodalmasan kiálta föl ismételve: *nous sommes perdus!*¹ A következő évek története mutatja, hogy a francia király okoskodása helyes volt, noha, mint mondám, Magyarország bekövetkezett fölszabadítása a török járom alól már nem foglalt volt is helyet programjában.

Mikor hát Guilleragues, a konstantinápolyi francia követ, 1685. elején elhalván, helyébe a töröktől is tudó Girardin urat, egy a keleti viszonyokkal ismerős előkelő volt-kereskedőt küldé² Lajos, a neki adott utasításban már *ezt* a politikát köté szívére. A várakozó állást elfoglaló francia királynak most érdekében fekszik, föntartani azt az európai békét, melyet ő (tudja miért) adott Európának; és tudhatja Girardin — körülbelül ezeket mondja Croissy, a francia külügyér ebben az instructióban — hogy az európai béke akkor a legbiztosabb, ha a német császár és szövetségesei a török háborút folytatják. A mi a keresztyénséget illeti, arra nézve a háború veszélyes nem lehet, mert a szövetségesek hadereje erről elég biztosíték s különben is eddig minden háború-idényt a török veszteségével lehetefe befejezni. Sőt, mivel a király nemeslelkűségénél fogva nem akar e háborúból hasznot húzni, az is bizonyos, hogy kívánatosabb dolog a keresztyénség érdekeire nem is képzelhető, mint e háború folytatása, bár a porta is, a bécsi udvar is előnyös békével örömet bevégeznék azt. Lehet, hogy a mire Girardin Konstantinápolyba érkezik — folytatja az instructió — a szultán és Bécs között a béke megkötetett. De ha

¹ Lobkowitz Lipóthoz 1686. márczius 29., május 6. és különösen június 24. (Bécsi áll. Ltár Gallica.)

² Érdekes, hogy Girardin megérkeztéig folyó ügyekről az elhunyt Guilleragues neje is értesíté a királyt. Ez aztán a női emancipatio.

ez nem történt meg: főkötelessége lesz Girardinnak a porta bátorítása tekintetéből mind azon híreket megczáfolni, melyeket a bécsi udvar kegyeltjei, az erdélyiek (!), a moldvaiak és oláhok arra vonatkozólag terjesztenek, mintha a francia király a szultán ellenségeivel egyesülni akarna. Biztosítsa a nagyvezért, hogy ez soha nem volt Lajosnak szándékában, sőt melegen igyekszik ápolni a szultánnal való jó viszonyt.

Gondoskodni kelle arról az eshetőségről is, hogy a nagyvezér Girardint föl fogja szólítani: vállalja el ura a békeközvetítést a szent liga s a porta között. Ez eshetőségre a követ utasítása oda szólt, hogy Lajos nem léphet föl közvetlenül sem a császárnál, sem a lengyel királynál, sem Velenczénél, de kész tapogatódzni az iránt, vajjon ezeknek őszinte kedvök van-e a megbékélésre — és csak akkor, ha látná Girardin, hogy a francia király közbenjárásába vetett bizalom képes a törököt a német császárnál való egyenes békekéréstől visszatartani, csak ekkor igérje meg, hogy kész urát-királyát a nagyvezér ez óhajtásáról tudósítani. Egy szóval főkötelessége minden módon oda hatni, hogy a háború a szent liga és a porta között be ne fejeztessék.¹

Nem szükség hangsúlyoznom, hogy Girardin átértette királyi ura czélzatait és érdekeit, melyekre Lajos a diplomatiának azelőtt is azóta is, szokásos becsületességével az »európai béke« s a »keresztyénség ügye« nevek alatt illedelmes köpönyeget borított, noha erre a decens magaviseletre itt ebben a titkos utasításban semmi szükség nem volt. E fő utasításhoz hasonlók a Girardin követjelentéseire küldött királyi rescriptumok mindvégig. Még akkor is, midőn 1686. július havában a keresztyén sereg már Budát ostromolta s a nagyvezér útban volt a vívott vár fölmentésére, folytonosan hangoznak ezek a királyi intelmek — ; a francia király céljaira való tekintettel »a keresztyénség nyugalma érdekében« még mindig szükséges a magyarországi háborúk folytatása s hogy ez úgy legyen, hogy a megszorult török Buda elvesztésétől való félelmében valami hirtelen békét ne kössön, még fölhatalmazást kap Girardin annak tudtúl adására is, hogy a következő évben bizonyosan újra lesz valami zavar és háborúság a német birodalomban s Lajos az angollal és a dánnal fog szövetkezni a németek császára ellen.²

A francia követ emberül megfelelt föladatának s részben legalább az ő érdemeül róható föl, hogy a magyarországi háború 1686-ra nem szűnt meg.

¹ Lajos említett utasítása. 1685. június 1. (Párizsi külügyi Ltár. Turquie.)

² Il n'y a rien de plus avantageux à la conservation du repos de la chrétienté que la continuation de la guerre en Hongrie, írja Lajos 1686. július 19. Girardinnak. (Párizsi külügyi Ltár. Turquie.)

Pedig helyzete a portán eléggé kényes volt. A már természetből ravasz nagyvezér, Szolimán, ravaszágát szorult állapotában megkettőzteté. Okosnak, együgyűnek, kérőnek s szemrehányónak mutatta magát Girardin előtt, csak hogy a francziát rábirja akár a béke iránt való közbejárásra, akár vagy még inkább a portával való szövetségre. Egy ízben, mikor már a két diplomata jól összebarátkozott vala, előadta a nagyvezér Girardinnak, hogy nem hivatalos minőségében, hanem csak mint jó barát kívánna vele politizálni. Véleménye szerint, ha Lajos a szultánnal szövetségre lépne, ha ketten Ausztria ellen egyesülnének, nem kellene az egész világtól félniök. Girardin kapott a magánjellegű beszélgetés engedte szabadságon s azt felelé, hogy Lajos előtt épen a porta intő példája lebeg; a porta ok nélkül s épen akkor kezdvén Ausztria ellen háborút, mikor ettől békeajánlatokat vön (1683.), megveretett, s ez méltó büntetése. Lajosnak a császár az imént teljesíté minden kívánságát, lehetetlen a békét megszegnien; a lengyelek pedig és a velenceiek mindig kedvét keresték s ezért ezek ellen se léphet föl.¹ Maga a nagyvezér is belátta, hogy itt e pontban »barátja« részén van az előny. Más oldalról került hát a dologhoz. Jól van — úgy mond — igazad van; de hát legalább felléphetne urad s azt mondhatná a német császárnak: elég soká folyt közted és barátom, a szultán között már a véres háború; békéljetek meg. Lám, az angol király hányszor közbelépett a szárazföldi fejedelmek tusájába, pedig neki magának egyszer sem volt velük baja. Sőt, ha Lajos akarná s ha igazán jó barátja volna a szultánnak, még a németbirodalmi fejedelmek közül is többeket meggyőzhetne arról, hogy Ausztria hatalma növekvése csak nekik fog ártani s a császár mindent el fog követni háza erősbitésére, örökös tartományai növelésére. S mily szép volna — mondá hizelegve — ha jövő nemzedékek olvasnák a mult idők történeteiben, hogy volt egykor a portán egy nagy franczia követ s egy nagy nagyvezér, a kik ketten kezét fogva, békét adtak a világnak.

Girardin — írja jelentésében — csak elbámult a nagyvezér ékes-szólásán s éleslátásán: mennyire ösmeri az európai viszonyokat és ravaszágán, hogy eddig mily tájékozatlannak mutatta magát. Zavarán az segített, hogy értette azt, a mit Szolimán törökül mondott, s addig míg a tolmács olaszra fordítá a mondottakat, összeszedheté gondolatait. Látta, hogy a kevély török békét szeretne, de nem akarja kérni azt. Ezért csak azt válaszolá neki, hogy az európai szokás szerint Lajos s minden fejedelem csak akkor léphet fel békéltető szándékkal, ha erre a békét kívánó fél ünnepélyesen fölkéri. A nagyvezér szándéka azonban oda ment ki, hogy

¹ Girardin Lajoshoz 1686. april 18. (U. o.)

Lajos maga óhajtsa a török háború megszüntetését Lipóttól — s az érdekes audientia (melyet, mint jellemzőt, mind a török, mind a francia politikára, szükségesnek tartottam kiemelni) Szolimánnak azzal a szemrehányásával végződött, hogy a Lipóttal való háborúnak épen a francia király az oka, mert ő biztatta annak idejében Köprili Ahmed nagyvezér akkor, mikor Ausztriával oly rosszúl állottak Lajos ügyei s a nagyvezér erre a biztatásra karolta fel Tökölyt is. S hogy Girardin ne tagadhassa a dolgot, Szolimán a francia tolmácscsal, Lafontaine-nal bizonyíttatá, a ki igenlően válaszolt. Mit szóljon Girardin erre? Csak azt mondá, hogy nézete szerint lehetetlen, hogy Nointel, az akkori francia követ királyi parancs nélkül effélét mert volna cselekedni.¹

Másnap Maurocordato, a portai főtölmács folytató az ostromot Girardin semleges magatartása ellen. Fejtegeté, hogy a fényes kapu jól tudja, mily görbe szemmel nézik Lajost a német császár, a német fejedelmek, a spanyol király s a hollandiak s mily titkos bosszúval van eltelve valamennyi a kevély francia ellen. Ezért igen természetes volna a szövetség a francia s a török közt — s Lajos így legkönnyebben elérhetné a sz. földet illető minden kívánságát.²

Girardin diadalmasan megállotta a sarat, anélkül, hogy Lajost a legkisebb ígérettel is kötelezte volna a török és osztrák közötti béke közvetítése vagy épen a törökkel való szövetségkötés dolgában, tehetsége szerint sikeresen előmozdítá ura czélzatait: a háború folytatását Lipót ellen.

Ugyancsak e politika szempontjából ítélendő meg Lajos és Tököly viszonya 1684. óta. A török-francia viszonyok kapcsában szükséges ezt is néhány főbb vonásban rajzolnom a nélkül, hogy Tököly elfogatására, a közmondásossá vált »hátralévő fekete leves« historiájára (melyről alább lesz szó a maga helyén) itt kiterjeszkedném.

Mikor 1680-ban Lajos Sebeville marquist bécsi követéül kiszemelte, élénk tudatában volt annak az ellenséges indulatnak, melylyel a csak kényszerűségből kötött nymwegeni béke iránt a császár viseltetik. Jónak látta ezért a marquist a számára készített utasításban arra a fenyegető kijelentésre felhatalmazni, hogy ha Lipót miniszterei a békestipulatiók ellen bármit is megkísértenének és így Lajost háborúra készíteni volna czéljokban, Lajos erdélyi és magyarországi összeköttetései következtében elég módot és eszközt fog találni arra, hogy a császár s miniszterei meg-

¹ De 1682. ápril 8. ezt írja XIV. Lajos akkori portai követéhez, Guilléragueshez: »Pressez le grand Seigneur (a szultánt) de marcher sur la Hongrie plutôt que sur la Pologne...« V. ö. M. Ch. Gérin: Le pape Innocent XI. et le siège de Vienne en 1683. Revue des Questions historiques 39. köt. 110—115. lapokon.

² Girardin Lajoshoz 1686 ápril 18.

bánják, a mit tőnek. . . .¹ Ha nem tudnók is, hogy az igen keresztyéni király Apafyt s még inkább Tökölyt csak eszközül használta fel saját céljaihoz, e nyilatkozata Lajosnak megtanítana erre bennünket. Mikor 1684-ben a 20 éves fegyverszünet létrejött s Lajosnak föntebb kifejtett politikája oda irányult, hogy a török s a császár békét ne kössenek, óhajtása csak az lehet, a mit az igen drasztikus magyar példabeszéd így fejez ki: üsd agyon, de ne nagyon. Tököly többé nem kellett, mert ha ő új erővel vagy akár a régivel támad: a nagyon szorongatott Lipót végre is kénytelen leszen megegyezni a portával. A mór megtette kötelességét: mehet. Az alkalmatlanná vált Tökölyt le kell lassacskán rázni nyakunkról. Hibája a nemzeti ügyért önzetlenül harczolt »bujdosók«-nak, hogy ezt a francia szempontból különben teljesen jogosult politikát nem látták be s eszközül engedték magukat fölhasználni. De menthető e hiba, mert — mint alább ki fogom fejteni — a bujdosókat minden körülmény fegyverfogásra kényszeríté s természetes volt, hogy ellenfelük leghatalmasabb ellenéhez fordultak segélyért.

Az 1683-diki bécsi nagy vereség után, mely Tököly erejét is megsibbasztá, miután Sobiesky közbevetése békére a bujdosók s a koronás magyar király közt nem vezetett, Tököly 1684. elején ismét fölkereste patronusát, a francia királyt, segítséget kérvén az osztrák elnyomás ellen.² A kinek tanácsára, ösztönzésére ezt cselekedte: egy Forval nevű francia agens volt, egyike azoknak a francia kalandoroknak, kik a XVII. és XVIII. században oly sokszor tűnnek föl titokban, rejtélyesen, kevés hasznót, de sok bajt és kárt okozva szereplésükkel. Kétséget nem szenved, hogy Forval egyenest francia megbízásból tette, a mit tőn Tököly körül; napnál világosabban bizonyítják azt jelentései a francia kormányhoz³ és összeköttetései Bethune marquis-val, a lengyelországi francia követtel; de meg föl se lehet tenni Tökölyről, hogy egy egyszerű, bármily körmönfont privátember fölültette volna. Forval azonban azok közé tartozott, a kiket ridegen meg lehet hazudtolni; azon diplomáciai titkos agensek categoriájába, a kiket, ha kell, nem ismernek el, hanem egyszerűen megtagadnak. Idegenszerű csak az, hogy Forvalt, mikor szerepét eljátszá a bujdosók fejedelme körül, nem átalja Lajos épen azon ember, Bethune marquis előtt hazudtolni meg, a kinek csatornáján vette diplomáciai meg-

¹ A Sebevillenek adott utasítás (Sorel id. m. 88.) . . . »il (Sebeville) leur (Lipót minisztereinek) fera entendre aussi que quand on voudra contrevenir aux traités de paix, elle (Sa Majesté — Lajos) pourra bien aussi se servir des moyens qu'elle a en main pour faire repentir ceux qui auront suscité une nouvelle guerre.«

² 1684. január 31. (Párizsi külügyi Ltár. Hongrie.)

³ Ilyenek pl. a francia külügyi levéltárban Hongrie fonds-ban.

bízását. 1686. derekán írja Croissy, a francia külügyér, a most nevezett lengyelországi francia követhoz: hogy Forval XIV. Lajos kormányától eddigelé soha semminémű megbízást nem kapott, mint magánember, azt teheti, a mi tetszik.¹

Mint mondtam, Tökölyt ő biztatta fel, midőn neszét vette, hogy 1684. tavaszán a bécsi udvarban, tekintettel a Buda ellen indítandó hadjáratra s arra, hogy a porta minden erejével igyekszik a német fegyverek visszaverésén, bár nem komolyan, latolgatták, vajjon nem kellene-e a 13 vármegyét egyelőre átengedni a bujdosók fejedelmének. Ebből, mint tudjuk, semmi sem lőn s Tököly nemcsak Srétert küldé Guilleragues, a portai követ pártfogása mellett Franciaországba, hanem, miután Lajos a küldöttet Toulonnál tovább menni nem engedé,² hosszú levéllel kereste föl 1684. derekán, meg őszén a francziák uralkodóját. Tököly úgy okoskodott, hogy a lengyel udvarhoz akkoriban megérkezett Bethune jobb fordulatot fog adni ügyeinek s úgy tetszik neki — írja levelében — mintha a régi jó viszony Lengyelország és XIV. Lajos közt újra föléledt volna. Kifejté levele során, hogy pár hét előtt Sobieskytől fölszólítást kapott a császárral kibékülni, mert Lipót fegyverei a mint előhaladnak, a késő békülés Magyarország romlásával járhatna. Bár Sobiesky e tanácsa ellenében megfontolandó — mondja Tököly — hogy a török régi hatalmának föléledése csak egy győzelemtől, csak egy szerencsés fordulattól függ, a mikor aztán a bosszú borzasztó karja sújtaná a szegény magyar földet s a bujdosókat; mind a mellett emberét küldé a lengyel királyhoz, tudatván vele, meg Bethunenel és Forvallyal békeföltételeit. Ime most itt az ideje Magyarország sorsát Lajos figyelmébe ajánlani! Gondolkodjék a francia király a fölött, vajjon az osztrák szolgaság alá kerüljön-e Magyarország, ha a háborút a győzelmes császári fegyverek ellen folytatni nem képes? — Eddig hí volt Tököly Lajoshoz, hí akar eztán is maradni s nem hiheti, hogy Lajos oly nagy király létere őt cserben hagyhatná. Tudassa vele akaratát s ha azt hiszi, hogy Tököly mint eszköz a keresztyén fegyverekkel egyesüljön a pogány ellen; ám jól van: első föltétele Magyarország jogai, törvényei csorbítatlan megtartása s aztán a saját követelései kielégítése leszen.³

E levelekből kezdé a francia király azt a tanuságot meríteni, hogy a bujdosók fejedelme importunus és hallgatott. Közel egy évig csak Forval az összekötő kapocs Tököly és Lajos közt, a ki azonban, kül-

¹ Croissy Bethune marquishoz 1686. aug. 2. (Párizsi külügyi Ltár. Pologne.)

² Forval levelei 1684-ből és Girardin XIV. Lajoshoz 1686. máj. 24. (U. o. Hongrie és Turquie.)

³ 1684. július 29. Rosnyó: Tököly XIV. Lajoshoz, detto szept. 18. (U. o. Hongrie.)

detése kitudódván, a bécsi udvarra való tekintettel Tököly mellől távozni kényszerül Varsóba s 1685. folyamán innen folytatja levelezését, részint Görgei Imre, részint a Munkács történetéből jól ismert Absolon útján. Ez utóbbtól gyakran küld Tököly a francia ágensnek levelet, még a francia érzelmű, vagy francia zsoldban álló német birodalmi fejedelmekhez is. Bethunenel azonban a correspondentia 1685. derekán csaknem megszűnik, mert Forval küldetését a bécsi udvar megtudta s a követnek az óvatosság szélső határáig kelle mennie, nehogy Lipót szemrehányásokat tehessen a barátságos viszonyt hangoztató Lajos ellen s a bécsi udvar alapos gyanúja a török béke megkötését mozdítsa elő.¹ Panaszkodik is Tököly a Bethunehez küldött Görgei Imre által e miatt, de a *marquis*, bár elismeri, sőt Croissyhoz írott jelentésében is kiemeli, hogy Tököly tagadhatatlan érdemeket szerzett Franciaország érdekei körül s fájdalommal látná a kuruczkirály személyében annak a pártnak a bukását, melytől a császárnak minden időben oka volt tartani:² saját kezére politikát nem űzhetett, kénytelen volt a nyert útasításhoz alkalmazkodni s a bujdosók fejedelmének csak titokban tehetett, ha tudott egy-egy kis szívességet.

Minél tovább haladt az 1685. év s minél bizonytalanabb volt, minő fogadtatásban részesülnek a török békeajánlatai a bécsi udvarnál: annál jobban óvakodott Lajos Tökölynek a legkisebb reményt is nyújtani, mely ezt Lipót ellen bátorítsa. Természetes hát, ha Tökölynek Belgrádból, török »fogsága« idejéből írott levele Lajosnál visszhangra nem talált, valamint a kiszabadulása után Temesvár alól menesztett kérelme sem, melyben Munkácsba zárkózott neje s az ott lévő magyar bujdosókra hivatkozva kérte Lajos segélyét, »midőn Lajosnak ezer és ezer módja van« az ő fölkarolására.³

Tököly már kifacsart citrom volt; s talán ha követői többen voltak volna, mégis nagyobb figyelemben részesül vala a francia udvar részéről. Így csak »curiosus«-nak találta Croissy tudni azt, a mit a török a méltóságába újra beállított kuruczkirály érdekében tervez, mert — úgy mond azzal a példátlan cynismussal, mely Lajos erőteljes politikáját jellemzi — »kellemes« dolog ismerni a Tökölyvel történő dolgokat akkor, midőn

¹ Forval Varsóból (Croissyhoz) 1685. júl. 9., Bethune Croissyhoz aug. 26. (Párizsi külügyi Ltár. Pologne.) Tököly Bethunenek 1685. aug. 5. Regéczből. (U. o. Hongrie.)

² Je luy (Tökölynek) rends secrètement icy tous les offices, qu' il m' est possible, ayant toujours en son particulier bien mérité de la France et vous advoue, Monsieur, que je vois avec peine tomber en sa personne un party qui pouvoit dans tous les temps estre formidable à l'empereur — írja Bethune Croissyhoz 1685. sept. 16. (Párizsi külügyi Ltár. Pologne.)

³ Tököly XIV. Lajoshoz 1685. decz. 11. Belgrádból és 1686. márcz. 31. Temesvárról. (U. o. Hongrie.)

az isteni gondviselés minden valószínűség szerint továbbra is meg fogja áldani a közös ellenség, a török ellen küzdő keresztyén fegyvereket!¹ Sem directe, sem indirecte nem óhajt a király Tököly ügyeibe beléavatkozni — szól egy újabb utasítás a marquishoz. S midőn Bethune jelenti, hogy a kuruczkirály az ő ajánló levelével követet akart küldeni Lajoshoz, de Bethune nemcsak ez ellen tiltakozott, hanem a pápai lengyel nunciustól, Pallavicinitól, meg a császári residenstől való aggodalmak miatt még a Tökölyhöz vágyó Forval elútazását is megtiltotta: a marquis eljárását nemcsak helyeslé a francia külügyér, hanem még a következő, jellemző szavakat — mindmegannyi hazugságot — írta Bethunenek: »Azóta, a mióta Tököly a törökkel szövetségbe lépett, eléggé tapasztalható, hogy a király ő fölsége kiábrándítandó őt a hiú reményekből, pártfogása semmi jelét sem adta neki. . . . Kerülje ön, a mennyire lehet, a vele való correspondentiát, mely oly kevésbé méltó a fölség ministereihez.«²

És a szerencsétlen Tököly azt hitte, hogy Bethune a rossz indulatú, Bethune a léha, Bethune akarja őt kijátszani. Hát a portán levő francia követhez, Girardinhoz fordult s nemcsak fogságából kereste őt fel levelével, hanem úgy hozzá, mint Fornettihez, az első francia dragománhoz, Izdenczy Márton, utána Bertótit, Bertóti után pedig Gencsy Mártont küldé³ levéllel, utasítással és creditivákkal, nem is számítva azt, hogy Tököly portai residence, Horváth, a mikor szerét ejthette, bekopogtatott Girardinnál. De mi volt mind ennek eredménye? Az, a mi Bethunenél. Soká e tárgynál időzni nem akarok; csak XIV. Lajos politikája jellemzésére válogatom ki a következő néhány adatot.

1686. tavaszán Horváth és Bertóti élénk szavakkal ecsetelték Girardin előtt uruk szomorú helyzetét s Lajos tanácsát kérték: vajjon megadja-e magát Lipótnak, vagy daczára a mult év őszén szenvedett gyalázatos bánásnak, tovább is a törökkel tartson? Girardin azt felelé, hogy nincsen utasítása bármi tanácsot adni; a király számára kezéhez adott leveleket el fogja küldeni s csak annyit mond, hogy ennek válasza legjobb esetben is a bekövetkező magyarországi campagne kimenetelétől fog függni.⁴ De Lajos válasza még így sem ütött ki. »Nem vág össze céljaimmal

¹ Croissy Bethunenek 1686. márcz. 20. (U. o. Pologne.)

² »On luy (Tökölynek) a assez fait connaitre dès le temps qu'il s' est engagé avec les Turcs, que Sa Majesté ne pouvoit plus lui donner aucunes marques de sa protection, pour le detromper des vains esperances . . . Vous devez eviter autant qu'il vous sera possible l'éclat d'une correspondance si peu convénable aux ministres de Sa Majesté.« Croissy Bethunenek 1686 aug. 2. (U. o.)

³ Tököly a francia követhez a portán 1685. decz. 10. Belgrád; 1686. máj. 10. Pófő, jul. 26. Belgrád. Credentialisa Girardinhoz Izdenczy számára 1686. márcz. 30. Izdenczy levele Fornetti francia dragománhoz 1686. april 21. (Párizsi külügyi Ltár. Hongrie.)

⁴ Girardin jelentése Drinápolyból 1686. márcz. 11. (U. o. Turquie.)

tervezkedésbe bocsátkozni gr. Tökölyvel — mondá XIV. Lajos rescriptumában — teljes szabadságot kell neki adnom, hadd gondoskodjék, a mint tetszik biztonságáról, melyet a bécsi udvarhoz való közeledése ezentúl — minden valószínűség szerint — úgy sem ad meg neki, bárminő egyezséget kötne is . . . de történjék bármi, eszem ágában sincs többé dolgába beavatkozni!«¹

Ez a vérlázító, lelketlen válasz még tollba sem volt mondva, midőn Gencsy Márton a nagyvezér ajánlatával megjelent Perában a francia követ előtt. Szívrehatón panaszolta el Tököly siralmas állapotát. Mikor a portára küldé őt, nem volt csak 7 aranya Tökölynek, pedig 2000 magyar van vele, kikben a lelket a jó reménység tartja. — Elmondá Gencsy, hogy Tököly most már nem érzi életét sem biztosnak a töröktől való függésben, mert ez oly föltételekben egyezhetik meg Lipóttal, a melyeknek levét Tököly issza meg. Ezért kéri, ezért sürgeti a francia király pártfogását és csupán csak annyiban, hogy azt Girardin a nagyvezér előtt jelentse ki; így legalább a francia pártfogás pusztá czége alatt élete addig biztosítva volna, míg elegendő sereget gyűjt és ezt a sereget a töröktől függetlenül eltarthatja. E pontnál Gencsy oly élénken tudta festeni a magyarok elégtelenségét Lipót kormánya ellen, hogy Girardin nem nyomhatá el megjegyzését a királyhoz intézett jelentésében:² ha Tökölyt segítenék, bizonyára nagy forradalmat volna képes előidézni.

És mi volt az ismételt, utolsó sürgetésre Lajos válasza? Megvető szájalom a koldus iránt. A porta nem szűnhetik meg, úgymond, gróf Tökölynek pártját fogni, mert érdekében áll megmutatni, hogy nem hagyja el azokat, kik annyit használtak neki, mint ez az ember. Nekem azonban Tököly teljes odaadása, melylyel a portához viseltetik, nem engedi meg, hogy irányában pártfogásom bármi kis jelét mutassam — s így ön elégedjék meg annak hangoztatásával a török miniszterek előtt, hogy az ő érdekében áll át nem szolgáltatni ezt a szerencsétlen embert annak a büntetésnek, mely rá vár, ha az osztrákok kezébe esnék.³

¹ Lajos Girardinhoz 1686. június 16. »Il ne me convient point aussy d'entrer presentement dans aucunes mesures avec le comte Tekeli et il le faut laisser dans la liberté de prendre le party qui conviendra le plus à sa seureté, qu'il ne peut plus trouver doresnavant selon toutes les apparences avec la cour de Vienne quelque traité qu'il puisse faire.« És: »mais quoy qu'il en (Tökölyvel) puisse arriver, je suis fort éloigné d'y vouloir prendre aucune part.« (Párizsi külügyi Ltár. Turquie.)

² Girardin XIV. Lajoshoz 1686. május 24. U. o.

³ Lajos Girardinhoz 1686. július 19. U. o.: Je ne doute point que le visir ne soit assez disposé à proteger le comte Tekeli, par l'interest qu'a le grand seigneur de faire veoir qu'il n'abandonne pas ceux, qui l'out servy aussy utilement, qu' a fait celuy-ci; et comme son entier devouement à la porte ne me permet pas de luy donner aucunes marques de ma protection; vous devez vous contenter d'insinuer aux ministres du lieu on vous estes, combien il leur emporte de ne pas livrer ce malheureux au supplice que les autrichiens lui préparent s'il tombe entre leurs maines.

. . . Ehhez bővebb magyarázat nem szükséges. Takarjuk el a függönyvel ezt a tragédiát.

A francia királynak nem kellett hát többé Tököly; a töröknek megtagadta a vele való szövetekezést, új békét sem akart számára közvetíteni, sőt inkább czélja volt megkönnyíteni Lipótnak a török háború folytatását. Lássuk, mi az, a mi ily nagylelkűvé tette Lajost?

Az 1685 tavaszán fölmerült pfalzi ügy.

A rajnai választófejedelmi ház középső ága, a simmerni, utolsó maradékaiban Károly választófejedelemben, a fejrhegyi csatán tönkretett cseh király unokájában 1685. május 16-dikán kihalt. A birodalmi s családi törvények értelmében a választófejedelmi méltóság a legifjabb ágra a pfalz-neuburgi családra szállott e haláleset folytán, s az új uralkodó, Fülöp Vilmos, Lipót császárnak apósa, s annak a Farkas Vilmos neuburgi herczegnek fia, a ki 1614-ben oly nagyon föltűnt egész Európában a katolikus vallásra való térése által, — 70 éves korában elfoglalta a heidelbergi választófejedelmi palota trónját. A középső ágból volt még azonban egy női tag életben; Erzsébet Sarolta, XIV. Lajos öcscsének, az orleansi herczegnek felesége, e kitűnő német asszony, kinek lélek-nemességével fiának, a hirhedtté vált regensnek jelleme oly éles ellentétet képez.¹ Mikor hát az új fejedelem székét elfoglalandó volt: XIV. Lajos sógornéja állítólagos jogai védelmének ürügye alatt azt a követelést támasztá, hogy a Rajna balpartján fekvő pfalzi birtokok ősrégi, (de újabb birodalmi törvények által jogérvényükből kivetköztetett) családi szerződések alapján sógornéjának engedtessenek át. Hova czéltott Lajos ezzel a követeléssel, nem nehéz kitalálni: csak régi politikájának, a reuniós kamarák híres működéséhez hasonló birtokszerzésnek folytatására. A legjobb alkalom volt ez vagy öcscsének, az orleansi herczegnek a német birodalmi fejedelmek közé való becsempészésére, vagy egyenest Franciaország határainak a Rajnáig való kiterjesztésére, akár támasztott igényei békés elismerése, akár ellenkező esetben ezek fegyverrel való kivívása útján.

Még az 1684-diki fegyverszünetnek német területeket átengedő s szabályozó föltételei se voltak teljesen végrehajtva s ím alig egy év múlva rá új, még érzékenyebb területconkítást követel a francia király!

A Németbirodalom s a német császár megdöbbsent a jövő fenyegető veszélyeinek nagysága előtt; megdöbbsent a követelés vakmerő volta előtt, mely német jogszokásban és törvényben nem birt semmi alappal. S nem-

¹ Häusser, Geschichte d. rheinischen Pfalz 1845. 2. kötetében. A pfalzi ügygyel Häusser, kinek nem álla annyi kútfő rendelkezése alatt, ez irányban miint én, nem foglalkozik.

csak a császár jelenté ezt ki, hanem más oldalról, brandenburgi részről is élénk ellenmondás hangja hallatszott. Az új katolikus választófejedelem hatalma növekvését igaz ugyan, hogy nem jó szemmel nézte a szigorúan protestáns berlini udvar; de itt a német érdek volt a döntő. S mind a mellett, hogy a brandenburgi választó ez időben még francia zsoldban állott, nem mulasztá el — mint Lajos berlini követe mondja — már előre elkárhoztatni a francia királynak ez ügyben teendő minden lépését. És Rébénac, a berlini francia követ, e kitűnő körmönfont francia diplomata, egyike Lajos legügyesebb embereinek, erősen csalatkozott, midőn azt írta urának, hogy nem ismer érdeket, nem képzel tervet vagy szándékot, melyet a berlini kormánykörökben »egy kissé tekintélyesebb pénzüsszeg ajánlásával megváltoztatni ne lehetne,« s azért ha Lajosnak »szándéka van nagy dolgot csinálni a pfalzi ügyből,« idejekorán kenyeresse le a nagy választót. Mert Berlinben egész komolyan a Németbirodalom szempontjából tekinték a dolgot s nemcsak az egyes német udvaroknál tiltakozott a brandenburgi kormány a francia követelések ellen, hanem a császárnak kijelenté, hogy erőszakot tūrni a francziától e kérdésben nem szabad s ő a választó, bizonyos föltételek mellett kész 24.000 embernyi sereggel rendelkezésére állani a császárnak.¹

Lajosnak nem leheté célja egyelőre erőszakosan lépni fel. Ellenkezett volna politikájával, bármint boszankodott is Brandenburgnak nyomtatásban is megjelent tiltakozásán, a hatalmi kérdés idő előtt való fölvetése által Lipót és a szultán közt a békét létrehozni. Ezért, midőn Heidelbergbe küldött követe, a föntebb már említett Morel abbé a francia követeléseket szép, udvarias formában előadta s az új választó azokra tagadólag válaszolt, Lajos nem nyúlt a fegyver argumentumához. Nem kellett volna, csak 3—4000 embert küldeni a védetlen Pfalzba »pour faire rendre raison à Mr. l'électeur palatin« — hogy észretérítse a pfalzi választó urat, — mondá később Vauguyon, a bécsi francia követ, ismételvén azt, a mit ura Párizsban mondott a pápai nuntiusnak; — annál inkább, mert csak sógornője jogos követeléseinek szeretne érvényt szerezni, nem pedig Franciaország területét növelni, »midőn hatalma amúgy is oly magasan áll, hogy semmi oka sincs irigyelni bármely fejedelmi ház birtokei növekedését.«² Nem nyúlt, mondom, a fegyver argumentumához, hanem szentszéki követe által a pápát kérte fel ez ügyben a döntő bíróság

¹ A választó Spanheimnak 1685. június 26.; Rébénac jelentése július 10. és szept. 4. (Párizsi külügyi Ltár. Prusse) és Frydag 1685. aug. 31. Bécsi áll. Ltár. (»Ber. aus Berlin.«)

² Le grandeur de V. Mté étoit a un tel point, qu'il n'enviait pas les prospérités d'aucune puissance . . . írja Vauguyon 1686. márcz. 21., hogy a kérdezősködőknek imígy felelt meg. (Párizsi külügyi Ltár. Autriche.) És Lobkowitz jelentése Párizsból 1686. január 27. (Bécsi áll. Ltár. Gallica).

elvállalására s míg ezt a pápa a németországi protector-cardinalis Pio Károly bibornok által tudatta a császárral, Morel abbé is előterjeszté az ügyes fordulatot Heidelbergben az új választófejedelemnek.

Lipót, midőn Lobkowitz Ferdinándot a versaillesi udvarhoz követül küldötte, a számára adott utasítás által, — melynek török ügyet illető részéről föntebb szoltam — megkísérté Lajosnak kimutatni, hogy a vitás ügynek, mint németnek, és pedig mint német belügynek csak egy illetékes bírása van s ez ő, a császár. S az orleansi hercegné, a mit követel, azt csak a császár törvényszéke előtt követelheti, ép úgy, mintha valamely francia hercegnő Németországban menvén férjhez, Franciaországban támadnának örökségi igényei valamely jószágra, ezek csak francia jog szerint volnának elbírálhatók. Utasítást vön Lobkowitz a francia király előtt kifejteni azt is, hogy az orleansi hercegné jogigényei alaptalanok, hogy Simmern és Lautern herczegségek és Sponheim grófság a pfalzi ház fiágát illető hűbérek; hogy a hercegné férjhezmenetelekor minden képzelhető jogáról ünnepélyesen lemondott, hogy a westfáli béke világosan szabályozta a rajnai választó-ház örökösödési jogát. De mind ennek, mind pedig Fülep Vilmos remonstratiojának csak az a sovány eredménye lön, hogy — mint Croissy a pápai nuntiusnak mondá —: bár Lajosnak jó okai volnának az új pfalzi választó feleletével elégedettnek nem lenni, időt adott az utóbbinak a meggondolásra.¹

Fülep Vilmos meggondolta a dolgot, de másként másodszer se válaszolhatott, bármi melegen hangoztatá is, hogy a pápa absolut igazságosságában egy pillanatig sem kételkedik s csakis a Németbirodalom s a császár tekintélye miatt kell ahhoz ragaszkodnia, hogy a teljesen német igény-ügybe idegen hatalom ne avatkozzék.² A francia király hát egy kis szelíd emlékeztetőt használt. Elővette a hugenották ügyét s mert a nantesi edictum épen ez időben történt visszavonása után az üldözött reformatusok egy töredéke pfalzi hitsorsosoknál keresett menedéket, Lajos azon ürügy alatt, hogy ellene esküdtek össze, fogságra vetését s kiadatását követelte azon manheimi francia illetőségű reformatus polgároknak is, kik ott már 20 esztendeje éltek békében, szorgalommal munkálkodván második hazájukban a selyem- és bársonyszövés terjesztésén, a mi XIV. Lajosnak nem tetszhetett. Messze vezetne figyelemmel kísérni Lajos ez új követelését, mely igen ügyesen volt választva a célból, hogy intelmül, de egyúttal ürügyül is szolgáljon fegyveres erő küldésére, másrésről pedig a túlkatholikus új választót s a katolikus császárt mint-

¹ Seilern Lipóthoz 1685. szept. 3. (Gallica bécsi áll. Ltár).

² Ugyanaz okt. 30. U. o. Palatina.

egy ellentétbe helyezze a pápával. Csak annyit említek meg, hogy francia dragonyosok be-benyomultak az istenáldotta bortermő pfalzi területre s erőszakkal hajták maguk előtt az ide menekült francia kálvinistákat vissza, haragvó urukhoz.¹

A megszorult Fülöp Vilmos elérte azt, a mit a dragonade-okkal tudtára akart adni Lajos, azt óhajta vejétől, hogy ez, mint császára, tiltsa el neki a pápai arbitrium elfogadását, hadd védekezzenek Lajos előtt *ezzel* a tilalommal. De e közben a bécsi nuntius Buonvisi tudtára adá Lipótnak, hogy Incze pápa a francia sürgetésre az arbiter szerepét elvállalá, mert a keresztyénség nyugalmanak vél ez által szolgálatot tenni, elfordítván attól az európai békét újabban fenyegető egy veszélyt s így lehetővé tévén azt, hogy Lipót s a német birodalom osztatlan erővel forduljon a török ellen. A pápa e készsége Lipótnak sehogy sem tetszett. Buonvisi a nuntius maga is belátta, hogy Incze nem helyesen cselekvék, midőn a döntő bíró szerepét magára vállalá, mert előbb meg kellett volna tudakolni a bécsi udvarnál, vajjon a Németbirodalom tekintélyének sérelme nélkül eshetik-e ez? Azon igyekvék hát a bibornok-követ, hogy míg a pápának adandó választ a bécsi udvar halasztgatá, e válasz legalább olyan legyen, mely ne sértsen, hanem megnyugtassa ő szentségét. És ezt sikerült is elérnie. Lipót megköszönte a pápa jó indulatát, melylyel a keresztyén fejedelmek közt kitörhető egyenetlenséget atyai előrelátással csírájában elfojtani akarta; de arra hivatkozott, hogy miután az ügyben a svéd király meg a brandenburgi választó erősen érdekelve vannak, ezeket kell a pfalzi választónak megkeresni: mit szólnak a pápai arbiter-ség eszméjéhez. A bécsi miniszterek ebben időhalasztást akartak elérni; a nuntius is hitte, hogy később sikerülnie fog a pápának, ha nemis döntő-bírói, de legalább közbenjárói szerepét a bécsi udvarral elfogadtatni.²

Félévi halasztgatás után 1685. végén XIV. Lajos szigorúbban kezdé sürgetni az orleánsi hercegné igényeit s követeléseit merevebb hangon ismételte. Az ügy fenyegetőbb alakot ölte s a tél végén, mire Buonvisi Lipót minisztereit a pápai mediatorság, a közbenjárás eszméjével megbarátkoztatá, Lajos határozottan elutasítá azt magától. Hiába írt Buonvisi Párisba az ottani nuntiushoz s ismerőseihez, tett propositiókat a fenyegető veszély elhárítására; a bécsi udvarnál mind inkább meggyökerezett az a gondolat, hogy Lajos a törökkel egyetértve működik s ezért hangozza magosbra a tavasz kezdetén követeléseit. Fülöp Vilmos egyre kérte

¹ Igen érdekes részletek ez ügyben Seilern jelentéseiben Lipóthoz 1685. nov. 16. és decz. 4. (Bécsi áll. Ltár, Palatina.)

² Dispacci 1685. nov. 4., 11., 18. decz. 2., decz. 23.

segélyért, támogatásért vejét, a spanyolok mindent elkövettek, hogy a birodalmi gyűlésen Regensburgban az új háborútól megrettent fejedelmek a francia ellen állást foglaljanak. A dolog már-már élére volt állítva, midőn Lajos, nehogy a császár megkezdett hadikészületeit a török ellen félbeszakítva, ezzel békét kössön s a francia igények merev elutasításával a még készen nem levő, sőt inkább hugenotta alattvalói térítésével foglalatoskodó francia királyt háborúra kényszerítse: ügyes fordulattal békés mederbe terelte a dolgot, sőt a mi több, mintegy megmutatta a keresztyén világnak: lám-e, nem ő-e az, a ki visszavonúl, csakhogy a kereszt győzelmét a félhold ellen ne akadályozza?¹

A regensburgi birodalmi gyűlésnél meghatalmazott követe gr. Verjus-Crecy Lajos által az 1686. márczius 12-ki ülésen egy emlékiratot nyújtott be. Kifejté ebben, hogy sógorasszonyának igényeit csak azért nem vívta ki fegyveres erővel, mert nem akarta, hogy a birodalmi rendeknek a legkisebb ürügyük is támadhasson e pfalzi kérdés miatt megtagadni a császártól a török segélyt, melyet Lipót a keresztyénség érdekében oly teljes joggal kívánhat a rendektől.² Fölajánlá a pápa arbiterségét, de ezt a választó nem akarta elfogadni, főleg azért, mert ez a pápai ítélet megszakította volna azt az egyéves háborítlan birtoklást, melyet a német jog követel. Hogy azonban a választó a pápát meg ne sértse — folytatá az emlékirat — a pápai mediatiót ajánlotta, jól tudván, hogy a mediator, a közbenjáró nem gyakorolhat semmi *juridicus actus*, mint az arbiter s így a közbenjárás az új választó egyévi békés birtoklását nem szakítván meg, az orleánsi hercegné az egy év eltelte után alaki okokból egyszerűen elüttetnék a német forum előtt megkezdendő perétől. Tekintettel a keresztyénség békéjére s a török háborúra, hosszas latolgatás után arra határozta magát Lajos, hogy ám jól van, elfogadja a pápai közbenjárás eszméjét, de csak úgy, ha neki a császár s a birodalmi gyűlés ünnepélyesen kijelentik, hogy a közbenjárás által, mint semmi jogerővel nem bíró *actus* által meg nem szakított esztendei birtoklás nem fog prejudicálni sógornéja igényeinek. Ha világosan és precis határozatban biztosítja őt erről a birodalmi gyűlés, úgy szent a béke; ha nem, akkor ez irányban teendő lépéseit a birodalom, mint önvédelmet kell hogy tekintse.

A császár a francia királyt a maga részéről már Verjus emlékiratának

¹ Disp. 1686. febr. 24., márcz. 17., 24. s egyéb jelentések.

² »Ne saltem speciem aliquam rationis sive praetextus haberent imperii status denegandi imperatori supplicias pro bello turcico, quas ab eorundem generoso animo et pietate pro re christiana jure meritoque expectare posset (imperator).« Verjus emlékirata 1686. márczius 12. (Bécsi áll. Ltár. Mainzi birod. gyűlési iratok 268.)

benyújtása előtt biztosítá a buzgón s lelkesen közvetítő Buonvisi által ez ügyben, midőn ennek egy hivatalos kérdésére császári határozatban azt felelé, hogy az igényelt pfalzi javak egy esztendei háborítlan birtoklása az új választó által a német jog szerint sem árthat semmi támasztható jogigénynek.¹ A birodalmi gyűlés pedig a tavasz folyamán szintén határozottan s kielégítően felelt. Ez aztán eloszlatta a tornyosuló fellegeket. XIV. Lajos visszalépett várakozó állásába, ideje maradt Lipótot nézni, mint bonyolódik a török háborúba; ideje maradt tervei lassú előkészítéséhez.

Bejártuk a török birodalmat, megismerkedtünk Lajos politikájával s a részéről fenyegető veszélyekkel, melyeket ismernünk kelle azon kérdés miatt: miként fogadta a bécsi udvar a török békeajánlatait? S most áttérhetünk az e kérdésre adandó válasz tárgyalásához s széttekinthetünk Lipót környezetében. Nehéz itt a tájékozódás, s nemcsak nekünk, nehéz volt az az egykorúaknak is. Nem hiheti fönséged — írja Velenceze követe a dogénak, mily nagy a császári kormány körében a rendetlenség, a zavar s az ezáltal előidézett gyengeség. Nincs senki, akihez az ember fordulhasson, a ki tekintélyben vagy közbecsülésben magosabban állana a többinél; valamennyi miniszter az első húrt akarja játszani, a saját szerencsétlen gondolatai érvényesítésén igyekszik és csak igen nehezen enged okosabb követeléseknek.² Nem csuda, ha Sebeville marquis, XIV. Lajos bécsi követe oly maró gúnnyal ír a bécsi kormányról, mikor az udvart jellemezve azt mondja, hogy kiki másfelé húzná a kormányügyek szekerét s a ki lehangosabban tud kiabálni, azé a pálma; »ez a képe annak az udvarnak, melyet ép oly rosszul kormányoznak, mint a mily jól igazgatja fölséged a magát.«³

Kisértsük meg ebben a zavarban eligazodni.

A bécsi udvarban ez időtájt (főként a külügyi kérdésekben) három párt versengett egymással a hataloméért. Az egyik az osztrák párt, melynek fejei Dietrichstein Ferdinand herczeg, a császári főudvarmester, a ki azóta, hogy Lipót Lobkowitz bukása után nem akart többé úgy nevezett »első ministert« tartani, általában a kormány fejének tekinteték s komoly, jóindulatú ember volt és öcsce Gundaker, a főkamrás által (ki

¹ Csász. határozat 1686. márcz. 10. (Bécsi áll. Ltár. Birod. gyűlési iratok.)

² »E pretendend' ogn'uno di formare la prima elevata figura, ò fomenta li proprii malmisurati consigli, ò difficilmente cede all' insinuationi et alla regola de piu prudenti.« Dispacci 1685. december 23.

³ »Enfin, Sire, chacun tire de son costé et celuy qui crie le plus fort, est le plus escouté. Voilà l'état de cette cour, aussi mal gouvernée que celle de V. Mté. l'est bien.« . . . Sebeville marquis XIV. Lajosnak Sopronból 1681. aug. 21. (Párizsi külügyi Ltár. Autriche.)

különben kártyás, bonvivant ember létére a politikában nem számított ugyan, de mint szeretetre méltó gentleman, Lipót hajlamával dicsekedhetett) mindenben vakon támogatták; — és gróf Kinsky Ferdinand a cseh főcancellár, hideg, okos fő, kinek urára már ekkor is, de később még inkább nagy befolyása vala. A második úgy nevezett »pfalzi« párt élén az ifjú császárné, Eleonora Magdalena, a már ismerős pfalzi választófejedelem leánya s vele összeköttetésben a hadi tanács elnöke Badeni Hermann örgróf és igen sok kérdésben Strattmann, ez ügyes, mozgékony, udvari cancellár állott s e pártot a spanyol udvar s a spanyol követ, Borgomainero támogatta. Nevezhetnök e pártot német-birodalmi pártnak is, mert ez igyekvék irányt adni Leopold XIV. Lajossal szemben követett politikájának. A harmadik párt az u. n. lothringiai vala, melynek élén maga Lothringiai Károly s napa, az özvegy császárné, Lipót mostoha anyja járt s mely különösen Badeni Hermannal s az ifjú császárnéval való oppositíóban tömörült erősebben össze, de sok kérdésben, hol az osztrák, hol a német párt egyes tényezői támogatását, így például gróf Königsegg németbirodalmi alkancellárnak és Strattmannak közreműködését meg tudta nyerni. Legerősbb volt e pártok között a Dietrichstein-féle s leggyengébb a pfalzi, noha sok kérdésben épen a lothringiai szorult a háttérbe.¹

A mi különösen a ránk nézve fontos kérdést, a török háború vagy török béke kérdését illeti: e pontnál a német birodalmi, meg az osztrák párt tömör együttartása szétbomlott. Két párt képződék: a török béke, meg a török háború pártja. Az előbbi alárendeltnek tartá a magyarországi hódítások kérdését, kizárólag XIV-ik Lajosra, ennek lépéseire (a Pfalz, meg a spanyol kézben lévő Flandria ellen) függeszté szemeit, s hozzá csatlakoztak az osztrák párt szűkebb látkörű elemei, kiknek csak a béke volt kedves, kiknek — mint a velencei követ mondja — nem vala érzékük Lipót nagysága iránt. Bádeni Hermann,² az ifjú császárné, meg a spanyol követ, Burgomainero lőnek a török békét óhajtó elemek vezérei is. Az osztrák párt második része ellenben, meg a németbirodalmi párt tágabb látkörű elemei józan érzékkel érezték azt, hogy a császárnak előbb Magyarországon a török ellen kell lábat vetnie s hátát földnie, hogy a francia ellen fordulhasson s lassanként, hosszas küzdelmek után csatlakoztak a tömören maradt lothringiai párthoz, mely a portával való háború folytatását hangoztatá s mely támaszát Velence követében s az

¹ Grumbkow brandenburgi főhadbiztos jelentése Bécsből 1686. márcz. 24. (Berlini áll. Ltár); Vauguyon XIV. Lajosnak 1686. január 31. (Párizsi külügyi Ltár. Autriche.)

² A Vauguyonnak adott utasítás névszerint megemlíti mint egyikét (bár »assez peu estimé« azon minisztereknek, kik »témoinnent désirer la paix avec le Turc.« (Sorel id. m. 107. l.)

ügybuzgó Buonvisi, pápai nuntiusban birta s melyhez gr. Königsegg, a német alkancellár elejétől kezdve hozzátartozott, sőt e kérdésben vezére vala.

Innen következik, hogy a pártok e fejlődési processzusában míg Strattman a nagy német, de dynastikus, Kinsky a dynastikus, de osztrák párt legelőkelőbbjei közvetíteni igyekeznek s Bádeni Herman a pfalzi párttól támogatva csaknem kétségbeesett küzdelmet vív, a legmagasb álláspontra Lothringiai Károly emelkedik, mint a kinek célja a dynastikus s a nagynémet politikát harmóniába hozni. Perhorrescálja ezért a német-birodalmi párt szűkebb belátású elemeit, a spanyol-pfalzi pártot, mely előtt csupán a francia király rémképe lebeg s az osztrák pártnak csupán békét imádó tagjait; de lekötelezi a németpárt messzelátóbb férfiai s combinációi és érdekei körébe vonja az osztrákpárt amaz embereit, kik a helyi hazafiság békőiből szabadulni tudnak. Alapot teremt a heterogén elemekből lassanként magának és támaszt politikájának, a melynek célja mindenekelőtt a *visszahódítandó Magyarországon* erős védfalat szerezni, hogy aztán ezzel a biztos földözettel, védett háttal a török felé félelem nélkül lehessen igazi nagynémet politikát úzni a legfőbb ellenség XIV. Lajos ellen.

És így abban a zűrzavaros udvarban, a hol Strattman egészséges, német belpolitikája, — mint látni fogjuk — Brandenburgot az osztrák házhoz csatolja, Szászországot hasznossá teszi; a hol Kinskyék Bajorországot kötik le, a hol Buonvisi e kettőnél magasb és nemesb eszmének, a keresztyénség s a nyugati civilizatio eszméjének érvényre juttatását tűzi feladatául; de a hol az ellentétes nézetek s pártok zavaros harcában irányadót senki sem talál: Lothringiai Károly nemes alakja válik ki, mint a ki Strattman politikája eredményeit a Kinskyék képviselte érdekekkel összeköti, Buonvisi eszméjével megnemesíti s egy nagyobb szerű, egyetemes, öntudatos politikának szálait adja Lipót kezébe. Strattman, mint mondám, kiváló intelligentiájú és ügyességű, Kinsky és Dietrichstein szűkebb látkörben mozgó, de komoly és jóakarató politikusok; Buonvisi fáradhatatlan, tevékeny s föltűnően practicus vonásai daczára, tán mégis ideális államférfi: a legkiválóbb köztük Lothringiai Károly.¹

A harc a béke- s a háborúpárt között keményen és elkeseredetten folyt, különösen Bádeni Herman a hadi tanács elnöke meg Lothringiai Károly közt engesztelhetetlen gyűlölség jellegét ölté már rég idő óta magára. Più facile sarebbe di unire l'aqua col fuoco,² könnyebb volna

¹ Minderről a Dispaccik ismételen meg újra beszélnek (1685—1686).

² Buonvisi Cibo-nak 1686. aug. 25. Monum. Vatic. II/2.

a tüzet a vízzel egyesíteni, mint e két embert kibékíteni, mondá a szent-szék követe az ő markáns, találó jellemzésével. Még lesz alkalmunk egy Budát közelebből érintő kérdésben e viszonyra visszatérni, most csak annyit említek meg, hogy a Bádeni Herman pártja mindent elkövetett, a mivel a török-békét előmozdíthatta s a mivel a háború-párt czélzatait meghiúsíthatá, nem kimélvén személyeket s nem válogatván eszközöket. Különösen rossz szemmel nézték a »harcziasok« azt az összeköttetést, melyben Bádeni Herman, mint a hadi tanácsnak Montecuculi, a jeles vezér és hadtani író halála óta elnöke a bécsi és budai örménykereskedőkkel állott s a félelem mellett, hogy ezen az úton kölcsönös bizalom fog a török s a császári kormány közt kifejlődni, az a gyanú merült fel bennük, hogy a török csak azért tette a maga békeajánlatait, mert az örmények által, különösen Diodato János, meg Sahin persa-örmény bécsi orvos által kéz alatt tudósítást kapott volna, hogy némely császári minister, kik a császár tekintélyével fődik magukat, ezzel s a császár bizalmával visszaélvén, a békét erősen óhajtják.¹ Suttogták az udvarnál, hogy az örgróf direct összeköttetésben áll Abdurrahman budai basával s mikor azt a budai magyar embert, a ki Abdurrahman már említett szeptember 7-diki levelét a hadi tanács elnökéhez elhozta, Bécs kapuinál a városi őrség letartóztatá, e körülményhez különféle combinatiókat fűztek. Beszéltek, hogy Lipót egy titkos levelezőjétől tudósítást kapott, hogy egyik ministere megnyugtatta volna Ibrain szeraszkiert s neki megígérte volna, hogy béke leszen. Ki ez a minister? azt nem mondja a titkos levelező (a ki valószínűleg Cleronome a portai csász. titkos agens), de az udvarnál mindenki Bádeni Herman nevét emlegette. Sőt több is történt. 1686 elején Budához több mint száz óriás hajó élelmiszer érkezék, mely szállítmány Budán az árat egyszerre felényire leszállítá. Ez a hír lehangozta a császári udvart, annál inkább, mert azt rebesgették, hogy a magyar végvárok vidékeiről naponként érkeznek Budára ily élelmi szállítmányok. A szükséges parancsok a rút visszaélés meggátlására kiadattak ugyan: vizsgálatot is indított Lipót e tárgyban, de még az udvariak is kételkedtek, vajjon szigorral fog-e a vizsgálat folyni »weil — mint Schmettau, a brandenburgi választó bécsi követe mondja — Einige, welchen nicht wol beizukommen, dabeí intressiert sind und mehr an Tag kommen möchte, als man zu wissen verlangte«. A Dunántúli végbeli huszárok följánlották, hogy ők, ha nekik engedik a zsákmányt, a szállítmányokat elfogják; de a mondott okból az ajánlatot nem fogadta el

¹ Disp. 1685. nov. 25. Mellesleg megjegyzem, hogy a bécsi örmény kémek két pártra voltak szakadva; egymást gyűlölték s a Badeni Herman felőli hírekből sok lehet a kulissza mögötti üzelmekre visszavezethető. (L. Diodato beadványait 1686. Bécsi áll. Lvtár Turcica.)

a bécsi kormány. E hírek még nevet nem említének, de később, a tavasz folyamán a városban s az udvarnál mindenki azt suttogta, hogy újra mentek Komáromból élelmi hajók Budához s már ezt indirecte Bádeni Herman személyével hozták kapcsolatba, úgy, hogy az örgróf a hírek forrását keresteté.¹

Mind ez azonban semmi sem volt ahhoz az óriási scandalumhoz képest, mely 1686 nyarán az egész udvart, nem véve ki magát Lipótot sem, izgatottságban tartá, s melynek szerzői az erdélyi követség fejének, a becsületes vén Hallernak könnyelmű fia Haller József s az Erdély történetéből jól ismert Dunod burgundi jezsuita voltak. Dunod, a ki Erdélyben minden hitelét elvesztvén, egy újabb küldetéséből siker nélkül jött vissza Bécsbe az oda menő erdélyi követek társaságában, midőn útközben a főkövet Haller Trencsénben megbetegedék s az előre küldött Pernyeszy Zsigmond számára egy ládikából száz ezüst tallért vett ki Dunod szemeláttára: Dunod a ládában visszamaradt pénzre mutatva tréfásan azt mondá, hogy ez összegek rendeltetése bizonyosan a császári ministereknek a török béke érdekében való megvesztegetése lesz. Haller és Pernyeszy az ügyetlen tréfán mosolyogtak, hiszen alig volt 8—900 tallér az egész ládában. De az Erdély ellen titkos bosszúval eltelt Dunod az udvarba érvén, azt a hírt terjeszté el, hogy az erdélyi követség arannyal telt ládákat hozott magával s tartalmukat a török béke megkötése fejében Bádeni Herman és más császári ministerek közt kiosztá; sőt már azelőtt Szatmárban pénzt ajánlott annak a császári bizottságnak, mely ott a császári katonaság erdélyi részekbe való beszállásolása alkalmából fölmerült panaszok és visszaélések orvoslása tárgyában ülésezett, a célból, hogy a bizottság kedvezően döntsön Erdély részére, s midőn Caraffa, az eperjesi hóhér, a bizottság feje, a kínált ajándékot visszautasítá, az erdélyi követség azt felelte volna neki: hiszen néhány császári minister fogadott el már Erdélytől ajándékot.²

Tekintve a hírterjesztő papi jellegét: méltó fölháborodást okozott ez a gyanúsítás, melyből valóságos vihar fejlődött ki, mikor Haller fia az ifjú H. József Dunod mellé szegődött. »Minek előtte természet szerint való halállal meghalnék, ez a fiam József, kit hoztam volt magammal tanulságnak okáért, elevenen temetett el engem becsületemben« —

¹ Disp. 1685. szept. 23.; Labausme francia ügyvivő Croissynak 1685. nov. 29. és Vauguyon XIV. Lajosnak 1686. június 13. (»azt mondják: Badeni Herman adott volna passepartout-kat, hogy Budába keresztyén hajók élelmet szállítsanak.«) Párizsi külügyi Ltár. Autriche. És Schmettau jelentése Bécsből 1686. febr. 14. és június 13. (Berlin áll. Lvtár.)

² Pernyeszy Zs. Teleky Mihálynak 1686. júl. 22. (Marosvásárhelyi Teleky-levéltár). Vauguyon XIV. Lajosnak (párizsi külügyi Ltár, Autriche) 1686. júl. 4.—Schmettau július 14. (Berlin áll. Lvtár.)

mondá az elkeseredett derék apa. Az »úrfi« a német udvari gavallérokkal mulatott, kártyázott s valami 200 arany adósságot csinált. Mi tévő legyen? »Nem tudom mások seductiojából-e, mondja Pernyeszy Zsigmond, a négy erdélyi követ egyike, vagy pedig gonosz indulatjából?« arra a gondolatra jött, hogy egy iratot szerkesztszen, melyben előadta, mikép az erdélyi követségtől Bádeni Herman a célból, hogy a törökkel békét hozzon létre, 32 ezer darab aranyat kapott volna a maga számára, 6000 drbot más ministerek megvesztegetésére; ezenkívül báró Saponara ezredest (a ki azelőtt Szatmártt volt várparancsnok s Tökölyvel s Apafyval személyes ismeretségben, sőt hozzájuk jó viszonyban állott), szintén megvesztegette volna az erdélyi követség hasonló célból 14000 drb arannyal. Mikor ezt az iratot a mákvirág megszerkeszté »valami megismert német úrfi által« a császár előtt — nagy nehezen — audientiát szerzett, benyújtá az iratot s elbeszélte Lipótnak az iratban foglaltakat, sőt még kibővítette azzal, hogy a mondott összegek felét egyenest a török adta volna Pernyeszy Zsigmondnak, a »fél-török«-nek kezéhez.

Haller József már másnapon megbánta volt, a mit tön — s kijavítani akarván hibáját vödörből csöbörbe esett. Harmadnapra szaladt Bádeni Hermanhoz s ennek azt hazudta, hogy őt Lipót császár sürgősen hívatta s kérdezte volna: mi igaz van az erdélyi követség vesztegetéséről szóló hírekben? A császár kérdéseit oly módon tette volna, hogy ő, Haller, nem mert azokra tagadólag felelni, hanem mondta azt, a mit kívántak tőle. A dühöngő Bádeni Hermant az esztelen ifjú ráadásul még óva intette, vigyázzon: mert egyik inasa által meg akarják mérgezni. Természetes, hogy a hadi tanács elnökének első dolga volt a császárhoz szaladni s panaszt emelni. A császár előmutatta neki Haller József benyújtott emlékiratát s megnyugtatta az örgrófot, hogy nem gyanakszik rá. Haller Józsefet az örgróf kérésére, hogy föltűnést ne keltsen, mintha sétakocsizásra menne, a városi őrséghez vitték letartóztatni s az esetről tüstént értesíték Apafyt. Bádeni Herman eleintén Haller József halálát kívánta, s csak »vén atyját szánva« állott el e kívánságától. Maga az erdélyi követség, a mint máskép nem is tehete, a könnyelmű ifjú ellen foglalt állást, meg azt hirdette, hogy nem tökéletes eszű, noha — írja Schmettau — Haller József addig a társadalmi életben Bécsben nem bolond voltának, inkább malitiájának adta jeleit. A főkövet eleintén, ép úgy, mint Bádeni Herman, fia halálát óhajtá, de aztán belátta, hogy, »ha megölik azt a rossz gyermeket, rajtunk marad a gyalázat« s úgy könyörge Lipótnak fia életeért;¹ a ki makacsul tagadott meg minden választ a hozzá intézett

¹ Haller a császárhoz és pirongató levele fiához, mellékletül Teleky Mihályhoz intézett 1686. július 23-diki levelére. (Teleky-levéltár.) És Conferenzprotocolle. (Bécsi áll. Lvtár.)

kérdésekre s 100 aranyat ígért a városi őrségnek, ha szökni engedi; úgy, hogy már-már határozatba ment kivallatás alá fogni, csakhogy kicsikarhassák tőle, ki az, a ki őt e lépésre felbiztatta.

Haller József »e szemtelenségén, e friponerián az udvar scandalizálódva van« mondja Schmettau. S bár mindent visszavont, Lipót mégis úgy okoskodék, hogy annak, a mit a fiatal ember önként, írásba foglalva benyújtott, valamicske alapjának csak kell lennie, a fiatal ember ész nélkül való vakmerőségén kívül is. Összevetették e dolgokat azzal, a mit Dunod terjesztett s míg az egyik párt Bádeni Herman mellett foglalt határozottan állást, a másik, fölülkerekedni kezdő párt azt hangoztatá, hogy a hadi tanács elnökének elejétől kezdve törekvése volt bármi áron — *à quelque prix que ce fust* — egyáltalán Magyarország felől a béke helyreállítása — a mi azt is megfejtí, hogy Tökölyt is mindig kielégíteni igyekezett — csak azért, hogy a francia király ellen a császár szabadon s teljes, osztatlan erővel működhessek.

Az uralkodó tisztán akart látni s vizsgálatot indíttatott. Vauguyon a francia követ, ki természetesen gyűlölte a békepártot, azt írja, hogy »a szegény erdélyi követek a képzelhető legnagyobb zavarban vannak.« A vizsgálat vezetését egy bizottság vette kezébe, melynek élére Capliers Zdenkó, a hadi tanács alelnöke állott, a ki Bécs 1683-diki védelmében oly nagy szerepet játsza. Mit végzett e bizottság? nincs tudva. Alig hiszem, hogy Bádeni Hermant bűnösnek találta volna, mert ekkor nem marad vala meg továbbra is előbbi állásában. Egyetlen irat maradt fenn, tudtommal, mely e vizsgálat eredményeivel foglalkozik. Ez egy ministeri tanácskozás jegyzőkönyvének fogalmazata, u. n. schlagwortokban. Csak annyit lehet belőle nagy fáradsággal kibetűzni, hogy kihallgatták Saponarát, kihallgatták Sculvignioni nevű inasát az örgrófnak s hogy az erdélyi követek titkos értekezletekben összejöttek a nádorral, aztán Eszterházy János győri vicegeneralissal, Draskovith Miklóssal és fiával, meg a két Koháry testvérrel több ízben és több helyt; ezeket — a mint Apafytól nyert utasításuk is meghagyá — s a mit nem is tagadtak, a török békére igyekeztén hangolni, bár sikertelenül.¹

El kellett e furcsa históriát mondanom a pártviszonyok és küzdelmek jellemzésére, melyek az 1685/6 telén s tavaszán a kormányköröket izgalomban tartották.

Bádeni Herman hát a békét akarta s noha az ő tekintélye keveset

¹ »Conferenz-Protocolle« (Bécsi áll. Levéltár) 1686. július 8. — Haller fia esetét bőven elmondják: Vauguyon 1686. júl. 4-diki jelentésében (Párisi külügyi Lvtár, Autriche); Buonvisi júl. 14. és júl. 21. (Mon. Vaticana Hung. II./2.), maga az öreg Haller Telekyhez írt júl. 23-diki és Pernyeszi Zsigmond szintén Telekyhez írt júl. 22-diki levelében.

nyomott volna a latban,¹ egy nagy tábor volt a háta mögött: az udvaroncoké s a henye ministereké, kiknek a háború folytatása kényelmüket zavarta, kik lelkükből utálták azt a gondot és fáradságot, mely a háborúra való előkészületekkel együtt járt.² Ezen a lomha elemen kívül, mely inkább a vis inertiae törvényénél, mint belső értékénél fogva volt súlyos, legfőbb támaszát lelte az örgróf az ifju császárnéban s a spanyol befolyásban. Eleonora Magdelena, ki ekkor 30 évet számlált s a későbbi császár-királyok, a Habsburgház utolsó fisarjai: József és Károly főherczegek fiatal anyja vala, apja a pfalzi választó érdekében mindent elkövetete; a török békét pártolá, hogy apját, mint a kinek személyében ő az egész német birodalmat fenyegetve látta, XIV. Lajos várható erőszakos lépése ellen férje és a birodalom megvédhessék. Mondanom nem kell, hogy a császárné apja ösztönzésére cselekvék s hogy az ő törekvéseihez a választó kérései, intelmei és tanácsai járultak. Vetekedett a pfalzi szűkebb érdekek szószólóival a török béke létesítésében a spanyol befolyás: Bécsben II. Károly követe Borgomaniero s Madridban ministerei phalanxja. Borgomaniero, hogy port hintsen a háború-párt szemébe, azt hirdeté, hogy ő régebben a háború ellen volt, de miután látja, mily szépen haladnak elő a császár győzelmes fegyverei s mily nyomatékkal birnak a császári hatalom emelésében a magyarországi hódítások: szívéből pártolja a háború folytatását. Lehet, hogy ez a jó követnek magánvéleménye vala. A spanyol kormány nem így vélekedett s Borgomaniero kötelessége szerint kormánya nézeteit igyekezett titokban érvényre juttatni. Madridban, írja egyszer, 1685. december 6-dikán gr. Mannsfeld Lipót spanyolország követe »thut man alles, was menschlich möglich ist« a török háború folytatásának megakadályozására. II. Károly kormányának épen osztrákbarát elemei attól tartának, hogy, ha conflictus támad a császár és XIV. Lajos közt, a háború szintere a spanyol Flandriába fog áttétetni. Az ő szemeikben — mondá igen helyesen Cornaro, a doge követe — a török elleni háború csak oktalan erőpazarlás, annyi, mint erőinket lekötni, a haldokló gyengeségét készakarva előidézni, s nem voltak képesek belátni azt, hogy Lipót keleten való diadalának haszna lehessen.³

¹ Sorel id. m. az utasítás Vauguyon részére: Le prince de Bade président du conseil de guerre est assez peu estimé et moins suivi dans les conseils.

² Buonvisi nov. 10. Cibonak (Mon. Vat. II/2.) írja: a ministerek sono tediati delle continue applicazioni, che li porta il proseguimento della guerra e contentandosi del già fatto, vorrebbero tornare all'ozio.« És Vauguyon 1686. jan. 31-iki jelentése. (Párizsi külügyi Ltár, Autriche.)

³ Dispacci 1685. szept. 2., szept. 9., 1686. márcz. 3., május 19. — Schmettau 1685. oct. 25. (Berlini áll. Ltár) És Mannsfeld jelentése Lipóthoz Madridból 1685. decz. 6. (Bécsi áll. Ltár. Hispanica.)

Legerősb argentuma a békét óhajtók e sűrű csoportjának az volt, a mi előtt a háborús kedvnek meg kelle csappannia: a pénzszükség; »la mancanza totale del danaro« a pénz teljes hiánya, mint egy diplomata mondá s a lehetetlenséggel határos lehetőség pénzt szivattyúzni a kimerült forrásokból. Az alattvalók a háború költségeit viselni többé nem birják: ezt sugták Lipót füleibe. Ezzel karöltve járt a második fő argumentum: a katonaság kiteleltetésével és jó karban tartásával járó baj, a tartományok kifosztott volta miatt, úgy, hogy sokakat, kik elméletben a szép sikerrel megindult háború mellett szóltak volna, e második argumentum a »békések« táborába hajtott. Ez okok értékét növelték a tél folyamán Franciaországból érkező háborús hírek és Lobkowitz ijesztgetései, a ki apródonként rájött, hogy a török háború folytatását Lajos teljes szívéből óhajtja. Jelentései szerint Párisban csak hadi készületekről beszéltek: szabadságolt tisztek parancsot vőnek ezredeikhez bevonulni; a századok 10—20 emberrel erősíttetnek; Lajos hadi készleteket szerez be; 18 millió frankot, mely építkezésekre volt szánva, a hadi pénztárba tétetett le; Elzászban csapatokat von össze Crequy marsall. Noha később a tavasz folyamán mind e készületekkel felhagytak Párisban: akkor még midőn Lobkowitz beküldé jelentéseit (miként ezt Spanheimnak, a brandenburgi választó párisi követének egykorú jelentései is mutatják) nem agyrémek voltak s Lipót előtt a békepárt teljes joggal hangoztathatá: vajjon nem zavarhatja-e meg őt Lajos a török elleni háborúban hódítási vágyból? nem fog-e törésre kerülni a dolog? nincs-e a francziának titkos egyezkedése a törökkel s a magyar elégtületlenek közt is nem fog-e bujtogató franczia kéz a hamu alá takart parázsból tüzet gerjeszteni?¹ Végre — s itt kilátszott a lothringiai herczeget gyűlölők lólába — még arra is utaltak az uralkodó előtt, hogy a török háborúért tett pénzbeli áldozatokkal az eddig elért eredmények semmi arányban sem állanak, a hadviselés ros, *csupa merő tudatlanságból nem vették be Budát s az 1685-diki háború-idénynek, mely annyi pénzbe került, összes vivmánya csak egyetlen egy vár bevétele volna, ha Caprara a Tökölyék ellen nem járt volna el oly szerencsével.²*

E hatalmas udvari töredékekkel, e sok csatornájú befolyással szemben a háború-párt nem könnyü állást foglalt el. Jól tudta, hogy a császár élénk rokonszenvvel kíséri neje családjának érdekeit s hogy az erre való tekintet sokak véleményére befolyást gyakorol s fordulatot ad

¹ Dip. 1685. szept. 9., szept. 30., 1685. febr. 3., márcz. 3. — Buonvisi 1686. jan. 27. — Lobkowitz Párisból 1686. jan. 6., jan. 24., márcz. 4., máj. 27. (Bécsi áll. Ltár. Gallica.)

² Buonvisi 1685. nov. 10. Dicendo che l'anno passato si spesero tresori e per pura ignoranza non si prese Buda . . . stb.

különben egyező nézeteknek. Jól tudta, hogy az, a mi a Habsburgház spanyol ágát illetőleg történik, még ennél is nagyobb mértékben leköti az uralkodó figyelmét, »mert Lipót minden, a spanyol királyság ellen intézett csapást úgy érzett, mintha saját tartományait érte volna« s könnyen megtörténhetik, hogy a spanyol érdekekre való tekintet sutba dobhatja vele a magyarországi hódítások és győzelmek minden reményét, ha arról van szó, hogy XIV. Lajos ellen a spanyol birtokok miatt fegyverhez kell nyulni.¹ Egyenlőtlen volt e párt küzdelme a miatt is, hogy a párt tulajdonképeni feje, Lothringiai Károly, nem Bécsben az udvar körében, hanem Innsbruckban székelt; gr. Rabatta Rudolf tábornok, vezérhadbiztos, a lothringiai herczeg e jobb keze még akkor nem örvendett annak a megérdemelt tekintélynek, mely nevét 1686 folyamán oly méltán tiszteltté tette; leghatalmasb és legszellemesb tagja pedig, kit XIV. Lajos épen a párt fejének tartott s mint ilyet már évek óta különös figyelmébe szokott volt bécsi követeknek ajánlani, gr. Königsegg, német birodalmi vicekancellár, egyike azoknak, a kik egész lélekkel azt az elvet vallották, hogy a törököt a birodalom határaitól messze keletre űzni a fődolog, — gyakran szenvedett köszvényben és így nem volt mindig küzdelemre képes.² De buzgó és fáradhatatlan szószólókra tön szert a háború pártja két ügyes olaszban: Cornaro Frigyes lovagban, az 1684 tavaszán kötött szent liga egyik tagjának, Velenczének argusszemű képviselőjében és aztán a pápai nuntiusban, az ügybuzgó, nyugodni nem tudó, nem akaró Buonvisi Ferenczben. Ahol ez a két ember szerét ejthette, ott el nem mulasztá a török háború folytatásának üdvös, sőt kényszerű voltát hangoztatni. Capacitálták a császári ministereket, lelkére beszéltek Strattmannak, a befolyásos udvari cancellárnak, megkísérték általa az ifju császárnéval megértetni, hogy Pfalz érdekei is csak nyernek Magyarország visszahódítása által s ösztönözték akárhányszor magát az uralkodót is. A meggyőződés ama meleg hangján, mely Buonvisi minden fellépését jellemzé s igen sokszor nagy befolyást biztosíta számára s azzal az olasz hévvel, mely őt nem egyszer elragadta nagyon is őszintén kimondani véleményét, oda mondogatta Strattmannak: itt volna már

¹ Cornaro írja a pfalzi érdekről: »le premure dell' elettore palatino, li rispetti di cesare verso quella casa sono oggetti che divertiscono li sentimenti et i consigli più conferenti...« Disp. 1686. jan. 20. A spanyol ügyek pedig a császárnak annyira szíven fekszenek »che non è dubbio ch' ogni scossa che fosse per patire quella monarchia, sarebbe non meno per risentirsi da cesare, che qualunque de proprii stati, et che facilmente farebbe venire in risoluzione d'abbandonar le speranze degl' acquisti proprii et degl' vantaggi contro l'inimico commune, per sollevarla dagl' indebiti tentativi della superiorità della forza (XIV. Lajos) con che si procura sempre più d' invogliarla in maggiori discapiti e pregiudizii.« Disp. szept. 9. 1685.

² Sorel id. m. 107. és 117. lapjain a Vauguyonnak és a Lusignannak adott francia hiv. utasítások.

az ideje, hogy Lipót egyszer már elhatározná magát fejedelemhez méltón cselekedni — ma bisognava una volta risolversi di operare da principe — s hogy ne alattvalói által iratna magának szabályokat, a kik nem gondolván uruk hirnevével, nagyságával, a békét saját hasznukért keresik. A Gondviselés — úgy mond — oly alkalmat nyujta a császárnak, mely őt, ha a török háborút folytatja, a föld leghatalmasabb monarchiájává teheti s ezt a jó alkalmat elszalasztani mind a keresztyén vallás, mind a saját maga érdekei tekintetéből vétek volna: erélyre, igazi erélyre van szükség. Intette Strattmant, hogy mivel ő úgy sem osztrák születésű, ne avatkozzék a bennszülött ministerek ármányaiba s megígérteté vele, hogy, amit hallott, őszintén, leplezetlenül el fogja mondani Lipótnak. Velencze követe pedig egy kihallgatáson, midőn Károly főherczeg születéséhez gratulált (1685. okt. 1.), egyenest figyelmessé tette Lipótot, hogy a török béke-ajánlatok csalétek lehetnek, a török célja talán egymástól elidegeníteni a liga tagjait s aztán azokat egymásután külön-külön leverni.¹ Sőt maga a pápa XI. Incze is közbelépett s az ő parancsából megírta Cibo bibornok, pápai államtitkár a bécsi nuntiusnak: résen legyen, nehogy a hír szerint Bécsbe igyekvő török békeagens valamelyik császári ministert lekenyerezze; a pápa megvárja lelkes buzgóságától, hogy minden a keresztyén névhez nem méltó békét ellenezni, meggátolni fog s azt izenteti a császárnak, hogy ám jól van, kössön békét, de gondolja meg, mily mértékben fog ez által az ozmán erősbödni s még egyszer Bécs ostromára kerülhet a sor.²

A háborúpárt fő érve a lothringiai herczeg egyszerű, világos programja volt: a török gyengesége javasolja a hadviselést; a magyarországi végeket tágítani égető szükség; határokul a nagy folyókat (Dráva, Száva, Duna, Maros) kell megszabni, melyek a török becsapások elől biztosítsanak. Addig, míg e cél nincs elérve, a béke csak kárt okozna, mert semmi más hadi vállalatba nem lehet bocsátkozni, míg otthon minden pillanatban tűz üthet ki. Ha a békepárt azzal argumentált, hogy nem lehet eltartani a kifosztott föld népén a csász. katonaságot, a háború-párt oda mutatott Felsőmagyarországra, mely 1685 őszén Lipótnak darabonként egymásután adta meg magát, miután Tököly török fogsága bebizonyult. Könnyű leszen innét — mondák — a Tiszántulra terjeszkedni s lesz ott élelem elég; a mi csakugyan úgy is történt. Mikor a »pfalziak« a nyugateurópai borús láthatárra mutattak: a háború-párt azt hangoztatá, hogy egész Európában átalánosan tapaszt-

¹ Buonvisi Cibonak 1685. sept. 23. — Disp. 1685. sept. 2. és oct. 28.

² Cibo Buonvisinak 1686. jan. 5. és febr. 16.

talható a törekvés az európai egyensúly¹ fentartására s a béke megőrzésére. Erős hangok emelkedtek a bécsi udvarban és künn a birodalmi fejedelmek közt, hogy Pfalz ügye nem olyan, melyet egyezkedés útján szép szerével meg ne lehetne oldani, akár a pápa közvetítésével, akár másként, de nem fegyver élével, mert ezért nem érdemes az egész birodalmat lángba borítani. Aztán meg azt bizonyították, ami valóban igaz is volt, hogy XIV. Lajos erejét és idejét, mióta a nantesi edictumot visszavonta, a hugenotta-üldözések, az erőszakos térítgetések teljesen fölemésztik, őt a legerősb német birodalmi fejedelemmel, a kálvinista brandenburgi választóval, ki pedig addig szövetségese volt, ellentétbe hozzák. Sőt az üldözések első következményeképp beállott kereskedelmi s iparpangás igen rossz hatással vannak a francia pénzügyekre, mert csak az első negyedévben a kir. kincstár jövedelme 3 millió tallér apadást mutat.²

Az ellentétes áramlatok e forgó sodrában állt Lipót. A leggyöngébb, leghatározatlanabb uralkodók egyike, akiknek valaha jogara alatt oly sok ország egyesült. Mindegyik ministerének kinyitja a fülét, mondja róla épen ez ügyben a velencei követ; de mikor aztán határoznia kellene, vagy a legnagyobb nehézségek környezik e miatt, vagy nincs elég erélye azt hajtani végre, a mit saját érdeke megkívánna. Így történik, hogy a legjobb szándék kivihetetlen; a mi jó, annak út nem nyílik, pervers sugalmazások, ügyesen, körmönfontan előadva érvényesülnek. Testalkata gyöngye, a baj, a gond hamar kifárasztja, de annyira fél, annyira irtózik a hibázástól, hogy gyóntatóinak sikerült azt az elvet beléverni: jobb s a lelkiismeret nyugodtságára nézve biztosb dolog még a világos igazság ellen irányuló tanácsot is követni, mintsem magától határoznia el bármit is. »S habár — írja a bosszus Buonvisi — én rettenetes dolgokat mondtam el e tárgyban, mégsem voltam képes fejből e hamis véleményt kivenni.«³ A dicsvágy, a hódítások dicsősége, saját érdekei iránt való józan érzéke a háború-párt felé vonják; érzi, hogy uralkodói becsülete, kötelezettsége a szent liga irányában mit

¹ A szó nem modern; Velence követének ajkáról veszem, ő mondja 1685. sept. 9.: »senti-menti — per l'equilibrio delle forze . . . d'Europa.«

² Disp. 1685. oct. 28., nov. 18., decz. 2., febr. 10., febr. 17., febr. 24.; németbirod. gyűlési acták (mainzi érseki iroda) jan. 14., 17., 21. (Bécsi áll. Ltár. Filiale); Lobkowitz Párisból jan. 24. és márcz. 24. (u. o. Gallica).

³ Disp. 1685. decz. 23. és Buonvisi 1685. nov. 10. (Mon. Vat. id. h.): »e per essere stato allevato (l'imperatore) con tanto timore di errare, che i confessori li hanno impressa la massima che sia piu sicuro per la coscienza il seguir il consiglio contro una verità notoria che il risolvere da se stessa; e sebene io li ho detto cose terribili sopra questa materia, non ho mai potuto levarli di testa questa falsa opinione.«

kivánnak tőle; az őt apostrofáló velencei követnek nem habozik kimondani, hogy nem szabad elszalasztania a kínálkozó alkalmat az ozmán erő megtörésére; föllekesül, a békét közvetítő agának adandó válasz

I. LIPÓT német császár és magyar király.

conceptusában saját kezével húzza ki a gyengébb, szelidebb passzusokat s tesz helyükbe (mondja Schmettau) »resolutere Redensarten, deren sich die Ueberwinder zu bedienen pflegen.« De mikor Lajos titkos terveiről

beszél előtte a béke pártja: megijed s azt hiszi, hogy a török kinyerte Franciaország támogatását s ez csak addig vár a *diversio* csinálással, az alattomos támadással, míg a császári hadak az ozmán ellen megindultak.¹

A császár aggodalmát a béke-párti ministerek kizsákmányolni igyekeznek. A háború-párt kettőzött erélylyel lép a sorompók közé — s létre jő egy neme a *compromissum*nak. Az a ministeri conferentia, mely Abdurrahman budai basának a fejezet elején említett sept. 7-diki levele, illetőleg az arra adandó válasz fölött tanácskozni ül össze, szeretné egy csapással a béke felé kormányozni az ügyeket. Azt mondja, hogy a válasz attól a kérdéstől függ: békét akar-e, háborút-e a császár? — Strattmann közli a levelet Velence követével, közli Buonvisivel, ezek a háborúra hajló Lipótnak lelkére beszélnek s azt ugyan nem érik el, a mit tervbe vesznek, hogy t. i. az udvar felelet nélkül hagyja Abdi levelét, de elfogadtatják Buonvisi fogalmazását. Szemére hányja ez irat a töröknek a béke megszegését, hangsúlyozza, hogy joga volna Lipótnak Abdi, illetőleg Ibrahim ajánlatait ignorálni s csak a vérontás elkerülése miatt hajlandó megkezdeni a tárgyalásokat, ha a porta oly föltételeket szab, melyeket a császár szövetségesei, a lengyel király s a doge elé terjeszteni méltónak itél.²

Abdurrahman futárral küldé a választ Konstantinápolyba s noha a békeközvetítőt, Ahmed agát, a bécsi udvar a háború-párt sikeres törekvései következtében nem engedi Bécsbe jönni, hanem Komáromban megállapodásra kényszeríti, sőt azt a *concessió*t sem teszi neki, a mi ekkor szokásban volt, hogy t. i. a békeágens a bécsi udvar költségén éljen — Abdurrahman okt. 24-dikén egy második levelet menesztett Bádeni Hermanhoz. E levél nyíltan elárulja a portai állapotokat. Tudtára adja benne a budai vezér, a hadi tanács elnökének, hogy a szeraszkir, Ördög Ibrahim, Tökölyt, mint a két hatalmas császár közti béke álnok megrontóját, vasra verette; hogy Ibrahim teljhatalommal bir a béke megkötésére s állhatatos, szavatartó férfiú; tárgyalassa a béke ügyét Lipót szóbeli úton, a törökök előzékenyek főgnak lenni.

E levél új tusát idéz elő az udvari pártok között, a császár azonban mindinkább a háború-párt felé hajlik. Abdinak november 30-dikáról keltezett harmadik levele, mely a tárgyalások megkezdését sürgeti, a porta szorult állapotára vall. Lipót örömmel észleli ezt. Az Abdinak adott,

¹ Disp. 1685. oct. 28. — Schmettau 1685. decz. 5. és Grumbkow 1786. febr. 21. (Berlini all. Ltár).

² Melléklet Buonvisi leveléhez 1685. sept. 23.; ennek alapján készült a Rödernél (id. h.) I. Urkunden 22. l. közölt levél.

december 14-diki válasz ismét csak a porta békefeltételeit akarja tudni, csak oly semmit mondó, mint az előbbi, de ép oly erősen hangsúlyozza, hogy az uralkodó a békétől nem idegen. Az a nézet kerekedik felül, a mit Strattman már Abdi első levelénél hangoztatott s melylyel a háborúpártiak mintegy sarokba szoríták Bádeni Herman híveit: függőben kell tartani, áltatni kell a törököt, de nem békélni vele. »Tener aperta la porta« — az ajtót nyitva kell hagyni arra a nem remélt eshetőségre, ha Lipót az európai viszonyok a török békére kényszerítenék. Ezt kívánja »la ragione politica e la prudenza« a politikai ratio és eszélyesség. Mintegy tudatja ez által a császári kormány XIV. Lajossal, hogy Lipót kezében van, Lipót akaratától függ béke és háború között választani, egy erős, győzelmes hadsereget ott használni fel, a hol szükség van rá.¹

S azalatt, míg a porta a békében bizva, elhanyagolja hadi készületeit, tán eredményre vezetnek Lipótnak a német fejedelmekkel, különösen a brandenburgi meg a szász választóval, a török elleni segélyt illető tárgyalásai, sőt a pápa jóvoltából kedvezőbbre fordulhatnak a valóban siralmas pénzügyi állapotok. S aztán — föl, föl vitézek a csatára!

¹ Melléklet Buonvisi leveléhez 1685. nov. 16. — És Disp. 1685. sept. 9., oct. 14., nov. 18., decz. 2., decz. 16.

II. FEJEZET.

NÉMET BIRODALMI TÖRÖK-SEGÉLY

1686-ra.

Alkudozások a magyarországi török háborúhoz adandó hadi segély végett és szerződések a brandenburgi, a szász, a bajor választó fejedelmekkel. Részleges alkudozások és szerződések a birodalom egyes fejedelmeivel, különösen az egyháziakkal; egyes kerületekkel, mint a sváboké- és a frankokéval. A török segély ügye a regensburgi birod. gyűlésen. 50 »Römermonat« megszavazása. Mennyivel járultak az egyes németbirodalmi kerületek Buda visszavételéhez?

ÁR a XVII. század végén leghatalmasabb állama volt a német birodalomnak Brandenburg. Azok a sebek, melyeket a 30 éves háború pusztításai ütöttek ez országon, Frigyes Vilmosnak gondos keze, 48 évi kormányzása alatt begyógyultak. E kitűnő uralkodó, kit a porosz történet méltán illet a »nagy választófejedelem« melléknévvel, már a hetvenes években szilárd, erős államot teremtett örökös tartományaiból.

Az a különös előszeretet, melylyel a Hohenzollern-ház sarjai a hadi erők fejlesztése iránt viseltetnek, e nagy választófejedelemre vihető vissza, a ki a svédeken nyert 1675-diki híres fehrbellini győzelem által nem csak egész Európában tiszteletet vivott ki a brandenburgi sereg számára, hanem alapját rakta le a porosz államnak is. »Mind öreg katonái s kitűnő tisztei vannak Brandenburgnak; jobb szolgálatot fognának ezek a császárnak tenni a török elleni háborúban, mint akár a bajor, akár a különben szintén kitűnő értékű braunschweigi hadak.« Ez volt Bécsben

a katonai körök véleménye.¹ Ezt az uralkodót megnyerni, haderejét a török ellen felhasználni: méltó tárgya volt a bécsi udvar diplomatái igyekezetének, mikor 1685 őszén arról vala szó: harcoljunk-e vagy békét kössünk az ozmánal? S ha sikerül Frigyes Vilmost a császár érdekkörébe vonni, tőle hatalmához méltó segílyt nyerni a török ellen, a bécsi háború-párt újabb bizalommal nézhet az események elé.

Bécs fölmentésénél, Buda 1684-diki ostrománál, az 1685-iki győzelmeknél hiába keressük a német birodalmi segédc csapatok között Brandenburg harcedzett katonáit. Azok nem voltak ott. 1679. óta, midőn a nymwegeni békében a császár a béke kedvéért föláladozta szövetségeseinek, Brandenburgnak érdekeit a svédek, XIV. Lajos szövetségesei kedvéért, Frigyes Vilmos feszült viszonyban állott Lipóttal s a szenvedett sérelem hatása alatt még 1679-ben az őt régóta hívogató francia fizetett szövetségese lőn.² A dacz és bosszú e politikája azonban nem volt meggyőződése a lelkestől-testestől német érzelmű Frigyes Vilmosnak s midőn 1684-ben, az ő ösztönzésére is, létrejött a Németbirodalom s s Franciaország közt a 20 éves fegyverszünet: nem ok nélkül remélhették Lipót miniszterei, hogy a francia túlkapásokat már görbe szemmel néző brandenburgi választót sikerülni fog a császár érdekei körébe vonni, bármily erős küzdelmet fejtsen is ki a berlini undvarban még mindig túlhatalmas francia párt e kísérlet ellen.³

Ez a kísérlet Lipót diplomatái egyik legügyesbikére, gödensi báró Frydag Ferencz Henrik birodalmi udvari tanácsosra bízott, mint a kit tapasztalatai, ismeretei, modora és buzgósága e missióra egyaránt ajánlottak. 1684. végén állítá ki a német birodalmi cancellária Frydag számára az instructiót, mely a követ szeme elé kettős czélt tűzött ki: mindenekelőtt rábirni Frigyes Vilmost a török ellen nyujtandó segílyre s aztán kitapogatóván azt, mennyire van lekötve Brandenburg a francziának, oda vinni a dolgot, hogy a választó a »tévút«-ról letérjen s ismét szoros szövetségre lépjen a bécsi udvarral. Úgy kelle ezt a diplomáciai csatározást megindítani, nehogy XIV. Lajos előre, még mielőtt Frydag belekezdett volna, elrontsa azt. E czélből Lipót követének oly módon vala kötelessége magát, legalább eleintén, viselnie, mintha az e tájban megnősült bran-

¹ Tanácskozás 1685. nov. 22. a csász. főudvarmester elnöklete alatt. (Bécsi áll. Ltár. Brandenburgica.)

² Lásd bővebben e viszonyokat Droysennél.

³ Dr. Přibram A. ily című kis művének: Oesterreich und Brandenburg 1675—86. első fejezete szintén a brandenburgi török segílyt kérdését tárgyalja. Noha e lelkiismeretes munkára elhagyhattam volna magamat, mégis jónak láttam több ízben a Přibram által is használt (s a bécsi áll. ltárban levő) eredeti adatokat átvenni, hogy esetleg szembe állíthassam a berlini s párizsi levéltárak illető adataival, melyek Přibramnak nem álltak rendelkezésére.

denburgi trónörökös menegzőjéhez jött volna csupán, a császár üdvözlésével. S csak apránként volt a választónál nyerendő audientián kifejtendő küldetése tulajdonképeni okát. Emlékeztetnie kelle a választót abbéli ígéretére, hogy a mint a császár fegyverszünetet köt a francziával, kész őt tekintélyes számú csapatokkal megsegíteni az ozmán ellen oly arányban, mint az szép birtokaihoz, számos tartományaihoz illendő. El kelle mondania, hogy a budai sikertelen ostrom a császár hadait majdnem tönkre tette (1684.), pénztárát teljesen kiüríté, hogy a nagy áldozatokkal járó két évi háború Lipót országait kimeríté s kettős mértékben van szüksége a brandenburgi támogatására. Mivel Brandenburgnak az osztrák ház ellen a jägerndorfi herczegség miatt, több mint félszázad óta kielégítetlen követelése voltak s ehhez járultak Frigyes Vilmosnak 3 kis sléz herczegsége nem régiben támadt igényei: félni lehete, hogy a török segély miatti alkudozásokat eme követelésekkel hozza kapcsolatba a brandenburgi udvar. Megbizása volt hát Frydagnak arra való hivatkozással, hogy a fenyegető török veszély idején a segély kérdését a hosszúra nyulható igénytárgyalások miatt késleltetni nem szabad, a két kérdés teljes különválasztását javasolni, úgy, hogy a sléz ügyek tárgyalása csak a török segély felőli egyezmény megkötése után vétessék elő. A mi pedig a török segélyt illeti, oda hasson Frydag — mondá az útasítás — hogy (miután a segélykérésnél egyik fő elv »mit den auxiliaribus sich nicht überladen«) nem nagy, legfőlebb 5—6 ezernyi sereget, de ingyen, saját költségén küldjön a választó.¹

Frydag Berlinbe érkezése 1685. tavaszáig elhúzódott. Nagy körültekintéssel kezdte meg működését. A helyzet, az udvari pártok, a kormányférfiak kiismerése, ismeretségek, bizalmasb viszonyok kötése jó darabig igénybe vették idejét s ügyességét. A mitől a bécsi kormány tartott, hogy t. i. Brandenburg a török segélyért cserében a sléz követelések kielégítését fogja kivánni: szintén beteljesült, úgy, hogy még 1685. nyarán is a brandenburgi választó a portával való békekötést ajánlotta Frydagnak. Ezekkel s ama kicsinyes alkudozásokkal, melyek Frigyes Vilmosnak néhány németbirodalmi ügyét, czimigényeit s egyéb effélét szabályozták s kielégítették, eltelt a nyár. S természetesen nem mozdítá elő Frydag küldetésének célját az a körülmény sem, hogy Apafy kérelmére a brandenburgi udvar azt javaslá, hogy az erdélyi fejedelem közvetítését Lipót és a magyarországi elégületlenek között a bécsi udvarnak el kellene fogadnia, mert Apafy akkor, ha Lipót Magyarország törvényei értelmében szabad vallásyakorlatot biztosí-

¹ Utasítás Frydag Ferencz Henrik számára. 1684. decz. 8. (Bécsi áll. Ltár.) és Pfibram id. m.

FRIGYES VILMOS, a brandenburgi »nagy« választó-fejedelem.

tana a protestansoknak, képes volna a fölkelőket hűségre, engedelmességre birni.¹

Jobbra kezdettek a dolgok fordulni akkor, midőn Érsekujvár bevételének s az esztergomi győzelemnek a berlini udvar hírére vette. A választó egész országában Te Deum tartását, váraiban üdvövéseket rendelt el. Berlinben a hálaadó ünnepélyek különös fényvel folytak le. Fölállíták a 3000 embernyi gárdát Frydag lakása előtt, tábortábori prédikációt s imát mondtak protestáns lelkészek a törökön nyert s a jövőben nyerendő győzelmekért; 78 ágyúlovás hirdette három ízben a választó örömét, mely annyira nagy volt, hogy — mint Frydag írja — »etzliche gemeint, es wäre zu viel, in Ansehung Anderer« (kik alatt a francia pártbelieket érti). S az udvarnál azt beszéltek, hogy az öreg, már 66 éves választó szeme könnybe lábadt, a midőn Lipótnak a győzelmeket tudató levelét elolvasta »und vor Freude fast übergossen, seine rechte Gemüthsmeinung seinen Verwandten zu verstehen gegeben.« Lipótnak meglepően szíves hangú levélben gratulált Frigyes Vilmos »bár neki is megengedné a gondviselés — úgy mond — hogy öreg napjait a keresztyénség szolgálatára szentelhesse.«²

A kik Brandenburg fejedelmének e rokonszenve nyilvánulásait kancsal szemmel nézték: gróf Rébénac, XIV. Lajos berlini követe s az őt támogató, többnyire francia zsoldban álló francia barátok voltak. Erős, hatalmas egy párt, mely arra mutatott, hogy a császár 1679-ben a választó érdekeit cserben hagyta; míg XIV. Lajos a maga szövetségesének, a svéd királynak érvényesíteni tudta igényeit; volt volna akkor is Frigyes Vilmos a francia s nem a császár szövetségese, másképp állana most Éjszaknémetországban a svéd birtokkal szemben! Gróf Rébénac-Feuquières, a párt mozgató lelke, ravasz, ügyes ember, tapasztalt, körmönfont diplomata hírében állott. A német ügyeket alaposan ismerte, a berlini udvarban való hosszas tartózkodása jártassá tette őt a brandenburgi viszonyokban; csaknem a lelkébe látott Frigyes Vilmos tanácsosainak s minden kigondolható eszközzel, pénzzel és igérettel lekötölte, megnyerni tudta azok, de főképp az udvaroncok nagyobb részét. Éveken keresztül a francia érdekekhez csatolta a választó második feleségét; a brandenburgi hadak főbb tisztjei, ha nem is a legmértvadászabbak, az ő szavára hallgattak s nem röstelt leszállni a választó vén komornyikjához, meghitt bizalmas hívéhez is, a ki

¹ Erre Frydag azt felelé, hogy a sopronyi 1681-diki országgyűlésen hozott törvények elég vallásszabadságot biztosítanak, ez hát nem lehet akadály a fölkelők szemében. Frydag jelentése 1685. aug. 11. (Bécsi áll. ltár.)

² Frydag jelentése 1685. aug. 28. és Frigyes Vilmos Lipóthoz 1685. aug. 28., szept. 7. (Bécsi áll. levéltár.)

a köszvény-gyötörte Frigyes Vilmos ágyánál aludni nem tudó urával el-elpolitizált: Rébénac ezt is megvesztegeté.¹

A francia követnek már az esztergomi s érsekujvári győzelmek örömeire rendezett ünnepélyek előtt is sok dolog kezdett a berlini udvarnál nem tetszeni. Frigyes Vilmosnak a pfalzi ügyben való magatartása már szeget ütött Rébénac fejébe, bosszankodott, hogy a választó mintegy előre elkárhoztatja XIV. Lajosnak e kérdésben teendő minden lépését s azt proponálta volt urának, a királynak, hogy nem ártana Frigyes Vilmost a svéd kézben levő Pomeránia elnyerésére való kilátások nyújtása által szorosban Franciaországhoz csatolni. Úgy vette észre, hogy sok aprólékos, különben számba is alig vehető dolognál Frydag »ármányai« kezdenek érvényesülni, még pedig »szokás szerint száma nélkül való kicsinyes módokon s nem épen a legbecsületesb útakon«. A szász választó fejedelem és rokonai közti viszályok ügyében Frigyes Vilmos valami Ruck nevű egyént küldte Bécsbe. Ez a Ruck — mondja Rébénac — dicsőségét találja a francia érdekek ellen való működésében: még két év előtt Frigyes Vilmos őt épen e miatt száműzte udvarából, most pedig, ime, politikai missziókra használja föl!² E jelentéktelenebb kérdéseknél nagyobb mértékben idézte fel mind Rébénac, mind XIV. Lajos figyelmét s gyanakodását az a szövetség, melyet Brandenburg 1685. folyamában Hollandiával kötött kölcsönös védelem czéljából. Nem kellett nagyon erős politikai érzék annak megítélésére, hogy e szövetség a Hollandot fenyegető Lajos ellen is van intézve. Meg is hagyta berlini követének a francia király: kérjen írásbeli nyilatkozatot a brandenburgi választótól, hogy a hollandi statusokkal kötött szövetsége nem fog prejudicálni Lajossal fönálló egyezségének; s ha nem volna hajlandó Frigyes Vilmos e nyilatkozat kiállítására, mondja meg Rébénac a választó minisztereinek, hogy többé ne számítsanak semmiféle ajándékra, a választónak pedig jelentse ki, hogy őt sem fogja többé Lajos segíyezni, sőt formális nyilatkozatban tudatni fogja a német birodalom fejedelmeivel, miként szokott a brandenburgi választó megfelelni kötelességeinek.³ Lajos e fenyegetései meg-ingatták a berlini udvart s mikor az esedékes francia segélypénz kimaradt, Rébénac tapasztalni vélte, hogy e körülmény a berlini udvarban zavart, sőt szükségét kezd előidézni. Frigyes Vilmos és ministerei, miután a

¹ Frydag jelentése 1685. nov. 6. (U. o.)

² Gr. Rébénac jelentései Berlinből 1685. szept. 4., szept. 11. és szept. 15. (Párizsi külügyi ltár. Prusse.)

³ »...de guérir les esprits par une declaration bien formelle des sentiments de ce prince sur les engagements qu'il a avec moy...« mondja XIV. Lajos Rébénachoz intézett 1685. okt. 4-diki leiratában. (U. o.)

császárral még javában folytak az alkudozások a török segély és a sléz hercegségek ügyében, de nem tudták, miként fognak azok befejeztetni, a politikai eszély kivánalmai szerint minden módon igyekeztek a haragvó francziát megnyugtanni, noha a kívánt nyilatkozat kiállítására, mert azt a választó méltóságával megegyeztethetőnek nem vélték, nem akartak ráállani. Összejöveletek, tanácskozások Rébénac és a brandenburgi miniszterek között napirenden voltak, a francia párt Lajos érdekében erősen működött; Rébénac tudván azt, hogy Frigyes Vilmos a braunschweigi hercegekre s ezek hatalma növekedésére féltékeny, ura megbízásából a hercegekkel való szövetség kötése ügyében alkudott. De mégis, mikor egy-egy audientián kicsikarni akarta az ingadozó választófejedelemtől a nyilatkozat kiállításának ígérését s beszélve neki Lajos támogatása előnyeiről, a declaratoria fordítá a társalgást: a különben is heves vérmérsékletű Frigyes Vilmost annyira kihozta sodrából, hogy ez megfélemlítve a köszvénye okozta fájdalmáról, indulatosan ugrott fel székéről.¹

Ha már a politikai viszonyok ilyetén fordulata az ura érdekeit eddigelé oly ügyesen és oly szép sikerrel képviselő Rébénac éberségét szükségkép megkettőzteté: gondolni lehet, mily felvillanyzó hatást gyakorolt reá Frydag missiója, melynek célja előtte, a sokágú összeköttetéssel bíró előtt nem sokáig maradt titokban. — Lajosnak a török háborúval szemben követett politikájához képest nem leheté Rébénac föladata a brandenburgi török segély nyújtását megakadályozni s ha Frydag lépten-nyomon azt hívé, hogy a francia intriguákkal épen e miatt van baja, az csak azt bizonyítja, hogy a legügyesb diplomata is tévedhet. Rébénac úgy tetteté magát, mintha Lajosnak a keresztyénség érdekei miatt őszinte öröme telnék benne, ha látja, hogy a császár az ozmán ellen Frigyes Vilmostól is segélyt kap. »C'est dans ce sens du moins que je m'en suis expliqué en cette cour« »én legalább ebben az értelemben nyilatkoztam« — írja maga Lajosnak már 1685. szeptemberében; sőt később, midőn a választónál nyert egy audientián a császárral folyó alkudozások szóba kerültek, nem habozott ura nevében Frigyes Vilmos előtt határozottan ki is jelenteni, mennyire helyesli Lajos azt, ha a német birodalmi fejedelmek a császárt a porta elleni vállalatában készséggel támogatják. Ugyanez időtájt ugyanigy nyilatkozott Brandenburg párisi követének az ügyes tollú Spanheimnak maga Colbert du Croissy, a francia külügyminister is.²

¹ Rébénac jelentései 1685. okt. 6., okt. 13., okt. 22., decz. 1., decz. 8. és XIV. Lajos Rébénachoz nov. 1., nov. 22. (U. o.)

² Rébénac jelentései 1685. szept. 25. és okt. 13. (U. o.) És Spanheim jelentése a nagy választófejedelemtől Párisból 1685. okt. 12. (Bécsi áll. Ltár.)

Előttünk, kik már ismerjük Lajos czélját, ez nem meglepő. Nemcsak el lehet hinnünk, de természetesen találjuk, ha a töröksegély ellen nem volt Lajosnak kifogása — csak szorosb egyességet, bizalmasb viszonyt ne hozzon létre ez a közeledés a két udvar között, az alkudozások folyamában. Ez az, a mit Rébénacnak meg kelle gátolnia; és bármint hirdeté még a török segély tárgyalások dereka táján is, hogy Frigyes Vilmos kiolthatatlan ellenszenvvel viseltetik a császár iránt s fél hatalma növekedésétől,¹ az »ellenszenv« daczára résen kellett a francziáknak állniok Berlinben s Párisban s aggódtak itt is ott is egyaránt. Mikor Croissy gyanakodásának mintegy útját bevágandó Spanheim előadta, hogy urának Lipót császár ellen jogos követeléseik vannak s hiszi, hogy a francia király őt e követelések érvényesítésében inkább támogatni, mintsem a császárral folyó alkut ellenezni fogja: a jó Croissy immel-ámmal felelt; félelmét fejezte ki: vajjon nem tesz-e valamit az osztrákház, de mit? maga se tudta megmondani, csak azt jegyezte meg, hogy mielőtt Frigyes Vilmos az alkudozásokat megkezdette volna, bizalmasan kérdezősködhetik vala a francia udvarnál. Croissy e gyanakodása az egész télen át tartott s minél előbbre haladtak a berlini tárgyalások, Párisban annál jobban kezdettek bosszankodni. Már-már bánta Croissy, hogy Lipótot a brandenburgi segíteni fogja s ha Spanheim azt veté neki ellen, hogy erre ura a német hűbérjog szerint kötelezve is van, Croissy így vélte, hogy a lengyel királyt inkább támogathatta volna az ozmán ellen Frigyes Vilmos, mert ez is a keresztyénség ügyének szolgál.²

S a míg Croissy oda haza igyekezett Spanheimra hatni, a ruganyos szellemű Rébénac a választó fejedelmet igyekvék a császárral való bizalmasb viszony rossz következeire figyelmeztetni. Azzal a merész hanggal, melyre őt Lajos hatalmának tudata s a választóhoz való régi bizalmas viszonya bátorítá fel, azzal a finom francia szellemmel, mely a nyelvből szívig ható damasz aczél tud csinálni, s az udvarias szóban megdöbentő erővel sujt, susogott Frigyes Vilmos fülébe. Ha látná Lajos — mondá Rébénac Frigyes Vilmosnak — hogy a választó elszakgatja azon kötelekeket, melyek őt hozzá fűzik: soha nem kívánna egyéb büntetést, mint a választó szoros egyességét a császárral; mert bizonyos abban, hogy az érdekek differentiája mindurttalan oly erősen nyilvánulna e szövetségben, hogy neki, — Lajosnak — ez teljes elégtételt szolgáltatna. S míg a mérgét így csöpögteté az ügyes diplomata az öreg, erőteljes lelkű fejedelem szívébe, maró gúnyja könnyű lövegeit teli marokkal

¹ Rébénac 1685. okt. 27. írja »(l'électeur) a dans le fond de son coeur une antipathie invincible pour l'empereur et pour l'augmentation de sa puissance.« (Párisi külügyi ltár.)

² Spanheim jelentései 1685. okt. 7., okt. 19. 1686., jan. 11. (Berlini áll. Ltár.)

szórta a császárpárti ministerekre is: egy kis győzelmi hír Bécs és Magyarország felől — s a brandenburgi jó urak mily buzgón török magukat a császár szolgálatára!¹

Rébénac ellen hát a császárpártiaknak a berlini udvarban szoros összetartásra volt szükségük, mert ők arról voltak meggyőződve, hogy a török segély kérdése csak egyik előfutára, ha nem föltétele a bécsi s berlini udvarok szorosb egyesülésének.

A választó feleségére nem számíthattak. Nem mintha az erőteljes asszony, a választónak második neje, nem bírt volna férjére befolyással, hanem azért, mert igazi asszonyi, jobban mondva különös anyai politikát üzött. Neki csak gyermekeinek ellátása lebegett szemei előtt, apanage-uk szűk volt. Pártolta Rébénacot, mert hitte, hogy Lajos tehet valamit gyermekeiért, figyelmezteté a francia követet, kik előtt ne beszéljen, kiktől óvakodjék; de előmozdítá Frydag működését is, mert hitte, hogy ha létre jő a török segély, ezt a sléz herczegségek átengedése követendi s ezek az ő gyermekei javára fognak válni.² A trónörökös lelke mélyéből Lipót pártján állott, de ő tőle atyja inkább idegenkedék, noha befolyása annál nagyobb vala az udvar tanácsosaira, minél inkább közelgett Frigyes Vilmos a sír felé. Grumbkow Joachim vezérhadbiztost és titkos tanácsost, e kitűnő katonai adminisztrátort és a lelkiismeretes porosz hivatalnok e példányképét Frydag Rébénac teremtményének tartotta ugyan, de inkább volt ez is, ép úgy, mint Rhez a másik titkos tanácsos, közömbös a két párt között. Ellenben János György, anhalti herczeg, a berlini államférfiak vezére, Frigyes Vilmos sógora, teljes lélekkel s fáradhatatlan buzgalommal Lipót érdekeit mozdítá elő s a trónörökössel szövetségben nem csak a török segély megadásán, hanem a császárral való véd- és daczszövetség létrehozásán működött. Oly annyira az osztrák párt híve volt, hogy a választó és neje maguk figyelmeztették erre Rébénact. Ép így Nussburg s így a derék báró Kniphausen is, a ki egy tanácskozás alkalmával, midőn tárgyalás alá került a hollandi szövetség miatt Lajos által kivánt nyilatkozat kiállítása s a francia-pártiak azt ajánlák, hogy jó lesz meggondolni, mily jól esik a 200,000 tallér francia évi segély s nem kell azt koczkáztatni, — biztosítá Frigyes Vilmost, hogy az ezen évi díj elestével támadandó hiányt a fejedelmi uradalmakból

¹ Rébénac jelentése 1685. okt. 6. ...Si jamais V. M^{te} (XIV. Lajos) voyoit rompre du costé de Mr electeur les liaisons qu'Elle (Lajos) a prises avec luy, Elle (Lajos) ne demanderait point de vengeance plus grande, que celle de le voir estroitement uni avec l'empereur; estant bien certaine que la difference d'une amitié à l'autre se feroit marquer par tants d'endroits qu'Elle (Lajos) auroit sujet d'en estre satisfaite.«

² Rébénac jelentése nov. 10. és Frydag 1685. aug. 31-diki s egyéb jelentései.

okos gazdálkodással pótolni lehet.¹ Igen ügyesen vitte dolgát Meinders, ez előkelő befolyású minister, a kiről azt hitte Rébénac, hogy föltétlen híve a francia pártnak s mint ilyen a brandenburgi titkos tanácsosok között egyedül áll, a kit Frydag se tartott, — ép úgy, mint Grumbkowot — Lipót jóakarójának; de a kit — s ez érdekes egy ellentét, mind a két diplomata félreismeret, mert mint később látni fogjuk, a török segély nyújtásának legmelegebb szószólója volt.¹

Legtöbbet nyomott Frigyes Vilmos előtt valamennyi minister között talán Fuchs Pál, a ki a hollandi szövetséget is megkötötte. Ambitiosus ember volt, a ki az ügyek élére szeretett volna állani s meg tőn mindent a választó kegyeiért; lutheranus vala, mint a többi ministerek s ura kedvét keresendő kálvinista lett. Rébénac ő rá fordítá figyelmét; nem hitt, a mit nem is hihetett neki, mert a ki a hollandi szövetség szerzője volt, az nem lehet Lajosnak híve. De nem hagyott föl a reménnyel, hogy megnyeri s ha meg nem nyerheti, elbuktatja.² Csak-hogy egyik sem sikerült neki.³

A katonai párt két legelőkelőbb tagja Derfflinger és Schöning valának. A vén marsall Derfflinger, születésére nézve osztrák alattvaló, a ki katonai erényei s a választókhöz való ragaszkodása miatt ura osztatlan bizalmát bírta, sohse titkolta a francia-párt elleni makacs érzelmeit s évek óta Rébénac-cal oly feszült viszonyban állott, hogy még kalapját sem emelinté meg előtte s mikor Rébénac 1685 végén közeledni próbált felé s bejelenté neki látogatását, oly katonás nyíltsággal, mely a durvaság szomszédja vala, tudatá vele, hogy ő se Rébénacnak, se XIV. Lajosnak nem kívánta s nem is kívánja barátságát. Érzelmeiben hasonló, csak finom modora által volt különböző Schöning János Ádám altábornagy, Derfflinger kiszemelt utódja, egy elegans megjelenésű katona, régi, előkelő brandenburgi családból, a kinek a francziák mindenkép hizelegtek, de a ki a trónörökössel egyetértve, szívvel-lélekkel Lipót pártján vala. Mint később látni fogjuk, Schöning volt a Budát vívó brandenburgi vitézek parancsnoka.⁴

¹ Frydag jelentése 1685. okt. 29. és az előbb említett személyekre nézve: aug. 31., okt. 12., nov. 6., decz. 21. és 1686. jan. 6-diki jelentései; János György anhalti herczeg levele Lipóthoz 1685. szept. 26. (Bécsi áll. Ltár) és Rébénac, 1685. nov. 3. és nov. 14. (Párisi áll. Ltár.)

² Rébénac jelentése 1685. nov. 3. Meinderset Píbram is francia barátjának tartja Frydag jelentései alapján.

³ Rébénac 1685. jun. 26. és nov. 3. »c'est le ministre de toute cette cour, qu'il faut le plus menager, ou ne rien négliger de ce qui peut le perdre, sy on ne puit l'avoir.«

⁴ Derfflingerre nézve Frydag jelentése 1685. decz. 28. Nem tudom mi alapon állítja Píbram Schöning francziaságát. Frydag jelentései, 1685. aug. 27. és 1686. jan. 6. épen ellenkezőt állítanak; sőt már szept. 28-dikán azt írja Frydag: »Schöning, welcher in Kriegserfahrenheit und in Devotion gegen Ew. Kay. Mt seines Gleichen wenig hat...« stb.

Igen sokat használt az osztrák párt működésének egy olyan valaki, a kinek ezt tenni a legtávolabbról sem volt szándékában. Értem magát XIV. Lajost. A szigorúan vallásos, buzgó kálvinista Frigyes Vilmos már jó darab idő óta kedvetlenül hallá a Franciaországból jövő, hugenotta üldözések és erőszakos térítésekről szóló híreket. Egész valója fellázadt a hitsorsosain elkövetett sérelmek miatt s csordultig telt a keserűség kelyhe, midőn 1685. októberében a nantesi edictum visszavonásának s az ezzel egybekötött rendszabályoknak hire a berlini udvarba érkezék.¹ A francia király ez erőszakos tényére Frigyes Vilmos a nevezetes potsdami edictummal felelt már november havában, segélyt, menhelyet és támogatást ígervén proclamatioi s adatván ügynökei által a vallásukhoz ragaszkodó s hazájukból kibujdosni kényszerült francia reformatusoknak. Tudvalevő dolog, mily sokat árta Lajos e rendszabálya Franciaországnak s mennyit használt a potsdami edictum Brandenburgnak. Rébénacnak bő mértékben kijutott a választó rosz kedvéből, haragjából — s szinte kétségbe van esve e miatt. »Fölséges uram — írja Lajosnak — nem szabad elhallgatnom a megjegyzést, hogy ily körülmények között csaknem lehetetlennek látszik előttem oly útra terelni a fejedelem gondolkodását, a mely megfelelően Fölséged érdekeinek.« Hiába hangoztatá a berlini udvarban, hogy hiszen a protestans fejedelmek se járnak el másképen katolikus alattvalóikkal szemben; hiába kockáztatta azt a (szelid kifejezéssel élve) merész megjegyzést, hogy nincs oka a választó fejedelemnek azokat a hitsorsosait sajnálni, a kik, hogy a hozzájuk beszállásolt katonaság tartására fizetendő néhány tallért megtakarítsák, ezrivel változtatják vallásukat: nem használt semmit.² Őszintén megvallja Rébénac, hogy a nantesi edictum visszavonása óta igyekszik a választófejedelemmel a lehető legritkábban összejönni. Annyira fölindult, izgatott Frigyes Vilmos, hogy felét se mondhatja el neki Rébénac, a mit beszélni akar vele, a nélkül, hogy oly válaszokat kapjon, melyeknek Lajosra való tekintettel utóvégre se teheti ki magát. Mikor a berlini templomokban imádságot rendeltek el a hugenotta-üldözések megszüntetéseért: Rébénac is imát mondatott a követségi kápolnában a hitben tévelygők megtéréseért. Egyszóval a francia követ még e pontban is minden tőle telhetőt megkísérte. Mint a vizbehaló a szalmaszál után,

¹ Érdekes, hogy nyilatkozik a buzgó katolikus Krisztina svéd királynő a lothringiai herceg buzgó katolikus nejehez írt levelében (1686. febr. 2.) XIV. Lajos erőszakos térítéseiről: »Les gens de guerre sont étranger apostres, je les crois plus propres à tuer, violer, voler, qu'à persuader.« és »Je considère au jourdhuy la France, comme une malade, à qui on coupe bras et jambes pour la guérir d'un mal, qu'un peu de patience et de douleur auroient entièrement guéri.« (Párisi nemzeti könyvtár. Collection de Lorraine 869.)

² Rébénac jelentései 1685. okt. 27., nov. 3.

kapkodott Rébénac is minden hiú remény után s még a hugenottasurlódások e napjaiban is erősen hitte, hogy Bécs és Berlin közt a szövetség természetellenes, sőt ha létre jő is, ki fog belőle Brandenburg ábrándulni s annál hübb és biztosb szövetségese leszen a jövőre Lajosnak.¹

Ezek voltak a berlini udvarnál a viszonyok, midőn a török segély ügyét tárgyalni kezdték. A nélkül, hogy Frydag érdemeiből levonni, ügyességét tagadni akarnók, meg kell vallanunk, hogy az imént vázolt körülmények majdnem kivétel nélkül a török segély kedvező megoldását mozdíták elő. Alig hangzottak el az esztergomi győzelemért való örömet hirdető üdvölvések a Spree homokos partjain: Frydag előadta a választónak Lipót abbeli kérését, hogy, mivel a török segélyt minden németbirodalmi rend »gratis absque conditione« nyújtja s mivel Lipótnak nagyon is érdekében áll a többiek előtt a brandenburgi választófejedelemre, mint jó példára utalhatni: válassza el Frigyes Vilmos e kérdést a sléz herczegségek követelése ügyétől, megadását ne tegye a sléz herczegségek miatti alkutól függővé. A választó megígérte hosszas vitatkozás után, hogy meg fogja gondolni a dolgot² — és szavát megtartá. Kiadta e kérdést tanulmányozni Meinders, Fuchs és Rhetz titkos tanácsosoknak, a kik közül Meinders rövid, világos és határozott memorandummal illusztrálta ezt. Kifejté, hogy a török segélyt pártolják a brandenburgi fegyverek dicsőségére, a keresztyénség és a német birodalom közös érdekeire való tekintetek; javasolja az a körülmény, hogy e segélycsapatok elküldése által legalább egy időre nagy terhet emel le a választó saját alattvalói vállairól, kik a beszállásolások miatt a fegyelem daczára eleget szenvednek; tanácsolja a császár kivánsága teljesítését az adott szó szentsége, mert a segélynyújtást eddig a francziával kötendő fegyverszünettől tette függővé Frigyes Vilmos, a fegyverszünet pedig ime már egy esztendeje megkötötték. De mind e tekinteteken kívül már jogi s különösen hűbérjogi szempontból sem lehet megtagadni Lipót kérelmét, miután az a hűbéri investitura alkalmával kiadott oklevelekben világosan ki van kötve. Már pedig jogi iróknál és a törvényekben egyaránt nincs elvitázhatatlanabb s világosabb ok a hűbéres birtokok visszavételére, mint a köteles szolgáltatások megtagadása s a veszélyben forgó hűbérúr — a császár — segítség nélkül való hagyása. Maga a választó a saját hűbéreseivel szemben mindig érvényesíti e jogot s ha azok kötelezettségeiknek nem, vagy nem a kellő időben felelnek meg, vagy el szokta tőlük venni a hűbérbirtokot, vagy pénzbírsággal sújtja őket. Igaz ugyan — s istennek hála érte, mondja a memorandum, —

¹ Rébénac jelentései 1685. november 6. és 17., decz. 1.

² Frydag jelentése 1685. aug. 31.

hogy a brandenburgi választófejedelem nem oly állapotban van, a mely okot adna neki a maga részéről effélétől tartani; de az idők s a körülmények változnak, a szerencse forog s csak a fölöttünk lakozó nagy isten tudja, mit fog reánk mérni.¹

A mi pedig a brandenburgi követeléseket illeti: igaz ugyan, hogy ezek előbb kiegyenlítendőek volnának a császár részéről. De itt meg azt kell megfontolni, hogy a követelés, a választó igénye *vitás*, míg ellenben a császár kívánsága, hogy a választó segílyt nyujtsa neki a török ellen, *világos* jogon alapul. *Liquida autem cum illiquidis compensari non possunt.* Világos jogok kétes követelésekkel való kiegyenlítését kívánni nem lehet. Utalt még Meinders e memorandumban arra is, hogy a lengyel királynak, ámbár ez ellen Brandenburg bizonyos hűbér-igényei világosak voltak, két éven keresztül tetemes segílyt nyujta Frigyes Vilmos.

Ez emlékirat alapján szeptember második felében a főnt nevezett titkos tanácsosok véleményes jelentésben a török segíly megadása mellett, a segílykérés, meg a követelések tárgyalásának különválasztása mellett nyilatkoztak² — s midőn Frydaggal tudatták, hogy a választó elvileg elhatározá Lipót segítségét, a császári követ az öröm gyors szárnyain siette Frigyes Vilmoshoz. A választó kimondá neki a nagy szót, hogy 4000 embert hajlandó Lipót rendelkezése alá bocsátani s pedig mivel előreláthatólag 1686-ban is várak ostroma lesz a campagne fő feladata, 3000 gyalogost s 1000 vérttest és dragonyost. Csak azt kérte Frigyes Vilmos a császártól: tudassa vele jó előre, mi lesz teendője a leküldendő csapatok érdekében, mivel »öreg, tapasztalt katonáit ő úgy szereti, mintha saját édes gyermekei volnának.« Grumbkow — a kit pedig Frydag Rébénac creaturájának tartott — előre figyelmezteté a követet: ha jó kedve leszen Frigyes Vilmosnak, kérjen tőle többet 4000 embernél, talán meg is kapja. Frydag bátorságot vőn s elkezdte példálózgatni, mily szép volna, ha oly számú sereget küldene Brandenburg, mely esetleg önállóan működhetnék s a brandenburgi katona általán dicsért derék voltát a török elleni harczokban is kimutatná. Beszélt arról, hogy a »magyar levegő«

¹ »...Es ist bei allen Autoribus und Feudisten keine unstreitigere noch klärere Ursache privationis feudi zu finden, als recusatio servitiorum et destitutio domini feudi in periculo constituti. S. Churfürstl. Durchl. verschonen Ihre Vasallen in dergleichen Fällen gar nicht, sondern brauchen sich Ihres habenden Rechts, wann sie die in den Lehenbriefen exprimierte schuldige Hülfe entweder gar nicht, oder nicht zu rechter Zeit prestieren und lassen wider dieselbe theils ad privationem feudi, zum Theil ad mulctam pecuniarum procediren. S-e Churfürstl. Durch. sind zwar Gottlob in dem Stande, dass Sie dergleichen nicht zu vermuthen noch zu befürchten; aber die Zeiten und Conjunctionen sind veränderlich, rotat omne fatum, und weis man nicht was für Revolutiones der höchste Gott in der Welt verhängen mögte...« Des Herrn von Meinders Bedenken ratione auxilii contra Turcam. 1685. szept. 15. körül. (Berlini áll. Ltár.)

² Brandenburgi tanácsosok előterjesztése 1685. sept. 15/25. (U. o.)

a német katonának eleintén igen megárt, sok lesz belőle beteggé, míg meg nem szokja s már ezért is jobb volna 4000-nél többet küldeni. »Épen e beszélgetés közben lépett a választó fejedelem felesége a szobába« — mondja Frydag — s a bécsi követ küldetését melegen kezdé pártolni. A választó beleegyezett a segélycsapatok ezerrel való emelésébe s meg is írta ez értelemben Lipóthoz a levelet.¹

Ha a tárgyalások e kedvező menetét meg nem akadályozza XIV. Lajosnak a holland-brandenburgi szövetség miatti nyilatkozat iránt való követelése s még inkább Rébénac ama kijelentése, hogy a francia segélypénzre a brandenburgi udvar többé ne számítson: valószínűleg ingyen küldi vala Frigyes Vilmos Magyarországra csapatait, mint ezt lehetőleg kinyerni Frydagnak utasítása is volt. De a mondott s főntebb részletesen ismertetett körülmények egyrészt azt eredményezték, hogy a segélytárgyalások (azon ürügy alatt, mintha Frigyes Vilmos kéz-köszvénye miatt nem írhatná nevét a tárgyalási ügyiratok alá) október havában teljesen megszűntek s midőn november elején ismét fölvették az elejtett fonalat: Grumbkow, a vezérhadbiztos, kit hivatalánál fogva az egyezség pénzügyi oldala érdekelt, kijelenté, hogy a kívánt 5000 embert 200,000 birodalmi tallérnyi subsidium fizetése mellett bocsáthatja csak Frigyes Vilmos a császár parancsai alá. Kniphausen főntebb ismertetett nyilatkozatából tudjuk, hogy a francia évdij épen 200,000 tallerra rugott.

Frydag mindent megkísérte e kemény föltételek megváltoztatására. Ékesszólása egész súlyát a latba dobta, csakhogy a subsidium követelését elejtse. Fejtegeté, hogy a regensburgi birodalmi gyűlésen 1685-ben a török segély megszavazásánál Brandenburg is közreműködék, pedig ez a birodalmi török-segély mindig ingyen, subsidium fizetése nélkül szokott adatni. Mutogatta, hogy a császár ily óriás új terhet a meglevő mellé, ha akarna, se bírna el; bizonyítgatta, hogy mivel a választó fejedelem úgy sem bocsátja szét katonáit, mint más fejedelmek, hanem együtt, zsoldban tartja őket, mindegy lehet neki, akár odahaza, akár Magyarországon adja ki tartásukra a szükséges összegeket. Hangoztatta, hogy az 1683 óta folyó török háború alatt Brandenburg még mitse segített, daczára a birodalmi határozatoknak, a császár sok írásának, követküldéseinek. Remonstratiói, az öreg Derfflinger és Fuchs közbenjárása végre mégis használtak valamit. Valaminek tartotta csak Frydag, pedig tényleg sok volt. Frigyes Vilmos 6000 embert ígért a császárnak, a mennyit Frydag elébb még nem tudott kivinni; 6000 embert a törzshöz

¹ Frydag jelentése 1685. sept. 28. és Frigyes Vilmos levele a császárhoz 1685. szept. 25/okt. 5. (Bécsi áll. Ltár).

tartozó tisztek és altisztek, közemberek s szolgaszemélyzet nélkül¹ ezekkel együtt hát 7000-et; ígért 12—14 drb, 6—8 fontos golyókat lövő ágyút; mivel Spanyolországon a nymwegeni béke előtt a francziák ellen adott segélyért közel egy millió tallér követelése volt a választónak, cedálni ígért e követelésből a császárnak 300,000 tallért, s mindennek fejében kívánt Lipóttól 150,000 tallérnyi subsidiumot. Frydag helyzete kényes volt; ismerte Spanyolország fizetéseképtelenségét, de a tekintet, melylyel Lipót háza spanyol ága iránt viseltetik, nem engedte Frydagnak, hogy Frigyes Vilmos értéktelen cessióját semmibe se vegye. Megpróbálta a 150,000 tallérnyi subsidiumot lejjebb szállítani; de Grumbkow kimondá, hogy ura mintegy kicsinylésnek s katonái becsmérélsének tekintené, ha azokért kevesebbet adna subsidiumban a császár, mint az 1685-iki hadjárat alatt a braunschweig-lüneburgi csapatokért. Hiába hozott föl Frydag az ellen is egy csomó argumentumot, nem használt semmit s kénytelen volt Lipótnak bejelenteni az ajánlatot.²

De Bécsben az a conferentia, melyet ez ügyben Dietrichstein herceg a főudvarmester elnökle¹ alatt, Bádeni Herman, Königsegg, Kinsky, Rosenberg gróf, kamarai elnök, b. Dorsch hadi tanácsos és gr. Rabatta vezérhadbiztos tartottak, igen méltányosnak találta Frigyes Vilmos föltételeit; mert — mondák — 150,000 talléron 6—7,000 embert toborzani s egész nyáron át eltartani a császárnak teljesen lehetetlen volna. Elfogadandónak vélték a spanyol kormányra szóló cessiót is, mert egyrészt úgy okoskodtak, hogy a választó ezt hiuságból tevő, mintegy mutatni akarván a világnak, hogy nemcsak segélyt küld a török ellen, de még nagylelkűen cedál is, már pedig a brandenburgi választó fejedelem »humora« olyan, »welche zu irritieren nicht rathsam.« Másrészt meg, habár a spanyol udvar Lipótnak még kevésbbé fog fizetni, mint a berlini udvarnak, legalább le lesz kötelezve Madrid a császár iránt. Végre, s ez volt a conferentia fő argumentuma, a török segély ügye által elérheti a császár, a mit oly régen óhajt: bizalmasb viszonyba fog jutni ujólag Brandenburggal. Csak azt tartá hát a conferentia kívánatosnak, hogy Frydag a 150,000 tallér subsidiumot 150,000 frtra igyekezzék leszállítani, nem azért, hogy valóban le is szállítsa az összeget a berlini udvar, hanem, hogy kedvező fizetési határidőket nyerjen a császár.³

E most mondott czélt Frydag a december havában folytatott alkudozások alatt, a franczia párt cselszövényeivel szemben, melyek ellen-

¹ Ezt »prima plana«-nak nevezték az ellenőrzési névsor első lapja után, mint a melyre együttesen voltak följegyezve. Körülbelül $\frac{1}{6}$ -odát tette ki a prima plana az ezrednek.

² Frydag jelentése 1685. nov. 6.

³ Császári ministerek conferentiája 1681. nov. 22. (Bécsi áll. ltár. Brandenburgica).

súlyozására az öreg Derfflinger Berlintől két napijáró földre eső birtokairól két ízben is bejött télvíz idején, ügyesen elérte,¹ »Nagy buzgósággal törekszik a berlini udvar a császár szolgálatára — írja Rébénac — s tekintélyes sereget bocsát rendelkezése alá, a nélkül, hogy erre égető szükség volna; miután a török ellen védekezni már nem kell, hanem új hódítások forognak szóban.«² 1686 január 6-dikán létrejött a szerződés, mely hét ezer embert bocsát a császár rendelkezésére hat hónapon át Magyarországon a választó fejedelem költségén, a ki csapatait teljesen felszerelni köteles, de az ütközetekhez s ostromokhoz a lőport, golyókat etc. a császár szolgáltatja. A 150,000 tallért akkor is megfizeti a császár, ha a hadjárat folyamán a törökkel békét kötne. A brandenburgi csapatok senkitől mástól, mint a császártól, a lothringiai herczegtől,³ illetve attól fognak függeni, a kire Lipót főhadserége vezényletét bizza. Köteles a brandenburgi had a császár szolgálatában mindent megtenni, de föl nem osztható; egyes ezredek, egyes részek külön nem commandiroztathatnak a csapatok zömétől távolra s a brandenburgi vezér a császári hadi tanácsba meghívatik, nélküle a táborban semmi fontosb dolog fölött nem szabad tanácskozni. Mivel Frigyes Vilmos fölött sokat adott katonai conserválására, kikötötte, hogy csapatai nagy napi meneteket a császár örökös tartományain keresztül — a hol azokat Lipót éllemez — ne tegyenek. Kikötötte, hogy az általuk ejtett foglyok és zsákmány az övéké is leszen; a csatákban nyert ágyúk, bezárólag a 18 fontosokig, arányosan osztassanak meg; a nehezebb s az erősítésekhez tartozó ágyúk ellenben a császáréi maradnak, csak »emlékezetnek okáért« adjon neki Lipót ezekből is egyet-kettőt. A föltételek közt volt az is, hogy, ha Brandenburgot valami ellenség megtámadná, Frigyes Vilmos visszahívhatta seregeit. Végre a buzgó kálvinista uralkodó az elnyomott vallásszabadság klasszikus földjén, Magyarországon, szabad vallásgyakorlatot kötött ki csapatai számára.⁴

Mikor a szerződést Bécsben ratificálták, a becsületesen s ügyesen forgolódo Frydag buzgólkodása szép elismerésben részesült. A miniszterek egyhangúlag constatálták, hogy Frydag »sich trefflich wol gehalten

¹ Frydag jelentései 1685. nov. 26. és decz. 21.

² Rébénac jelentése 1685. decz. 22. (Párisi külügyi ltár. Prusse).

³ 1686. febr. 25-dikén írja Frydag: A választó ein absonderliches grosses Vertrauen auf Ihr Durchl. dem Herrn Herzogen zu Lothringen gesetzt, und der festen Meinung sei, hogy ha ennek vezérlete alól elvonatnának csapatai, tönkre mennének. So sein auch nicht eben alle Ew. Kay. Mt. Generalen bei dem Herrn Churfürsten in der Consideration, dass er glaube selbigen seine Völker zu den verhofften und intendierten glorieusen Actionen zu fernerer Reputation seiner Waffen untergeben zu können . . .«

⁴ A szerződés 16. cikke. A szerződés a bécsi áll. ltárban.

und billiges (— méltó —) Lob verdient,« és »talán még soha nem került szemeik elé oly világos, tiszta, precis szerződés, mint ez a brandenburgi.«¹ Mi magyarok, kik Buda visszavételének 200-ados évfordulóját ünnepeljük, rójjuk le ez elismeréshez való őszinte csatlakozás által hálánkat a derék diplomata iránt. Miként sikerült neki a török segély kapcsában szorosban Lipót pártjára vonni Frigyes Vilmost, létrehozni 1686 tavaszán véd- és dacszövetséget Brandenburg és a császár közt, az nem ide tartozik; de mások, legujabban, bőven el is mondták.²

Párhuzamosan a Berlinben folyó tárgyalásokkal, Frydag testvérbátyja, gödönsi báró Frydag Haro Burchard Drezdában a szász választó fejedelemmel III. János Györggyel folytatott az 1686-diki hadjáratra küldendő török segély miatt alkudozásokat. Gödens (így fogom őt az egykori iratok mintájára nevezni megkülönböztetésül öcscsétől) másnemű nehézségeket volt legyőzendő, mint öcscse a berlini udvarnál. Míg itt a politikai constellatiók voltak mérvadók: Drezdában személyes viszonyok jöttek tekintetbe, melyek, mint az életben igen gyakran történni szokott, csaknem nagyobb akadályt gördített az ügy elé, mintha csupán tárgyi szempontok lesznek vala eligazítandók. Mikor 1683-ban Kara Mustafa ellen segélyre szólítá Lipót a szász választó fejedelmet, ez bizonyos csehországi erdőségekre való igényeivel hozakodott elő. A bécsi udvar, nehogy a gyors segélyt gátolja, e követelések elől épen nem kötelező, de biztató nyilatkozattal tért ki s a Bécsset felmentő nagyszerű ütközet után — melynek dicsőségéből a vitéz szász választó 12,000 emberével méltán kívánhatta az őt megillető részt — János György e biztató nyilatkozatra támaszkodva, tán nem a legügyesb tapintattal tüstént megújítá követeléseit. Lipót azokra tagadó választ adott s János György, a nélkül, hogy bárkitől búcsut vett volna, negyednapra, szept. 15-dikén odahagyta Bécsset sereggestül s hazafelé való útjában, mintegy bosszút állandó a rajta elkövetett sérelemért, Csehországon keresztül fegyelmetlen katonái kicsapongásának féket eresztve oly pusztítást vitt végbe, hogy a cseh rendek küldöttsége térden állva kérte Lipótot: mentse meg őket máskor a szászok »segélyétől.« Magának Lipótnak, a kincstárnak, valami 300,000 frt kárt okoztak a szász katonák pusztításai.³ Az 1683 július 30-dikán a szász fejedelemmel kötött nyílt és titkos szerződések pontjai szerint János György kötelezve volt 4700 embert Lipót számára mindig készen tartani — három esztendőn keresztül; érettök, a többi közt, az

¹ Császári ministerek conferentiája 1686. jan. 17. (Bécsi áll. Ltár. Brandenburgica).

² Pflibram id. műve 2. és 3. fejezetében.

³ Mindez a Gödensnek adott cs. utasítás és hozzá küldött cs. rescriptumok után.

III. JÁNOS GYÖRGY szász választófejedelem.

u. nev. felső-szász kerület kisebb rendeiére eső birodalmi török-segély jutalékainak készpénzben való behajtása jogát nyerte ki.¹ E szerződések értelmében úgy 1684-ben, mint 1685-ben fölszólíthatta volna Lipót a szász választót a török elleni háborúban résztvenni; de az 1683-diki kicsapongások miatt nem tette. Más fejedelem ennek talán örült volna is. Nem úgy III. János György: neki ez fájt, ő személyes kérdést faragott e körülményből. És annak magyarázatát János György személyisége adja meg.

Az erős testű s ekkor élete javát élő férfiúnak — 1685-ben János György 38 éves volt — szomjú lelkét a katonai dicsőség, a harci babérok után való vágy égette. Irigyelte s követni akarta Brandenburgot. Mikor 1680-ban a kormányra lépett, első gondja volt állandó sereget tartania, s e czélből nemcsak országa rendivel alkudott meg, hanem fényes udvartartása költségeit is tetemesen megszorítá. De, ha már meg volt a sereg, hiányzottak még a babérkoszorúk; az 1683-diki bécsi dicsőség, a hírnév megízlelése csak növelte vágyait — s majdnem beteg lőn belé, hogy Lipót nem vette őt az utánna következő évek alatt igénybe. Nem találta helyét otthon, utazni ment Olaszországba, vagy kóborolt, mint a bolygó zsidó, uradalmain. Azzal, hogy népe 1685-ben Velence zsoldjában harczolt a török ellen, nem tudott lelke betelni: ő maga, a tetterős férfi szerette volna megmutatni a világnak hadvezéri talentumait. Kicsiny volt neki Macedonia.²

Azon körülmény, hogy az 1685-ben Magyarországon harczolt braunschweig-lüneburgi csapatok további maradásukért magasra csigázták követeléseiket, a bécsi udvart János Györgyhez való közeledésre birta. Gödens bárót küldé hozzá a császár követül, megköszönni a császár nevében, hogy tanácsosai a regensburgi birodalmi gyűlésen 1685. júniusban a török segély megszavazásánál pártolták a császári előterjesztést s megkezdeni vele az alkudozásokat. Utasítása volt Gödensnek kimenteni Lipótot, hogy a szász segélyt eddigelé azért nem vette igénybe, mert a braunschweig-lüneburgi herczégek elfogadható föltételek alatt, a kölni és bajor választófejedelmek, a sváb, frank és felsőrajnai kerületek pedig csaknem ingyen ígérték s küldötték csapataikat Magyarországra. Miután János György a maga segélyét egyenest felajánlá s Lipót azt hallgáással visszautasítá, valószínű volt, hogy János György szemrehányásokat fog tenni. Ez esélyre fölhatalmazta Gödenst a császári instructio »endlich

¹ A szerződések eredetijei a bécsi áll. Itárban (Reichsrepertorium).

² Gödens jelentései után 1685. augustus, september, october, különösen Gödens 1685. sept. 28. jelentése és a szász ministerek emlékirata sept. 29. (Bécsi áll. Itár. Berichte aus Dresden).

rotunde herauszusagen,« hogy ennek csak az 1683-diki pusztítás élénk emléke az oka; mert a cseh rendek kijelenték, hogy inkább szétfut s üresen hagyja lakait a föld népe. Ha pedig János György most már megtagadná a segélyt: parancsot vön Gödens a naumburgi hercegeket szólítani föl segélyre, a kikre, mint mellékágbeli hűbéreseire, a territorialis fölségjog miatt szerfelett féltékeny vala János György.¹ E módon hitték a bécsi ministerek segélynyújtásra birni a szász választót.

Gödenset a drezdai udvarnál, a hová 1685. évi augusztus közepén érkezék, hidegen fogadták. Indirect úton tudatták vele eleintén a fejedelem érzelmeit. Azzal példálगतóztak, hogy Bécs fölmentése után XIV. Lajos ismervén a választón esett méltatlanságot, 'ezt mindenkép a maga részére igyekvék vonni; de a választó a francia csalogatásra nem hallgatott, inkább viseli XIV. Lajos gyűlöletét. Pedig lett volna oka hallgatni Lajosra. Maga János György is célzott rá, hogy, ha őt Lipót segélyül hívja vala, örömet fölült volna egész hadával együtt a török ellen. Még nincs késő, fenség, volt Gödens válasza.² De minden keserűség kitört a szász ministerekből akkor, midőn Gödens, utasítása szerint, nemcsak 1686-ra kérte a segélyt, hanem 1685-re, a birodalmi gyűlés határozata alapján, pénzbelileg s utólag követelte a subsidiumot a választótól. Hosszú memorandummal válaszoltak a szász tanácsosok Gödensnek; szemrehányással juttatták eszébe, hogy a császár megveté János Györgynek a birodalmi határozathozatala előtt tett önkéntes ajánlatát; hogy a választó némán tűrte, mint alkudozik Lipót, míg őt a szomszédot ignorálja, tőle távol eső német fejedelmekkel a török elleni segély ügyében, mint vonulnak e segédcsapatok az ő birtokain keresztül s tesznek alattvalóinak száz és százezrekre menő károkat; neki ellenben az 1683-diki szerződés szerint tétlenül álló, heverő sereget kell zsoldban tartania. Elhiheti Gödens, mondák a szász ministerek, hogy urok jobb szereti vala a tevékenységet s a dicsőséget, mint a hiába való kiadást. Az 1685-re eső pénzsegélyt kereken meg is tagadták, azt azonban kijelenték, hogy 1686-ra kész a választó hadi segélyt nyújtani, ha Lipót idejében tudatja, hogy erre valóban reflektál.³

A memorandum hangja oly éles, határozott s oly keserű vala, hogy azt a bécsi udvar nem hagyhatta válasz és méltánylás nélkül. Gödens az utasítás szerint előhozta az 1683-diki csehországi átvonulást; megkísérté egy conferentiában még egyszer hangoztatni János György köte-

¹ Cs. utasítás Gödens számára 1685. jul. 5. Creditivak jul. 5 és 1686. jan. 12.

² Előterjesztések Gödens 1685. aug. 25. és szept. 7-diki jelentéseit illetőleg.

³ Gödens jelentése 1685. szept. 4. Memorandum szept. 7.

lezettségét az 1685-diki évre, oda irányult azonban fő figyelme, hogy a hiúságában megsértett szász választót a császár jóakarataról s becsüléséről megnyugtassa. »Derselben beiwohnende vortreffliche Qualitäten, Generosität, Dapferkeit und bestundige Devotion« Lipót előtt »in höchster Consideration« állanak, mondá a követ s róla mindig »mit besonderer Tendresse« emlékezik.¹

És erre az effusiora szükség is volt. Mert a választó, sértett hiúságát éreztetendő, 5 hétig felé se nézett Drezdának, ministerei se tudták, merre van s általán a követ oly kevés jóakaratot tapasztalt a szászok részéről, hogy szeptember közepén már azt a kérdést veté fel jelentésében: vajjon nem jobb volna-e, ha ott hagyná Drezdát s a szász segély kérdését.

A szász tanácsosok azon töredéke, mely ura érzelmeit teljesen ismerte s a császár iránt odaadással viseltetett; élén az öreg Flemming tábornokkal a dolgok ily kedvezőtlen állapotában egy javaslatot terjesztének Gödens elé. Legjobb lesz — mondották — ha Lipót fölszólítja a választót, lábon álló serege egy részének élén a jövő hadjáratban *személyesen* résztvenni. János György harcz- és dicsvágyó: oly feltételek alatt fog e fölszólításra segélyt ígérni, a melyeknél maga a császár sem dictálhatna kedvezőbbeket; csak azt engedje meg, hogy a választó külön hadtestben [függetlenül operáljon.² De nemcsak Flemmingék, maga a választó is kimondta ezt egy audientián, melyet szeptember végén adott Gödensnek. Kiönté hiú lelke minden keserűségét a követ előtt; fejtegette neki, hogy az ő természete a tétlenséget nem tűri s mivel két éven keresztül hevertette őt és népét a császár, azért ment tavaly Velenczébe mulatni s azért küldé hadai egy részét Velencze zsoldjába inkább, mintsem őket »tunyaságban hagyja eldögölni.«³ Hallotta, hogy a császár vallási tekintetek miatt gyanakodott volna ellene s azt hitte, hogy ő Tökölyvel, mint protestánssal összeköttetésben volna; ez nem áll, ő neki semmi köze Tökölyhez s ha a császár kész volna az ő *személyes szolgálatát* igénybe venni, mihamar meggyőződhetnék, hogy — ezek a választó saját szavai — becsületes emberrel van dolga. A bajor választóval ő nem vetekednék, a fővezérrel, Lothringiai Károlylyal könnyen meg egyeznék, csak azt kérné, hogy külön hadtesttel, a maga népével, operálhasson. — Át is nyújtotta mindjárt másnap János György a császári követnek ama föltételeket, melyek alatt kész a császár megsegélésére. Három gyalog és két lovas ezredet ajánla fel az esetre, ha nem akarná

¹ Gödens jelentése 1685. szept. 11.

² Gödens jelentései 1685. szept. 18., 21., 25.

³ Gödens jelentése 1685. szept. 28. »...als sie dergestalt in Müssiggang crepieren zu lassen.«
Nagyon is erőteljes nyelven beszélt a választó.

Lipót őt látni a szász csapatok élén, úgy, hogy e segédsereg tartása, élelmezése a császárnak semmibe se fog kerülni. De (s ez volt tulajdonképi célja ajánlatának) ha Lipót beleegyeznék abba, hogy a választófejedelem maga vezesse katonáit a török ellen, akkor összes hadseregét a császár rendelkezése alá bocsátja s a bécsi udvartól az összes seregeknek csak felében kívánja tartását, igérvén előre is szigorú fegyelmet.¹ Ezt az ajánlatot 3—4 nap múlva ismételte a fejedelem, megnevezte segédcsapatai számát is: 11—12 ezeret vezetne saját maga s kérte Gödenset, hogy járjon közbe ezért a *kegyért* Lipótnál, a ki iránt, ha megengedi, hogy a mondott föltételek alatt saját maga megjelenjék seregei élén, hálás leszen. S alig távozott Gödens, utána jött a fejedelem megbízásából Flemming; kérve kérte a követet: vegye rá Lipótot, hogy a választó e dicsvágyból eredő meleg buzgalma felhasználtsék s ígérte, hogy ő a maga fejével áll jót a szigorú fegyelemért. Ugyan úgy beszélt a többi osztrák érzelmű minister is, tudtván Gödenssel, hogy, ha Lipót visszatúsítja János György kérelmét, csak azt fogja nyerni, hogy a választó végkép elkedvetlenkedik, a francziával szoros viszonyba lép s régóta tervezett párizsi útjára kél.²

Az 1683. óta folyó török báborúk szomorú tapasztalatai a bécsi haditanácsnak s az ugynevezett conferentia-ministereknél két elv szigorú követését ajánlották. Az egyiket így formulázták: »ne vires exercitus sua mole corruant,« s azt érték alatta, hogy nagyszámú segélyhadak fizetése a kincstárt, átvonulásaik s élelmezésük az alattvalókat oly mértékben veszik igénybe, hogy aztán a császár saját seregeire, a kikkel pedig korlátlan rendelkezhetik, sem pénz, sem élelem nem marad. A másik elv az volt: kerülni kell, a mennyire lehet előkelőbb fejedelmek s uralkodók jelenlétét a hadjáratoknál, mert ezek személye iránt oly nagy a figyelem s ezek igényei oly természetűek, hogy úgy a csapatok fölötti vezénylet kérdésében, mint a végrehajtandó hadműveleteknél csak akadályt képeznek.³ E két elv és a brandenburgi segély reménye vezették Lipótot, midőn Gödensnek meghagyta a választó és tanácsosai sürgetésére oly módon válaszolni, hogy János György elhigye ugyan, miszerint személyes jelenléte Lipótnak örömet okozna, de apránként mégis lássa be, hogy jobb hacsak 4700 embert küld.⁴

¹ Ellen- emlékirat a szászok részéről 1685. szeptember 29.

² Gödens jelentése 1685. okt. 3.

³ Utasítás Gödenshez 1685. szept. 29. »...Es ist aber nicht unbekannt, was vornehmer Potentaten Gegenwart in den Feldzügen für grosses Ungemach und Beschwerlichkeit nach sich ziehet, also, dass dem Werke hiedurch nicht eben geholfen wird.«

⁴ Utasítás Gödens számára 1685. okt. 10.

Igen nehézzé tette ez az utasítás Gödens helyzetét. Tudatni kelle a választóval Lipót szíves köszönetét; a választó örült; udvara népe azt mondá, hogy réges-rég óta nem látták urokat oly virágos jó kedvében: kedvencz vértesezredének szép új vérteket, sisakokat rendelt meg. Utóvégre maga a bécsi udvar is kénytelen volt János György személyes jövetelébe beleegyezni; belátta, hogy a dicsvágyó férfinak magát kitüntetni a célja s ha visszautasítják, talán még a 4700 embert sem küldi el, a mivel pedig tartoznék. Csak attól tartottak, hogy a vezénylet kérdésében merülnek fel nehézségek s ezt elhárítandók, de egyúttal ama titkos gondolattal, hogy így tán a szász választó mégis otthon marad s maga helyett tapasztalt tábornokát, a derék Flemminget küldi, Gödensnek utasításba adták kimondani, hogy külön hadtest vezényletét a választó nem követelheti s hogy 6000 ember is elég. Elvezetheti e számot is a harcvágyó fejedelem »hiszen a néhai idősb Lothringiai herczeg és Condé herczeg, e világhírű hadvezérek, a németalföldi háborúkban nem resteltek 3—4000 embert vezényelni.«¹ Az első nehézségen szerencsésen túlesett Gödens: János György — s itt mutatta ki önzetlen buzgóságát, melynek a bécsi udvar bizony jobb hasznát vehette volna — lemondott a külön hadtest kivánságáról, kész vala magát a császári fővezérnek alárendelni. De a küldendő csapatok számát illetőleg csak annyit engedte, hogy, mint mondá, katonai okokból valami 9 ezeret, s nem kevesebbet küld. A bécsi udvar már ennél többet nem mert alkudni, belátta, hogy, ha tovább megyen, mi sem lesz az egész segély ügyéből s reménységét abba veté, hogy a 4700 főnyi seregen felül levő számért oly keveset fog ígérni, hogy ezt a választó nem fogadhatja el, de nem is haragudhatik meg érte. Igért kerekszám 4000 embert számítva (a 4700-on felül) havonkint 8 forintot egy emberért, a mi hat óra valami 192,000 frtot tett volna ki. János György követelése 200,000 tallér, azaz 300,000 frtra rugott, s ennek egy harmadát előre kívánta lefizetni. Ennyit a bécsi udvar, már csak a brandenburgi választóra való tekintettel sem adhatott meg s János György kijelenté, hogy inkább otthon marad s inkább küldi ingyen a 4700 katonát. Lipót kapva kapott ez alkalmon; január elején hizelgő levélben köszönte meg a szász választó loyalis ajánlatát s — post festa sajnálkozott: mennyire szerette volna őt színről-színre láthatni, ölelhetni.² Így jött létre február 7-dikén (1686) a szerződés, melyben a választó kötelezte magát két lovas és három gyalogezrednek,

¹ Csász. ministerek conferenciája Gödens jelentései fölött 1685. november 13. — Gödens jelentése 1685. nov. 26. — Leirat Gödenshez 1685. nov. 17.

² Gödens jelentései 1685. nov., decz. és 1686. január hónapokból s csász. ministerek conferenciái fölöttök; s a császár levele a szász választófejedelemhez 1686. január 11.

összesen hát 4700 embernek saját költségén való küldésére, de úgy, hogy e szolgálata fejében a felső szász kerület kisebb rendjeinek 1686-diki hadjutaléka — pénzben valami 80,000 frt — ha be tudja hajtani, övé legyen. Csak azt kötötte ki, hogy a szász csapatok Lothringiai Károly vagy a császári fővezér parancsa alatt álljanak s az őket vezénylő tábornok mindazon hadi tanácskozásokban részt vegyen, a melyekben a szász csapatokat is érdeklő hadműveletekről döntenek.¹

Mi birta János Györgyöt arra, hogy — ámbár egy ízben dicsvágyát kielégítendő, már útra készen állott Bécsbe a császárhoz — végre is lemondott babérálmáról s nehézség nélkül bocsátá a császára által kért segílyt ennek rendelkezése alá, holott titkos boszúja árthat vala, makacosságán pedig végre is megtörik a bécsi udvar akarata: nem tudom. Annyit constatálnom kell, hogy absolut lovagiasan járt el. Az osztrák diplomatakról e kérdésben ezt tán bajos volna állítani; sőt a budai ostrom alatt megfogyott számú gyalogság miatt támadt zavarok azt tanítják, hogy az általuk annyiszor hangoztatott »Kriegsraison« szempontjából még eszélyesen sem jártak el.

A brandenburgi után legerősb németbirodalmi választófejedelemnek, a bajornak szövetsége már nem okozott gondot a bécsi udvarnak. Ennek segílynyújtásáról régidő óta biztos lehet a császár. A fiatal, dicsvágyó s nagyratörő bajor fejedelem Miksa Emánuel alig vette kezébe a kormány gyepelőjét, midőn 1683 elején már sikerült őt a francia csalogatások ellenére a bécsi udvar érdekkörébe vonni. Az alig 21 éves uralkodó szerződést kötött Lipóttal, kötelezván magát a bajor kerület csapatain fölül a maga választófejedelemségéből 8000 embert állítani Lipót országai s a német birodalom védelmére. Első sorban XIV. Lajos ellen irányult, elméletileg, e szerződés éle; a gyakorlat a török ellen fordítá azt. A vitéz uralkodó és seregei 1683-ban, majd az 1684-diki szerződések² után 1684-ben (Buda alatt) s 1685-ben hősiiesen küzdöttek a félhold ellen. A bécsi udvar főntebb ismertetett »osztrák« pártjának sikerült 1685. nyarán közelebbi viszonyba hozni a bajor választót Lipóttal, Miksa Emánuel a császár veje, Mária Antónia főherczegnő férje lön. Szóbeli úton tárgyalt 1685. folyamában vejével a császár s nem volt nehéz a dicsvágytól égő fiatal 23 éves fejedelmet rábirni arra, hogy 8,000 embert 1686-ra is beküldjön Magyarországra. Lipót e segílyért a befolyó biro-

¹ A szerződés eredetije 1686. febr. 7. (régí stylus szerint január 28.) a bécsi áll. levéltárban Reichsrepertorium.

² 1645. június 7. a bécsi geh. Hofkanzlei válasza gr. Serényi pontozataira említi az 1684. apr. 22. és nov. 27. kötött szerződéseket. Sajnos, a szerződéseket magukat sehol nem találtam.

dalmi subsidiumpénzekből 250,000 forintot s az udvari kamarából még 100,000 frtot ígért — s noha e summának majdnem felét levonták azon költségek fejében, melyeket a Magyarországon telet bajor csapatok tartása 1684-ben és 1685-ben okozott: Miksa Emánuel ebbe készséggel beleegyezett. Egy párt a bajor udvarnál, b. Seidel, a bajor viczekanzellárral és Leidelfingen titkos tanácsosokkal az élén, mindent megkísérte ugyan ez új segély megakadályozására s örömet szeretett volna inkább a francziával érintkezni; de célját nem érte el. Az volt e párt nézete, hogy a török háborúk terhe csak a birodalmat éri, a császáré pedig azok haszna, előnye. Sok aprólékos dologban akadályt vetének a bécsi udvar szándékai ellen, megtagadták például a fejedelemmel a hazatérő német csapatoknak bajor földön való átvonulásához az engedélyt; noha ezt birodalmi határozat alapján meg kell vala adni.¹ A jó viszonyt azonban e csekélységek — melyeket Kaunitz, a müncheni császári residens ügyes kézzel elsimított — nem zavarták meg tartósan. Nagyobb bajt okozott talán a bajor csapatok magyarországi téli beszállásolásának kérdése 1685-ben. Capliers, Kollonics és Rabatta azt hangoztatták, hogy Magyarországot jobban nem lehet megterhelni, mint a mennyire már amúgy is meg van terhelve, mikor 40 ezredet kell eltartania a hat téli hónapokon keresztül szemben az örökös tartományokkal, melyek csak 18 ezredet tartanak, annál inkább, mert a bajor hadak fegyelme sokkal rosszabb a császári ezredekénél. De győzött a politikai raison, persze Magyarország rovására s Dietrichstein herczeg azt a modus vivendit találta ki, hogy a bajor ezredek az örökös tartományok tartsák el s helyettök császári ezredek tétessenek megfelelő számmal Magyarországra.² Végkép lekötölte azonban Miksát két körülmény. Az egyik az volt, hogy meghitt embere, a magyar származású, de teljesen elnémetesedett gr. Serényi János Károly, bajor titkos tanácsos, bajor táborszernagy, Miksa hadi tanácsának elnöke s München parancsnoka, egyetértve gr. Bielcke bajor lovassági tábornokkal, őszintén munkálkodott azon, hogy a bajor hadak 1686-ban is Magyarországon harcoljanak, s fiatal urok, a »polgári« tanácsosok sugalmazásai ellenére a császár kívánságára hajoljon. A másik pedig az vala, hogy Lipót szavát adta katonás vejének, hogy a bajor csapatok mellé bizonyos számú császári és németbirodalmi ezredek fog rendelni, a melyek élén Miksa Emánuel ambícióját kielégítheti: független

¹ A bajor ministerek elég goromba válasza, mely érzelmeiket jellemzi, a többi közt azt mondja: *der churfürstliche Land leide dardurch und man schiebe Ihrer churfürstl. Durch. alles auf den Hals, die kaiserlichen Erbländer zu verschonen, da doch Ew. k. Mt. allein den Nutzen von derlei Reichshülffen und von dem ganzen Krieg hätten...*

² Tanácskozások 1685. szept. 21. (Bécsi áll. ltár Bavarica.)

MIKSA EMANUEL bajor választófejedelem.

vezényelhet, külön hadtesttel operálhat, sőt a tervezett hadműveletek közül — mint alább látni fogjuk — választhat, tetszése szerint.¹

Így jött Miksa Emánuel 1686-ban Magyarországra, Buda alá s vívta Budavárát halált megvető elszántsággal a déli palota felőli oldalon, nyolcz ezernyi serege, a mellé adott császári ezredek, s szintén alá osztott szász csapatok élén.

A svéd királylyal, mint a brémai herczegség és Előpomerania urával, tehát mint németbirodalmi fejedelemmel szintén külön tárgyalásokat folytatott Lipót császár a török ellen nyújtandó birodalmi segély ügyében, részben gr. Nostitz svédországi követe útján, részben, különösen Előpomeraniát illetőleg Frydag, a berlini császári követ, sőt a brémai herczegségre, mint az u. n. alsószász kerületbe eső tartományra vonatkozólag Gödens útján. A svéd király nem idegenkedett a ráeső terheket viselni s már 1685. szeptemberében megkezdé e czélből nevezett német tartományai rendivel a tárgyalásokat.² Lipót, természetes, jobb szerette volna, ha a kilátásba helyezett hadi segély helyett, melynek oly messziről előre láthatólag (a mint be is következik) csak későn lehet megérkeznie a harcz szinterére, készpénzt ad a svéd király. De az összeg, a mit a király megígért, csekély vala s tartozásaival épen nem állott arányban. Magáért Előpomeraniaért 35,000 frt esett volna a legenyhébb számítás szerint 1685-re s ugyanannyi 1686-ra. A bécsi udvar, persze vérmes számítással csak 1685-re 90,000 frtot számíta. S ezzel szemben a svéd király, arra hivatkozva, hogy mondott tartományai a folytonos háborúk által elpusztulva levén, a tartományi rendek mit se akarnak megszavazni, saját kincstárából Előpomerania jutaléka fejében 10,000 tallért ígért. Tanácsosabb volt ily körülmények közt, már a többi rendekre való tekintettel is, a készpénzbeli segély helyett az emberbeli hadi segélyt venni igénybe s ily értelemben sikerült is Frydagnak Berlinben, a berlini svéd követtel, Graffenthal Eberharddal, a szerződést 1686. tavaszán megkötni, melynek értelmében a svéd király, mint Előpomerania és Bréma herczege kötelezte magát az 1686-diki török elleni hadjáratra 759 gyalogot, 100 dragonyost és 236 lovast, összesen: 1095 embert saját költségén elküldeni.³

¹ 1685. szept. 19. Csász. ministerek conferentiája a főudvarmesternél. (U. o.) Ez alkudozásokra bő világot nyújtanak Kaunitzknak, a császár müncheni követének jelentései. (U. o.)

² A svéd király Lipóthoz 1685. szept. 19. (Bécsi áll. levéltár. Saxonica.) és csász. leírat gr. Nostitz svédországi csász. követhoz 1686. jan. 14. (U. o. Kriegsacten.)

³ A szerződés kelt Berlin 1686. apr. 28. (Bécsi áll. Ltár. Brandenburgica.) Az előző tárgyalásokra vonatkoznak: a császár fölszólítása a svéd királyhoz 1686. febr. 12. Nostitz gróf jelentése Stockholmból február 20. Egy jegyzék a svéd király németbirod. kötelezettségeiről apr. 5. (U. o. Kriegsacten.) Mikor hát a Buda alatt harczolt svédekről van szó, meg kell jegyezni, hogy ezeket nem különös nagylelkűségből küldé a *svéd király*, hanem kötelességből küldé *Bréma és Elő-Pomerania herczege* és kérdés hogy a katonák *svédek* s nem inkább *németek* voltak-e?

Megigérte a dán király is még 1685. őszén, a német birtokai után ráeső quantumot a birodalmi török segélyből Magyarországra küldeni; járt is nála Gödens e miatt s meg is köszönte Lipót az ígéretet; de a szép szó csak szónak maradt s nemhogy maga nem segítse a dán király, hanem fenyegető magatartása még a lübecki püspök jutalékának elküldését is megakadályozta.¹

Nem volt Lipót a mecklenburgi fejedelmi házzal se szerencsésebb a török segély dolgában. A mecklenburg-gustraui ág feje, Gustáv Adolf a maga ága nevében szerződést kötött a császárral, melyben egy ezer emberből álló gyalog- és három századból álló fél lovasezredet ígért a török ellen s e mellé készpénzben 25,000 tallért 1686-ra. De nem tartá meg szavát s a császár a 25,000¹ tallért kénytelen volt Brandenburgnak utalványozni behajtásra, a Frigyes Vilmosnak járó s már említett 150,000 tallér egy részlete fejében. A különben készséges mecklenburg-gustraui herczegre talán rokonának, Keresztély Lajosnak, a mecklenburg-schwerini ág fejének példája lehete rossz hatással. A francia-bámuló »Chrestien-Louis« (a mint nevét német leveleiben is aláírja) a ki büszke volt rá, hogy az igen-keresztyéni király rendjének lovagja, mielőtt fölszólítást nyert volna Lipóttól, már előre, 1686. elején, Párizsból kérte a császárt, hogy őt egyáltalán mentse fel a török adótól, mert országa a westfáli béke óta egy évben sem élvezhetett nyugalmat.² Az Anhalti ház tagjainak pedig Lipót — tekintettel Jánosnak, a berlini udvarban a császár érdekében való hűséges buzgólkodására — az amúgy is csekély jutalékot elengedte.

Sokkal jobban sikerültek a particularis tárgyalások néhány egyházi fejedelemmel, a kiknek élén legelső sorban az áldozatkész kölni érsek emelendő ki. Már 1685-ben is 29 század harczolt e választófejedelemség katonáiból Magyarországon a török ellen, u. m.: a 15 századból álló Fürstenberg-féle ezred, 8 század muskétás gyalog és 6 század lovasság. Ez egyházi választófejedelemség rendei készek voltak e csapatokat 1686-ra is átengedni, de ennek fejében 66,000 birodalmi tallér kárpótlást kívántak. A rendek ellenére az érsek ingyen átengedte mind a 29 századot, úgy hogy ezek 1685/6 telén is Magyarországon teleltek, csak azt kötötte ki, hogy ha a birodalmi gyűlés 1686-ra, a mint hinni lehet, — a török ellen adót szavaz meg: ez adó alól ez évre Köln érseke mentes legyen.

¹ »Weisungen nach Dresden« 1685. okt. 24. utasítás Gödens számára. — A lübecki püspök a császárhoz 1686. január 4. (Saxonica). A császár fölszólítása a dán királyhoz 1686. február 12. (Kriegsacten.)

² 1686. január 19. császári megerősítése a mecklenburg-gustraui házzal kötött szerződésnek, 1686. jan. 21. csász. fölszólítás a mecklenburg-schwerini herczeghez. — Keresztély Lajos herczeg levele január 23. (U. o. Kriegsacten) és utasítás Gödens számára 1685. okt. 20.

A császár örömet adta beleegyezését e föltételekbe s megígérte a jó érseknek az általa kívánt török zászlók s egy teljes fölszerelésű török paripa elküldését is.¹ Hasonló föltételek alatt hagyta a *paderborni* püspök is 300 gyalogját, kik 1685-ben is vitézül viselkedtek a török ellen, 1686-ra Magyarországon.² Így cselekedett a sváb kerület egyházi feje, *Konstancz* derék püspöke is.³ Így tőnek a *würzburgi* és *bambergi* püspökök a frank kerületből. Méltó, hogy emlékükre tisztelettel gondoljunk. Nehezebb volt az alku Salzburg érsekével, azon birtokáért, melyek a bajor kerületben feküdtek. Míg az osztrák örökös tartományokban fekvő érseki javak után kénytelen-kelletlen megfizette a rá kivetett 300,000 frtot, bajor kerületi birtokaiért nem akart többet adni, mint 40,000 frtot készpénzben és 20,000 frtot lőporban s golyóbisban.⁴

Kitűnően viselték magukat a frank és sváb kerületek, — kikhez a török segély ügyében »particularis« alku végett Hohenlohe grófot küldé a császár 1685. őszén. A frank kerület Nürnbergben december havában kerületi gyűlést tartott s ott egyhangúlag elhatározta, hogy 2 gyalog- és 1 lovasezredet fog bocsátani a török ellen Lipót császár rendelkezése alá, illetőleg az örökös tartományokban telelő frank csapatokat újonczok által a mondott arányban kiegészíti.⁵ Különösen kitettek azonban magokért a svábok: a Németbirodalom tíz kerülete között kétség kívül legbuzgóbb volt a sváb kerület. Mintha előre érezték volna magyarországi derék svábjaink ősei, hogy az a föld, melynek a török iga alól való fölszabadításáért vérüket hullajtják, unokáik egy részének édes hazája lesz s az ősök piros vérétől kövéredett talaj »rózsává pirított fehér czipót« fog ivadékaiknak teremni! 1685-ben is ott harczoltak ők Érsekújvár alatt, s ha a nehéz ostrom után haza kívánták is a fiaikat, a konstanczi

¹ »Ihm in der Seele consolieren würde« e küldemény — izenteté az érsek. Tanácskozások 1685. okt. 31. és nov. 2. (Kriegsacten). Csász. decretum a curkölni agensnek 1685. november 12. (Saxonica). És csász. köszönő-levél az érsekhez november 24. (Kriegsacten).

² Csász. decretum a paderborni püspök megbizottjai számára 1685. nov. 12. Köszönő-levél a püspökhöz november 26. (U. o.)

³ A püspök nyilatkozata 1685. oct. 6. (U. o.)

⁴ Gr. Lamberg jelentései Salzburgból Lipóthoz 1685. nov. 1. (U. o.) és 1686. január 24. (»Oest. Gesandsch. in Regensburg«).

⁵ A frank kerület végzése Nürnberg 1685. decz. 27. (Bécsi áll. Ltár. mainzi állomány) és Dumont Corps universel diplomatique Tom. VII/2. fol. 121. — Egy későbbi határozat a frank kerületi ezredek mindegyikének amúgy is már osztrák földön levő zászlóalját bocsátja Lipót rendelkezése alá. (A frank kerület Lipóthoz 1686. márczius 21.) — Röder (id. m. I. 170.) 2000 frankkerületi harczost említ az 1686-diki hadjáratban; de egy elsőrangú forrás, emlékirat Buda ostromáról — melyet később gyakran fogok idézni — 3000 embert számlál meg. — A würzburgi és bambergi püspökök Magyarországon levő századaikat ingyen bocsáták már 1686. elején Lipót rendelkezése alá (Hadügyi ministerium registraturáinak protocollumai), a melyek aztán a császári ezrekbe osztattak. Benne van-e e két frankkerületi egyházi fejedelem eme segélye a frankkerület által megajánlott számban? vagy azon fölül? (a mi valószínűbb) nem tudom.

BADEN-DURLACHI KÁROLY GUSZTÁV ögróf.

püspök és Frigyes Károly württembergi herczeg, mint a sváb kerület fejei, megigérték, hogy 1686-ban se fognak hiányozni a derék svábok. És meg is tartották szavukat. 1685. november végén kerületi gyűlés volt Ulmban; Baden-Durlachi Károly Gusztáv, a török ellen harczolt svábok vezérőrnagya beszámolt a rábízott csapatokkal, hogy a 2 lovas és a 2 gyalogezred a viszontagságok ellenére, nem elzülve, nem szétmálva, hanem jó disciplinában s kitűnő tartásban, elhalmozva Lipót köszönetével s dícséretekkel állotta ki az 1685-diki hadjáratot. Bemutatta a derék örgróf a kerületi gyűlésnek azt a szép győzelmi jelt, azt a 18 láb hosszú és 10 láb széles, arannyal áttört zöld selyem török zászlót, melyet a sváboknak Érsekújvárnál sikerült elfoglalniok. A föllekesült gyűlés elhatározá a mondott 4 ezredet a szokásos számban (150 egy-egy gyalog és 83 egy-egy lovas század) 1686. márczius végére kiegészíteni; bőven rendelkezett az új egyenruhák, a szükséges teherkocsik, sőt az egyes századok markotányosai felől; elrendelte a katonák kényelmes kiteleltetését, hogy a tavaszra jó erőben s vígan indulhassanak a harcz szintere felé. Gondoskodott a régi katonák, a veterán kapitányok megtartásáról, a számukra adandó kedvezményekről. Egyszóval az egész gyűlés lefolyása hű képet nyújt a sváb rendek minutiosus gondoskodásáról s arról, a mit főntebb említék, hogy t. i. valamenynyi német kerület között a sváb volt legpontosb, leglelkiismeretesb a török segély ügyében. Buzgalmukat őszinte köszönettel is fogadta Lipót s midőn Baden-Durlachi Károly Gusztáv 1686. junius elején azt kérte tőle, hogy a már Bécs alá érkezett sváb csapatok akárhová küldetnének, együtt hagyassanak: szívesen beleegyezett e szerény kívánságba.¹ Róluk nevezte el, mintegy hálája jeléül, az utókor ama magaslatokat, a melyeken Buda ostrománál állást foglalának a sváb hadak: 2 lovasezred, 500-ával számítva = 1000 lovas- és 2 gyalogezred 1500-ával számítva = 3000 gyalog, összesen = 4000 ember.

.....

A német birodalom, mint tudjuk, 10 kerületre volt felosztva. Az eddig elmondott tárgyalások s szerződések biztosították a császárt, hogy a frank- és svábkerületekre teljesen, a bajorkerületre (melyhez a bajor választó és Salzburg érseke is tartozott) meg a felső szászra (a hol Brandenburg és a szász választófejedelemség volt) a legislegnagyobb részben, az egyházi választófejedelmek kerületének tán egynegyedére s azonkívül az alsó szászkerületből a svéd király brémai herczegségére s

¹ A svábkerület fejei a császárhoz 1685. okt. 6. — Lipót a sváb rendekhez 1686. márcz. 30. — Baden-Durlachi Károly memoranduma jun. 2. (Kriegsacten.) — És a sváb kerület végzése 1685. decz. 13. Ulm. (Birod. gyűlési acták, mainzi állomány.)

nehány brandenburgi birtokra s végre természetesen az egész osztrák kerületre, (mint a melyet örökös tartományai képeztek) számíthat a török elleni segély kérdésében. Hátra volt a bajor kerület egy csekély része, az egyházi választófejedelmek 3 negyedrésze (Mainz, Trier s a többi rendek) az alsó-szászkerület $\frac{9}{10}$ -ed része, a westfáli, a burgundi, a felső-rajnai kerület egészen. Vagyis, mint látjuk, közel fele a birodalomnak, benne a sok pénzes birodalmi szabad város. Hogy e hatalmas területet a segélynyújtásra birhassa, arra egy mód vala: ebbeli kérését a birodalmi gyűlésen Regensburgban az egyes rendek követeknek előterjesztetni s általuk megszavaztatni. Ha szemünk előtt tartjuk, hogy a német birodalom ekkor több száz, egymástól független rendből állott,¹ melyek közt épen a kicsiny, pénzetlen »országocskák«-kal, grófok, bárók, lovagok, püspökök és apátok meg apátnók területeivel volt a legtöbb baj: gondolhatni, mily óriási fáradsággal és apparatussal járt e csodálatos, sokszegű, rozsdás gépet mozgásba hozni. Több, mint húsz év óta állandó tanácskozó s a közügyeket inkább hátra mozdító testület volt ez a birodalmi gyűlés. A maguk és egymás előjogára féltékeny, hitvány szertartásokra, külső formákra sokat adó rendek annyira megkötötték az őket képviselő követek, tanácsosaik kezét, hogy a legkisebb kérdésben minduntalan új és újabb instructiókért kelle azoknak haza irkálniok s ha aztán a 60—100 mértföldre székelő megbízónak még tetszett a dolgot »éretten« megfontolnia: hetekig, sőt hónapokig megállott egyhangú zaklatolásában a rémítő masina. Lipót császárnak Regensburgban kétféle követsége volt: az osztrák, melyet ott, mint az osztrák kerület fejedelme tartott s mely a birodalmi rendek második collegiumában az úgynevezett »Fürstenrath«-ban az elnökséget vitte;² s aztán az úgynevezett Principal-Commission, mely őt, mint császárt, a gyűléssel egyenjogú félt képviselő. Ez utóbbit bizta meg Lipót azzal, hogy a kisebb rendeket előre is kedvezően hangolja a török segély kérdésében s általa nyújtatá be — épen egy újabb szertartási vetekedés miatt a segély ügyének halogatásától való félelmében — erősen dorgáló levelét, melyben a követekkel abbéli boszankodását tudatta, hogy a birodalom kárára immár fél esztendő óta hitvány altercatiok miatt »in ceremonialibus« a közügyeket félre teszik, »a minek az az eredménye, hogy Európa a németek cselekedetét csak kigúnyolja, kineveti s megveti.³ A feddést előre bocsátva, hosszú lére

¹ Gonddal összeállított, kitűnő s részletes kimutatást tartalmaz a hadügyministerium által kiadott »Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen« bevezető kötete.

² Az első collegium a választófejedelmeké, a harmadik a birodalmi szabad városoké volt. A másodikba, a Fürstenrath collegiumához tartoztak az összes többi rendek.

³ Császári leirat a »Principal-Commission«-hoz 1685. novemb. 9. Ugyane napról a dorgáló leirat a rendekhez (Bécsi áll. Ltár, mainzi állomány.)

eresztett köriratban szólítá fel december elején az egyes birodalmi rendeket a török segély megszavazására Lipót, mielőtt még a császári előterjesztést követői bemutatták volna. Kifejté, hogy a török békeajánlatokban bízni nem lehet, bizonyítgatta, a békések kedvéért, hogy ez ajánlatok célja csak eláztatni a keresztyénséget, hogy a háborút folytatni okvetlenül szükséges s addig nem szabad, épen a német birodalom érdekében békét kötni, a míg a törököt teljesen ártalmatlanná tenni nem sikerült. Hivatkozott az 1685-diki gyűlési határozat áldozatkészségére; de mert ez áldozatkészségnek nem minden rend felelt meg, kívánta azt 1686-ra világosabban, kötelezőbben és pedig — tekintettel természetesen arra, hogy a jó katonasággal rendelkező fejedelmekkel a particuláris tárgyalások úgylis folyamatban vannak — nem emberben, nem vérben, hanem *készpénzben*.¹ A kötelező határozat precíz fogalmazása azért feküdt különösen szívéen Lipótnak, mert az 1685-diki végzés mintegy a rendek jóakarátára bízta a segélyküldést s így történt, hogy daczára egyes rendek s kerületek ügybuzgalmának, az 1685-diki hadjárat szomorú véget ér vala, ha Lipót a braunschweig-lüneburgi herczegek csapatait, 10,000 válogatott harczost, nehéz föltételek alatt saját erszényéből nem szegődtteti a campagnera.²

Gróf Pötting Sebestyén passauai püspök és gr. Windischgrätz Gottlieb csász. principál-commissariusok 1686. január 11-dikén nyújták be Regensburgban a császári előterjesztést, mely birodalmi segélykép a török ellen készpénzben 50 »római hónap«-ra (Römermonat) eső összeget kért a rendektől.³ Miután egy Römermonat értéke 54,520 frt vala, 50 Römer-

¹ A körirat a »Kriegsacten« között.

² Utasítás a »Principal-Commission«-nak 1685. decz. 29. (Birod. gyűlési acták.)

³ A »Principal-Commission« jelentése 1686. jan. 11. Regensburgból (U. o.). — A »Römermonat« megértésére szolgáljanak a következők. 1521-ben Wormsban a birod. gyűlés egy matriculát (Reichsmatrikel) állíta össze, melyben meg volt határozva, mennyivel tartozik minden egyes rend birtokai arányában V. Károly császári tervbe vett római útjához járulni pénzben vagy zsoldosokban. (Lásd Zöpfl. Deutsche Staats- und Rechtsgesch. III. r. 171. l.) Az V. Károly részére megszavazott e birodalmi segély, mely 24,000 emberből állott, alapjául szolgált minden későbbi, a birodalom érdekében a császárok rendelkezésére bocsátandó segély számításának s az azt tartalmazó matricula vagy összeírás minden későbbi matriculának, s így különösen az 1681-dikinek, mely az 1521-diki járulékokat arányosan fölemelve a német birodalom védelmére 40,000 főnyi sereg tartását rendelte el s veté ki a 10 kerületre. Eredetére való tekintettel e »nagy« birodalmi segélyt a XVI. században »Romzug«-nak nevezték, akármely ellenség ellen használta is azt föl a császár (pl. mikor 1542-ben a Németbirodalom Buda visszafoglalására indított hadjáratot; lásd e című művemet: A német birod. nagy hadi vállalata Magyarországon 1542-ben); ellentétben a sokkal kisebb »eilende Hülf«-fel a »gyors segélylyel«. Később a XVII. század folyamában kiszámították, hogy egy közepes, tehát a gyors segélynél nagyobb, de az 1521-diki matricula arányában való segélynél sokkal kisebb birodalmi segély egy hónapon át mily összegbe kerül, ha a rendek zsoldosokat küldenek a császár rendelkezésére, vagy e helyett mily összeg fizetendő a császári kincstárba, hogy maga a császár tarthassa e pénzen egy hónapon keresztül a zsoldosokat. Ezt az egy hónapra szóló összeget aztán »Römermonat«-nak nevezték el s alapjául fogadták minden

monatra 2.726,000 forint jutott volna a császárnak birodalmi segélyül. Ha ez összegnek három ötödét leszámítjuk azon kerületek és fejedelmek jutaléka fejében, a kikkel Lipót particularis egyezséget kötött hadi csapatok küldése végett s azoké fejében, kik, mint Hessen-Cassel, a múlt években többet segítének a kötelelnél, vagy mint a braunschweig-lüneburgi ház összes tagjai, kik 1685-ben tetemes hadi néppel segítették Lipótot s ennek fejében 1686-ra mentességet követeltek, még mindig marad a császári kincstárnak a birodalmi pénzbeli segélyből egy millió forintra reménye. Nagy pénz abban az időben, ha — megadják. Azok, a kikkel Lipót particularis egyezséget kötött, megígérték, hogy követeik által az előterjesztést támogatni fogják; Hessen-Cassel s a Braunschweig-Lüneburg ház hasonlóképp támogatást ígértek a mondott mentesség fejében; némely város, mint Esslingen, császári pártfogásért szintén biztatá a »principal-commissariusokat.« De sok akadályt gördített két körülmény az ügy gyors lefolyása elé. Az egyik az volt, hogy a legtöbb apró úr követének még előbb haza kelle fordulnia utasításért; a másik pedig a páni rettegés, mibe sokakat, köztük a leghatalmasb egyházi választófejedelmet, Mainz érsekét XIV. Lajos követelése a pfalzi ügyben s regensburgi gyűlési követének a már egyszer említett Verjus-Crecy Lajosnak fenyegetései ejtették. Különösen kellemetlen volt a mainzi érseki cancellária tétovázó magatartása, mert az elnöki teendőket a birodalmi gyűlésen ez végezte. Kapott is elég szemrehányást Pöttingéktől, míg végre sikerült az érseket a hozzá küldött gr. Hohenlohe által megnyugtanni; a félős rendek kedélyét pedig lecsillapítá Lipót határozata,

további számításnak s a szükséghez képest megszavaztak a császárnak 50—100—130 Römermonatot zsoldosokban (mikor aztán a hadi népet a rendek maguk tarták) vagy pénzben (mikor a császár fizette a hadi népet) vagy vegyesen is. Hibázik hát Zöpfl, midőn már a XVI. században Römermonatról szól Romzug helyett; maga Schmaus — Corpus juris publici S. R. Imperii — a kire Zöpfl (id. h. 179. l. 34. jegyzet) az 1521-diki (és nem 1541-diki) repartitionál hivatkozik, Römerzugot és nem Römermonatot említ. — Mennyit hajtott egy ily Römermonat, ha készpénzben fizették? Zöpfl azt állítja, hogy 1521-ben 128,000 forintot tett volna ki s hivatkozik Schmausra, de Schmaus erről mitse tud. Mondja Zöpfl, hogy később körülbelől 50,000 frtot tön ki egy Römermonat. De hisz ez esetben a XVI. században — mikor a pénz többet ért — kevesebbet kelle 50,000 forintnál tennie. — Nagy nehezen sikerült a bécsi állami ltár úgynevezett Kriegsactái között (1685. sine die) egy jegyzékre bukkanom, melynek alapján kiszámíthattam, hogy a XVII. század második felében mi volt egy Römermonat értéke. E jegyzék szerint 1663-ban a westfáli kerületre 50 Römermonat fejében 272,600 frt esett. A westfáli kerület terhei (l. Pachner Vollständige Sammlung aller... Reichsschlüsse 1740., II. r., 325. l.) épen egy tizedét képezik az összes birodalmi tehernek, mely tehát 50 Römermonat fejében 2.726,000 forint. Ezt ötven felé osztva, esik egy Römermonatra, mint annak értéke: 54,520 frt. Hogy egy ily Römermonathoz mennyivel járultak birtokaik arányában a rendek, azt, ha a Reichsmatriculák ismeretesek volnának s tudnók, hogy a zsoldosok zsoldja átlag mennyiben volt időnként megállapítva s mennyi esett a törzsekre, tisztekre, hadi szerekre etc., ki lehetne számítani. Pedig mily érdekes volna kimutatni, mennyivel volt köteles minden egyes német rend (fejedelem, gróf, báró, lovag, város etc.) Buda visszafoglalásához hozzájárulni!

hogya a francia király igényelte pfalzi örökségnek a pfalzi választófejedelem által való egy esztendei békés birtoklása nem fog ártani XIV. Lajos igényeinek (a mennyiben azok jogosak) a császári törvényszék előtt. Keresztül esett a török segély kérdése szerencsésen azon az akadályon is: vajjon a felőle hozandó végzés kötelező voltára az egyes collegiumok egyhangú vagy többség szerinti beleegyezése szükséges?¹ s márczius 13-dikán a választófejedelmek collegiuma elé került. Valamennyi igen melegen pártolá a császári kívánságot; Brandenburg követe különösen azt hangoztatá, hogy Magyarországot, mely »a német nemzet római szent birodalmának eddigelé legerősb védbástyája vala,« elodázhatatlan szükség a töröktől megtisztítani. Utolsó volt a beszédben s szavazásban, de legelső az ékesszólásban Pfalz követe, a ki hosszasan ecsetelte a török veszélyt, az ozmánok »vérszomjuhozó kegyetlen terveit« — akkor, midőn urát, Fülöp Vilmost a francia invasio rettetgeté a szomszédban, a töröktől pedig több száz mértföld választá el. Maga a jó követ, ép úgy, mint ura, pokolba kívánta a török háború minden babérát, dicsőségét; de másként kelle a császári vő érdekében beszélnie.²

Ugyanez nap tárgyalá a második collegium is a kérdést, miután az itt elnöklő »directorium austriacum« a császári kívánságot előterjeszté. Már itt kifogások hangzottak föl; de mikor a szavazatokat márczius 15-dikén összeszámlálták, kitűnt, hogy csak a freisingi püspökség s a regensburgi káptalan volt a segély ellen, a mennyiben e két rend birtokai elpusztult volta miatt ismételen is óvást emelt. Pár napra rá azonban Freysing megadta magát s utólag bejelenté, hogy a császár kívánságába beleegyezik. Erősb küzdelem volt a harmadik collegiummal, a birodalmi szabad városok testületével. Ezek a török segély ellen általánosságban tiltakoztak, elősorolták panaszukat a körültek birtokos egyes fejedelmek erőszakos katona-beszállásolásai miatt s csak orvoslás esetére voltak hajlandók az 50 Römermonatot tetszés szerint pénzben vagy hadi népben megadni. Gr. Windischgrätz a gyűlés után a hangosabban panaszkodott követeket egyenként felkereste, elmondá nekik, hogy az ő lelkükön szárad, ha a birodalmi határozat nem jól sikerül; ígérte panaszaiknak az összes ülésen való hathatós támogatását és sikerült őket lábukról levennie. Így jött létre a birodalmi végzés a márczius 22-iki birodalmi gyűlésen, hol egyhangúan határozatba ment a császárnak a török ellen

¹ A »Principal-Commission« jelentése 1686. márcz. 13. és az előbbiekre a commissio februári s márcziusi jelentései.

² Bécsi áll. Ltár birod. gyűlési actái, mainzi állomány. 1686. márcz. 13. A választófejedelmi collegium gyűlése.

az 50 Römermonatot, mint »önkéntes segélyt« megadni. Arról: vajjon készpénzben-e vagy harcosokban? hallgat a végzés.¹

Az a kérdés: mi eredménye lón e birodalmi határozatnak? Sajnos: részletes, határozott választ nem tudok adni rá. Fönmaradt egykorú jegyzékek be nem fizetett hátralékokról azt mutatják, hogy a császár reményeinek alig egy negyede teljesült. De megkísértem *nagyjából* kimutatni, mivel járultak a németbirodalom egyes kerületei az 1686-diki hadjáráshoz, illetőleg Buda visszavételéhez.

1. A sváb kerület teljesen megadta a rá eső részt. Mint mondók, 4000 embere (mert ennyi volt jutaléka) Buda alatt harczolt.

2. A frank kerület szintén teljesíté köteleességét. Jutaléka: 3000 ember Budát vívta.

3. A felső-szász kerület, néhány igen apró rendecske kivételével, szintén megadta a rá eső rátát. A szász választónak 4700 embere harczolt Buda alatt; Brandenburg 8269 embert küldött, a mi fölötté sok volt volna a felső-szász kerületért és Brandenburg alsó-szász kerületi birtokaiért; de csak az imént láttuk, hogy különös okokból e két választófejedelemmel particularis szerződést kötött a bécsi udvar.

4. A választó-rajnai kerületből a kölni érsek megadta az őt illető részt, emberei Buda alatt harczoltak. A többiről nem tudom.

5. A felső-rajnai kerületre 3000 ember esett volna. 1500 embere (kik 1685/86. telén Magyarország területén pihenték ki az 1685. évi háború fáradalmait s egy Nassau gróf gyöngé keze alatt sok kihágást követtek el) 1686 folyamán Horvátországban harczolt a török ellen. A másik 1500 helyett pénzt küldött-e? nem tudni.

6. A bajor kerület csekély híján, úgy látszik, megadta. A választóval, kinek 8000 embere (a mi roppant sok lett volna a rá eső arány szerint) harczolt Buda alatt, tudjuk, külön szerződést köte a császár.

7. A burgundi kerület semmit sem fizetett, nem adott.

8. A westfáli kerület (kivéve a már föntebb említett áldozatkész paderborni püspököt) jóformán semmit sem adott. Egy kimutatás szerint 1685—86 és 87-ből a kerület 988,000 frttal volt hátralékban. A császár e három évéért 230 Römermonatot kívánt, a mi 1.253,960 forintnak felel meg. Tehát csak 265,000 frtot fizetett e kerület három esztendőre. Ebből egy évre átlag 88,000 frt esik kerek számban, annyit pedig a paderborni püspök és Brandenburgnak e kerületi birtokai után való juta-

¹ Birodalmi határozat. 1686. márcz. 22. (U. o.) — Az előbbiekre Directorium Austriacum 1686. márcz. 13. Principal-commissio jelentése, márcz. 17. Windischgrätz jelentése márcz. 20. A collegium principum ülése márcz. 22. (Birod. gyűlési acták.)

léka kitesz. Úgy, hogy a kerület maga tulajdonkép egy szemernyivel se járult Buda visszavívásához.¹

9. Az alsó-szász kerületről ugyanez áll. Esett volna rá 1685—87-re ugyanannyi, mint a westfáli kerületre; de hátraléka e három évre 1.128,800 frtra rúgott a császár számítása szerint. Fizetett hát összesen 125,000 frtot, a miből egy évre átlag 42,000 forint esik.² Ennél pedig a svéd király brémai birtokai is többre voltak kötelezve; tehát e kerületnek sincs semmi érdeme Buda visszafoglalásában.

10. Az osztrák kerület, Lipót örökös tartományai aránylag igen keveset adtak. Oly keveset — mint látni fogjuk máshol — a mi saját védelmükre se volt volna elegendő. Nekik sincs érdemük a budai győzelemben.

¹ Melléklet Gödens drezdai jelentései végén 1685-ből. (Bécsi áll. Ltár. »Berichte aus Dresden.«) Ugyane kútfő szól az alsó-szász kerületről is.

² Nagyon szerettem volna kimutatni részletesen, mivel járult minden egyes német rend Buda visszavételéhez, akár pénzben, akár vérben. De az előadottaknál részletesebben nem mutathatom ki, mert kútfőt nem találtam; pedig igen lelkiismeretesen kutattam sokáig tartó fáradtsággal a bécsi áll. Ltár u. nev. németbirodalmi részének következő osztályait: Bavarica, Saxonica, Palatina, Brandenburgica; Berichte aus München, Berichte aus Dresden; Berichte aus Berlin; Berichte aus dem Reich; Weisungen nach München, W. nach Dresden; W. nach Berlin; W. ins Reich; Militaria; Kreisacten in genere; oberrheinische, churrheinische, fränkische Kreisacten; Reichstagsacten; Kriegsacten; Berichte der oest. Gesandtschaft; Berichte der Principal-Commission; Mainzi állománybeli birod. gyűlési acták; és Fürstenrathsprotocoll; összesen 23 osztályt.

III. FEJEZET.

LIPÓT PÉNZÜGYEI S A PÁPA SEGÉLYE.

Rossz gazdálkodás a bécsi udvari kamaránál, a hadi tanácsnál. Lipót hadi budgetje 1686-ra. Ministeri conferencia javaslatai a jövedelmi források dolgában. Bel- és külföldi rendkívüli jövedelmek. Lipót a pápa segélyében bíz. A spanyol segély. XI. Incze pápa és Buonvisi a bécsi nunczius. Incze pénzügyei; segedelme; a gracziák.

mily jó reménnyel biztatták a bécsi háborúpártot a német birodalmi fejedelmekkel megkezdett s mint láttuk, szép sikerre vezetett partikuláris tárgyalások: ép oly nehéz aggodalmakat okoztak annak Lipót valóban szomorú pénzügyei, a nervus rerum gerendarum teljes hiánya. Mint a hazajáró lélek kísértette e gond a bécsi udvarban a jobbakat 1685 ősztől fogva is a Buda ellen megindított hadjárat kezdetéig.

Maga Lipót élénk színekkel festé nyomorúságos pénzügyi helyzetét a pápa nuntiusa előtt kikeletkor, midőn már a hadjárat s vele a pénzinség a küszöbön állott. Panaszkodott neki, hogy a török háború, csak maga a háború, évenként 8—9 millió forintjába kerül, alattvalói ki vannak préselve, pestis és rossz termés jár; a császári sereg az 1684-diki hadjárat nehéz veszteségeit, emberben és lóban, nem heverte ki; a lovak ára kétszeres, a gabonát majdnem az utolsó szemig kézpénzen kell venni a sereg számára attól a naptól fogva, midőn a csapatok szállásaikat odahagyták.¹

¹ Buonvisi jelentése Cibo bibornokhoz 1686. márcz. 14. (Monum. Vatic. Hung. II. 2.)

Lipót évi jövedelme körülbelül 7 millió forintra rugott.¹ Ha soha nincs nagyobb háború, ez a pénz jó gazdálkodás mellett bőven elég: tarthat belőle a császár fényes udvart, fizetheti az állam hivatalnokait s jut zsoldra is egy mérsékelt számú seregnek, mely az egyes országok népein, úgy ahogy, majd csak kitelel. De a francia elleni s a nymwegeni béke után a törökkel 1683 óta folyt háborúk teljesen más arczatot kölcsönöztek ennek az ideális mosolygó budgetnek: kegyetlenül megzavarták az államháztartás mérlegét, rég időtől fogva, csaknem helyrehozhatatlanul. S mintha e körülmény magában is nem elég volt volna: fokozták a bajokat az udvar pazar költségei, a pénzügyi igazgatásnál s a hadi administrációnál lépten-nyomon tapasztalható visszaélések.

Bizonyos az, hogy Lipót a maga udvartartásában nem értett a takarékoskodáshoz, sőt, a mi több, könnyelmű volt. Divatban van azt állítani, hogy Lipót udvara egyszerű vala, aránylag legegyszerűbb az európai fejedelmekéi között; legutóbb is erősen hangoztatá ezt egy az osztrák pénzügyek történetével foglalkozó férfiú.² De ez nem áll; a császár- király egy feltétlen jóakaró híve, Buonvisi, pápai nuntius, épen nem a leghízelgőbb bizonyítványt állítja ki róla. A császár saját maga dolgozik saját romlásán — mondja³ — s növeli a kiadásokat; ajándékokat osztogat, mik sükségtelenek, vendégeskedik: udvara tele van neje számos rokonságával s az utolsó dolog, a mire gondolnak, a hadsereg eltartása, élelmezése. Nem egyszer inté már a mult években takarékoságra a szigorú, takarékos, de a török elleni segélyben bőkezű pápa, XI. Ince, Lipótot; de intelmei elhangzottak. Szemére hánytá az egyház feje Pio Károly bibornoknak, Németország protector cardinalisának, hogy Lipót a hozzá küldött pápai pénzeket színházra, zenére s más haszontalan dolgokra fordítja; sőt egy ízben, midőn Pio mentgetni igyekvék Lipótot, a nem ok nélkül szigorú pápa oly iszonyú haragra lobbant s a bibornokkal oly szokatlanul erős hangon beszélt, hogy a főkomornyik jónak látta a szomszéd előszobából mindenkit kiküldeni.⁴ A pápai államtitkár, Cibo bibornok, nem egyszer inté ura nevében Buonvisit: beszéljen lelkére Lipótnak, szorítsa meg kiadásait. Buonvisi híven el is járt a megbízatásban; őszintén, egyenesen kimondotta nézetét, nyíltan előadta a pápa izenetét; de csak az lőn eredménye, hogy indirecte tudtára adták: jobb volna, ha inkább hallgatna, mintsem oly szabadon beszél; tudtára

¹ Fiedler, Die Relationen der Botschafter Venedigs... Fontes rer. Austr. XXVII. 252. 1.

² Newald, Beiträge zur Gesch. der Belagerung v. Wien durch d. Türken i. J. 1683.— II. 3.

³ Buonvisi Cibonak 1686. máj. 19. (Mon. Vat. id. h.)

⁴ E. Michaud, Louis XIV. et Innocent XI. d'après les correspondances diplomatiques inédites du ministère des affaires étrangères de France. Paris 1882. I. 141. és II. 53. lapokon.

adák: hogy pedánsnak tartják őt s nem engedik magukat általa zavar-
tatni.¹ S ha egyes kisebb dolgokban sikerült is Buonvisinek győzedel-
meskednie, biz az nem sokat ért; oktalan tékozlás és könnyelmű kiadások
folytak tovább, vendégeskedés és udvari ünnepélyek követték felváltva
egymást. »És én kénytelen vagyok mindezt látni, szemlélni — írja az
elkeseredett nuntius — s oly borzadás fog el ez ország iránt, hogy
ha ő szentsége vissza nem hív, bizony belehalok!«²

S ha könnyelmű volt az udvar, tisztességtelen vala a pénzügyek
kezelése körül is az illető közegek eljárása. Gróf Sinzendorff György
Lajos, udvari kamarai elnök a lopást oly nagyban üzte, hogy midőn
a derék gróf Jörger János kamarai alelnök és a Wesselényi társainak
összeesküvéséből jól ismert Abele kamarai tanácsos 1680-ban főnöküket
leálczázták, ez maga beismerte, hogy elnöksége alatt valami két millió
frttal csalta meg, saját elnéző számítása szerint, az államot. Ez összeg
részben való fedezésére gr. Sinzendorff jószágai elkoboztattak³ s utánna
Abele lön elnök s Abelét 1683-ban gr. Rosenberg-Orsini Farkas kö-
vette. Rosenberg tisztakezű, becsületes ember volt, de gyöngye kormánya
nem tudta az elődei alatt lábrakapott visszaéléseket, tolvajlásokat meg-
akadályozni. Buonvisi Rosenberg elnöksége ellen nyíltan síkra szállt, azt
hangoztatá, hogy a török háború folytatására pénz kell s hogy pénz
legyen arra a leghathatósabb eszköz: egyszer mindenkorra végét szakítani
a sok, száma nélkül való nyilvánosság kamarai sikkasztásnak.⁴ De erre
nem tartá Rosenberget elég erőskezűnek s Kolonics bíbornokot szerette
volna a pénzügyek élén látni, mert meg volt győződve, hogy ő és
gr. Jörger a visszaéléseket képesek megszüntetni.⁵ Annyira vitte, hogy
Rosenberg hajlandó is lön a lemondásra s a kamarai elnökséget Lipót
már-már Kolonicsra ruházta; de az érdekelteknek az utolsó pillanatban
sikerült a jó Rosenberget lemondása visszavételére birni, sikerült Buonvisi
ellen bizalmatlanságot gerjeszteni — s maradt minden a régi slendrián;
sőt a mi több, az önállótlán, gyenge Lipót még maga mentegette a
nuntius előtt tisztátalan kezű közegeit. Némi reformok létesítése által
— mondá neki — lehetne ugyan valamicskét megtakarítani; de ez a

¹ Buonvisi Cibonak 1686. april 7. (ld. h.)

² Buonvisi Cibonak 1686. máj. 19. »Et io vedendo queste cose, ho pigliato tale abborrimento
à questo paese che se S. B^{no} non mi richiamerà, mi vedrà presto perder la vita, senza che ciò
giovì al suo servitio.«

³ Newald id. m. I: 4.

⁴ Buonvisi Cibonak 1685. nov. 10. »I mezzi (eszközök a háború folytatására) più principali
sono il togliere molte robberte manifeste...«

⁵ U. o. »Monsignor Colonitz et il conte Jergher sono huomini informati et di petto da
resistere alle robberte.«

megtakarítás elenyészőleg csekély volna s alig érne föl azzal a kárral, a mit az okozna, hogy a bizonyos előnyökhöz szokottakban e reformok rossz vért szülnének.¹

S a mily tisztességtelen volt a kamarai közegek s egyéb udvari emberek eljárása, ép oly rózsás, optimisticus természetűek voltak költségvetési javaslataik. A sok példa közül csak egyet említek. Valamennyi kiadást s így a hadi tanács s hadi költségek budgetjét is közvetlenül a kamara kezelte. 1685 őszén kiszámítá, hogy az ezredek kiegészítésére s a loállomány beszerzésére 150,000 frt körülbelül elég leszen. A művelet 1686 januárjában távolról sem volt végrehajtva és már 700,000 frtnyinak mutatkozott a szükséglet. A hadi tanács s főként a vezérhadbiztosság megtette a számadások stb. előterjesztésével a maga kötelességét, de a kamara nem sokat törődött vele, hogy csak e tárczánál közel 300,000 frtnyi lebegő adósságot kell mindenekelőtt kifizetnie. Rosenberg megígérte Rabatta vezérhadbiztosnak, hogy az eleséget a katonaság számára beszerzi, de nem tudott ura lenni szavának.²

Kéz kezet mos s ha a kamarai elnök behunyja szemét közegei s az udvar befolyásosabbjainak cselekedetei előtt, mért lett volna külön a hadügyi igazgatás? Rég ismert dolog, hogy Bádeni Herman nem jól töltötte be helyét: az ő számításai is rózsások, az ő közegei is enyveskezűek voltak. A téli beszállásolásokról azt hitték, hogy nagy könnyebbségére lesznek a kincstárnak; a remény csalónak bizonyult s készpénzen kelle aránytalanul sok eleséget venni az ezredek számára, mert a nép nem birta őket tartani. Az ezredesek, vagy megbizottjaik s a toborzó biztosok fölvtették a sok pénzt ezredek kiegészítésére, az ujonczok beszerzése céljából, de el is költötték s megcsalták urukat. Buonvisi arra törekvék, hogy azután többé ne az ezredesek, ne a tisztek, de ne is a kamarai közegek vegyék kezükbe a toborzás ügyét.³

Legválságosb volt a pénzügyi helyzet épen 1685 őszén, mikor az a kérdés vetődött fel: békét kössünk-e a törökkel, vagy folytassuk a háborút? A kincstárt, mint Velenceze követe mondá, »la mancanza totale del danaro« vagyis a pénz tökéletes hiánya jellemzé. Pedig épen a kincstár és az osztrák örökös tartományok terheinek könnyebbítése végett két oly hadi expeditio volt tervben, melynek szükségét a legbuzgóbb békebarátok is hangoztatták. Hogy a császári seregeket a benmaradó németbirodalmi segédseregekkel együtt élelmezni, kiteleltetni

¹ Buonvisi Cibonak 1686. márcz. 10. (Id. h.)

² Buonvisi Cibonak 1686. jan. 27. (Id. h.)

³ Buonvisi Cibonak 1686. febr. 17. (Id. h.) és Disp. 1685. decz. 23.

lehesen: elodázhatatlannak látszott az Eger körüli vidék megszállása, tehát a török kézben levő Egernek bloquade s pedig erős bloquade által való körülzárása. Nemcsak a sereg eltartása forgott itt szóban, kamarai tekintetek is irányadók voltak. Ha ez nem történik meg — mondá a főudvarmester később — évenként legalább 300,000 frtot hagyunk a török kezében.¹

Hogy azonban a czélt elérhesse Lipót, arra nézve strategicus szükség vala a Tökölyt követő Felső-Magyarország meghódítása. E kettős cél elérésére két hadosztály küldése lön elhatározva. Az egyik Caprara marsall alatt Felső-Magyarországot volt meghódítandó, a másik Eger körülzárandó. Emezt 8—9,000, amazt 8,000 emberrel vélték elérhetni. Igen, de 300—300,000 frtba került volna egyik-egyik expeditio s fölemészt vala valami 80,000 mázsa eleséget, holott az összes készlet a császári tárházakban az 1685-diki campagne végével nem rugott többre, mint 87,000 mázsányira.²

S mily elenyészőleg csekély volt ez összeg ahhoz képest, a mibe az egész sereg kiteleltetése, zsoldja, főszerelése, azután az ujonczok és lovak beszerzése, majd az 1686-diki hadjárat előre látható költségei fognak rugni!

Megkísértem rövid átnézetes költségvetést adni Lipót azon hadi kiadásairól, melyeket az örökös tartományok és Magyarország porciói, (melyeket adó fejében vetettek ki) 1686-ra nem fődöztek; melyeket tehát Lipót kincstárának egyéb kincstári jövedelmekből, segély pénzekből s máshonnan kellett előteremtenie.³

a) Az 1685/6-diki télre Magyarországon s az örökös tartományokban beszállásolt császári hadak ellátására a mondott országokra kivetett a csász. vezérhadbiztosság 140,000 havi porciót. Később a maga helyén idézendő kamarai iratok szerint egy porció értékét 5 frtra becsülvén, a 8 téli (őszi s tavaszi) hónapot számítva, körülbelül 5.600,000 frtra rugó összeget nyerünk, melybe a császári had kiteleltetése került. Ez összegnek, tegyük fel, hogy megfelel Lipót országának tényleg (élelemben vagy pénzben) befizetett adója.⁴ A campagne tulajdonképi idejére a nyári négy hóra a sereg tartása a mondott arányban került hát 2.800,000 frtba s ha felteszszük, hogy ezen összeg felének megfelelő

¹ A cs. főudvarmester előterjesztése Lipóthoz 1686. jan. hó. (Bécsi ud. kamarai Ltár. Hung.)

² Hadi tanács jegyzékei az udv. kamarához 1685. szept. 17. nov. 3. — Gr. Rabatta a hadi tanácshoz nov. 23. és egy decz. 31-diki összeállítás (Bécsi ud. kam. Ltár. Hung.).

³ Az egyes tételeket nem merem apodiktikus bizonyossággal hangoztatni. Összeállításom a bécsi udv. kam. ltár actái közt tett hosszas kutatások épen nem kielégítő eredménye. De azt hiszem, hogy helyes középszámítással a helyes középútát eltaláltam.

⁴ Erről a pontról később tüzetesen lesz szó a IV. Fejezetben.

értékkel birtak a nyári hónapokra kivetett, ugynevezett »nyári porcziók,« a kamara pótolni volt kénytelen a hiányt a nyári négy óra 1.400,000 frttal.

b) Az 1685-diki hadjárat, a betegségek, a szökések nagyon megfogyaszták a császári sereget, előállott 1686 tavaszán az ezredek kiegészítésének kérdése; toborzás útján volt a német birodalomban és az örökös tartományokban 11,000 ujoncz és pedig 8796 gyalog, 2430 lovas, szerzendő. Egy ujoncz egyre-másra 80 frtba került 1686-ban,¹ a toborzás költségével, a felszereléssel, foglalóval együtt. Ez 11,000 embernél kerekszámban 900,000 frt.

c) Ez ujonczok tartása a campagne idejére már egészen a kincstár terhére esik s került (lovasért, gyalogért átlag 9 frt haví zsoldot számítván) négy és fél óra körülbelül 400,000 frt.

d) Az 1685-diki hadjárat alatt elpusztult fölszerelések pótlása,² a kitelelt katonaság ruhája (mert az örökös tartományokban elszállásoltak a tart. rendektől nem kaptak rukapénzt; a magyar megyék ellenben a ruhát nagyrészt külön fizették, mint alább látni fogjuk) belekerült a kincstárnak legalább 1.000,000 frtjába.

e) A táborokar, a hadi iroda (úgynevezett Kriegsexpedition), a tüzérségi törzs (mert ez akkor még külön volt) belekerült egy hadjáratban³ legalább 200,000 frtba.

f) Ágyúkra, társzekerekre, kocsikra, hajókra, ostromló szerekre stb. számít a kamara 1686-ra 360,000 frtot.

g) Ha számítjuk,⁴ hogy a várat törető ágyúk egy-egy lövése átlag 5 frtba került s hogy Budánál és a Buda bevételét követő ez évi ostromoknál a (Rödernél I. 180. lapon jegyzetben idézett jegyzék szerint) készletben volt körülbelül 140,000-nyi bombának és golyónak csak fele fogyott el, a mi 70,000 lövést tételez fel,⁵ s csak 10,000 lövést engedünk az ez évben Felső-Magyarországon, túl a Tiszán, Erdélyben, túl a Dunán és Horvátországban működő hadaknál, e 80,000 lövés már a kamarának került 400,000 frtjába.

h) Fontos fejezetet képez a brandenburgi, bajor és szász választók

¹ Hadi tanács az udv. kamarának 1686. márcz. 13. Egy már szolgált katonáért 60 tallért, tehát 90 frtot kapott a toborzó tiszt; egy egészen új újonczért 30 tallért, 45 frtot. (A hadi levéltár egy irata 1685. deczember 23.) 1684-ben egy újoncz lovasnak lovastól 60 tallért adtak, lovát 35 tallérba számítván.

² Csak példakép hozom föl, hogy a de la Vergne ezrednek 1686 májusában, tehát kevéssel a budai ostrom kezdete előtt még 500 muskétája hiányzott. (Hadi Registratura 1686. máj. 16 alatt.) Az Aspremont-ezrednek 200.

³ U. o. Feldzüge d. Prinzen Eugen von Savoyen I. 277—78. lapokkal.

⁴ Feldzüge d. Prinzen Eugen... stb. I. 231. lapja alapján.

⁵ Oly hosszú ostromnál mint a budai, a hol (mint a hadi tanács panaszkodik is) oly sokat lőttek, ez inkább kevés, mint sok.

segélycsapatainak a velük kötött részleges szerződés szerint való élelmezése azon egy hónapig, míg Buda alá vergődtek s egy másik hónapig, míg kivonultak Magyarországból s az örökös tartományokból a hadjárat után. Kerekszám 20,000 embert s 5000 lovat, tehát 25,000 havi porciót számítva s a porcio értékét egyre-másra havi 5 frtra véve, két hó alatt ez is 50,000 porciót tesz ki, mely került a kincstárnak 250,000 frtjába.

i) A bajor választónak fizetett Lipót subsidiumképen az 1686-diki hadjáratra 350,000 frtot.

k) A brandenburgi választó fejedelemnek subsidiumkép az ismerettem szerződés szerint járt 150,000 tallér, a mi annyi mint 225,000 frt,

E tíz főtétel összege annyi mint 5.485,000 frt.¹

Tehát hatodfél millió olyan kiadás tisztán a háborúra, melynek fődözetéhez már nem járul Magyarország és az örökös tartományok katonai adója, a subsidium, miután ez az említett 140,000 porcióval a háborúk miatt télen át is megtartott ezredek 8 hónapi tartásával teljesen ki van merítve. A kincstárt terhelte hát egészen e hatodfél millió: a só- és bányajövedelmeket,² a vámok hasznát s a nagy terjedelmű kamarai birtokok hozadékát stb. S talán e kincstári jövedelmek felében, sőt kétharmadában megbirkózhattak volna a hadi kiadásokkal is; de belőlük fődözték az udvartartások, a követségek s az összes — persze igen szerény — állami administratio költségeit s az adósságok kamatait s így *legalább* három millió forintnyi hiány volt előreláthatóan az 1686-dik évi campagnera rendkívüli forrásokból fedezendő.

Főntebb beszéltem a háború- és béke-párt küzdelmeiről, hangoztattam, hogy ez utóbbiban egykorúak tanúsága szerint is hiányzott a magasabb lendület, hiányzott a politikai bátorság s az érzék, mely arra ösztönöz, hogy nyomasztó viszonyok ellenére is nagyot kell merni; de elítélni még sem tudtam e pártot. Ólomsúlylyal nehezedett rá a nyomasztó pénzsükség érzete.

Az a titkos conferentia, mely 1685 szeptember elején e miatt összeült, igyekezett a remélhető rendkívüli jövedelmeket, illetőleg jövedelmi forrásokat fixirozni. Javaslatait e három fő pont alá foglalhatjuk.

I. Belföldi rendkívüli jövedelemforrások. Ide számítandók a rendkívüli török adó, adójövedelem-emelés: luxus-adó czimén s a bélyeges papír behozatala által; kamarai birtokok elzálogosítása az örökös tartományokban; magyarországi fiscalítások eladása; megtakarítások a követ-

¹ Hogy e főtételeken kívül töméntelen apróbb, de végeredményében szép összegekre rúgó kiadás is volt, ezt nem kell bizonyitanom.

² A magyarországi ércbányák a legtekinélyesebb összeget szolgáltatták: 600—700,000 frtot. Fiedler id. h. 252. lap.

ségeknél, az üresedésbe jött hivatalok be nem töltése által, megtakarítások a hadseregénél, a mennyiben az eddigi szokástól eltérően ezentúl csak az effectiv állomány számíttassék az ezredeknél s figyelem fordíttassék arra, hogy a magyarországi téli beszállásoknál is szigorúbb legyen az eljárás.

II. Külföldi jövedelemforrások: a német birodalmi segély, a spanyol király segélye, s a spanyol egyházi tizedek.

III. Különösen a pápa segélye s ezzel kapcsolatban az egyházi javak megadóztatása a belföldön.¹

A mily hangzatosak voltak általában e jövedelmi címek, ép oly üres volt legalább egy részük. A »Vermögenssteuer«-t, melyet törökadónak is neveztek, már Abele kamarai elnök hozta be 1683-ban; az összes örökös tartományokban valami 1.200,000—300,000 frtra rugott volna, ha megadták volna, de minthogy mintegy pótadó volt a tartományi rendek által megajánlatni s az említett portiókban befizetni szokott hadi adóhoz, ennek pedig nagyobb részével az egyes tartományok amúgy is hátralékban voltak: majdnem merőben illusorius volt a ráfektetett számítás. Csak a hivatalnokokat érthette utól az állam s rajtok e mellett 6 százalékos kényszerkölcsönöket is vőn a kincstár.² A többi osztályok s főkép a főnemesség, melynek kezében volt ez időben csaknem minden földbirtok, »ne nyúlj hozzám virág« vala. »Es darf ihnen nicht dreist zugesprochen werden,« mondja igen találóan régi ismerősünk Grumbkow, brandenburgi főhadbiztos, midőn 1686 tavaszán Bécsben járt. Hiába bosszankodott az udvar s hiába kísérté meg a brandenburgi választó fejedelem példáját utánozandó, számadásra, felelősségre vonni őket; nem használt.³

A luxus-adót szintén Abele pendíté meg már 1683-ban, a fényüzési czikkeket s a külföldi borokat nagy adó, illetőleg vám alá akarván vonni, de az ő igyekezeteit ép oly kevésbé koronázta siker, mint a fiatal császárnéit, a ki 1686 tavaszán, a buzgóságtól elragadtatva, saját maga dolgozott egy ugynevezet: fényüzési »Polizeiordnung«-on s szentül elhatározá, hogy ennek a szabályzatnak határozmányai szerint fog saját maga is élni. Sem ebből, sem Abele luxus-adójából nem lőn, legalább 1686-ra semmi. A bélyeges papirnak is Abele volt még 1681-ben indítványozója s ezt a kamara 1686 april 29-diki patensével az örökös tartományokra ki is hirdeté.⁴ Sokan azt vélték, hogy a pénzszükségen

¹ Följegyzések az 1685. szept. 1-jén tartott kincstári tanácskozásokról. (Bécsi áll. Ltár.)

² Newald id. h. I. 61.

³ »Welches den Vornehmsten ganz nicht gefällt« írja Grumbkow Bécsből 1686. márcz. 14 (Berlini áll. Ltár.)

⁴ Newald id. m. I. 6. és Grumbkow márcz. 12. (U. o.)

accisok által lehetne a legkényelmesebb módon segíteni; de ez eszközhöz a kormány vagy nem akart, vagy nem mert nyúlni a főurakra való tekintettel, kik azt önző érdekből határozottan elleneztek.¹

Többet, hasonlíthatatlanúl többet ért mind ennél az örökös tartományokbeli uradalmak és egyes jövedelmek zálogba vetése, illetőleg eladása. 1686 elején valami 500,000 frtot vártak e czímen Sléziából. De itt is csak lassan lehetett előhaladni, mert épen a legtöbbet érő, legkapósabb birtokok, mint pl. a payerbachi és glatzi uradalmak, a sléz herczegségek, a neuburgi grófság, a legtöbb vámjövedelem már az előző években a francia háborúk miatt milliókra menő összegekért zálogba vettek; a só-jövedelmek nagyobb része az adósságok kamataira ment s legfőlebb a higanybányák jövedelmeire voltak hajlandók hollandi kalmárok néhány száz ezer forint előleget adni.² A magyarországi fiscalitások eladása legalább részben szép sikerrel járt. Ostrossith Mátyásnak elkobzott illavai várát és uradalmát gróf Breuner Siegfried 85,000 frtért vette meg az udvari kamarától; a Balassa-féle vágbeszterczi javakat gr. Rabatta, gr. Serényi Károly és báró Heisler kapták 90,000 frton adományba; a csáktornyai, szintén confiscált uradalmat az öreg Erdődy Imrének 100,000 frtért kínálta a kamara; a csejtei birtokokat pedig a primás vette zálogba 60,000 frtért.³ Magok az elősorolt birtokok negyedfélszázezer frittal könnyítették a háború terhein. Ellenben ifjabb gr. Csáky István, Géczy, Jánoky, Keczer, Petneházy, Szirmay, Bezzegh és Tököly egyéb hiveinek elkobzott s a kamara kezén levő azon javai, melyek 1685 végén mintegy első részletkép voltak a kobzott javak tömeges elidegenítésénél eladásra kitűzve, igen keveset hajtottak a kincstárnak; részben azért, mert elpusztult voltak miatt alig 220,000 frtra becsültettek, részben azért, mert legalább felét e már eladó birtokoknak a hűségre tértek kezeihez kellett visszabocsátani;⁴ noha nem hiányoztak hangok, hogy ha el nem adhatja már a javakat a fiscus, legalább a háború végeztéig vissza se bocsássa előbbi birtokosaik kezébe; a mit addig teremnek s jövedelmeznek, a sereg élelmezésére kell fordítani.⁵

Ment-e valamire a kamara a császári s külföldi követségeknél szándékba vett megtakarításokkal? nem tudom. E tétel, minden valószínűség szerint, üres frázis maradt; hiszen épen új, vagy megújított vonatkozások, mint pl. Lobkowitz küldetése Párisba, Gödensé, Hohenloheé Német-

¹ Schmettau írja 1685. deczember havából (sine die) Bécsből »wegen vieler Consumption der Grossen, die sich darwieder setzen.« (Berlini áll. ltár.)

² A főudvarmester említett előterjesztése 1686. január. (Bécsi udv. kam. Ltár.)

³ Az udv. kamara actái 1685. okt. 30., nov. 26., 1686. junius 15. stb.

⁴ A confiscált javak becsüje 1685. decz. 14. (Udv. kam. Ltár.)

⁵ Herdegen jelentése 1686. január 18. (U. o.)

országba inkább új kiadásokat okoztak s ha a Komáromban időző török küldött tartását a szokás ellenére megtagadta a bécsi udvar, ha Tököly embereit visszaküldé vagy fogságra vetteté, ha Erdély követségének vendéglőbeli számláját ki nem fizette is (a mit rendesen meg szokott vala tenni): bizony mind ez nem változtatott az e rovat alatti kiadások összegén. A mit pedig a hadi budgetben a téli beszállásoknál olykép megtakarítottak, hogy a porciókat az ezredek complet állománya szerint szedték be; de a beszedett porciókat már csak az effectiv állomány szerint, tehát kisebb mennyiségben osztották ki, ezt a többletet nagyon fölemészté az a hiány, mely abból a körülményből állott elő, hogy igen sok vidéken egyáltalán semmiféle porciót nem leheté behajtani, mert elfutott, kipusztult a lakosság. Az igaz, hogy felmerült egy kalandos terv, mely, ha végrehajtható lesz vala, tetemesen könnyít a kincstár terhein, mert a hadba szállott sereg azon részét, mely Magyarországon telet ki (tehát 67—68%-át a császári seregnek) nemcsak hat hétig lehet vala a kincstár megterhelhetése nélkül a campagne elején élelmezni, hanem föl is lehet azt ruházni. Csak az utóbbi, t. i. a fölruházás fölér a *d*) pont alatt említett kiadás 15—20 százalékaival, tehát 150—200,000 frttal. A tervet Herdegen Lénárt, lipótvári provisor nyujtá be az udvari kamarához,¹ midőn azt ajánlotta: tegyen úgy a vezérhadbiztosság, a mint Tököly cselekvék 1683-ban. A kuruczkirály a mondott évben (Herdegen — úgymond — saját szemével látta) el tudta seregét tartani a nélkül, hogy az egy dénárjába is került volna. A beszállásolt kuruczot tavasz közeledtével köteles vala szállásadója tetőtől talpig felruházni, vagy pénzt adni e helyett; köteles volt az illető vidék minden tíz fegyveres kuruczhoz egy négy ökrös szekeret állítani, melyet meg kellett rakni 10 köböl liszttel, egy beszózott disznó húsával s szalonnájával és egy kősóval; adott azonkívül minden két paraszt egy vágó marhát s e mellé minden tíz fegyverest két paraszt szolgált ki. Egy ily inquireálás képes volt a Tököly seregét hat hétre jól ellátni. Sokáig gondolkodtak az udvari kamaránál a terv végrehajtásán, hiszen Herdegen egyenest a kamara felszólítására nyujtotta be emlékiratát. De a megyék hihetetlen pusztulása, egyes parancsnokok e miatt való kétségbeejtő jelentései meggyőzték az udvari kamarát, hogy a terv végre nem hajtható.²

A belföldi forrásokból várható rendkívüli jövedelmek hát nem sokkal rúgtak többre kerekszám egy millió forintnál, s mivel ezek egy

¹ Herdegen jelentése 1686. január 21. (U. o.)

² Úgyesb terve volt Herdegennek az, hogy a debreczeniekkal meg kell előre alkudni 10—12,000 ökör szállítására még a télen, mikor egy-egy pár hizott ökör ára 20 tallér. Ha nincs elég marhája Debreczennek, szorítani kell őket s majd hajtának Erdélyből, Oláhországból a mennyi kell!

része szintén nem volt teljesen bizonyos: görcsösen kapaszkodott a kamara olyan véletlen fölmentő nyereséghez, a mire előre nem számíthattak. Megsarczolták pl. Eperjest 1685 októberében 40,000 forinton felül; azután kölcsönt kért tőle a kamara vagy új sarczot, s mert a kizaklatott polgárság már nem tudott fizetni, hozzá kezdtek a város falai lerombolásához. Ez volt a kényszereszköz. A védtelen lakosok vérző szívvel nézték ezt s csak nagy nehezen sikerült 36,000 frt lefizetésével elérniök a romboló munka beszüntetését.¹ Debreczentől a vérivő Caraffa havi porciókért havonkénti 80,000 frtot követelt; a város küldöttei jártak Bécsben az aránylag óriási összeg leszállításáért a fölséget, a kamarát, a hadi tanácsot; sikerült is nekik tetemes könnyítést kieszközölni, de ezért egy summában 100,000 tallérig megsarczolták a marhakereskedéssel meggazdagodott várost.² Bizony ez erőszakosan s jogtalanul kicsikart sarczczal többet adtak Debreczen és Eperjes, Buda visszavételéhez, mint a nagy Németbirodalom három leggazdagabb, legnépesebb, t. i.: westfáli, burgundi s alsó-szász kerülete!

Tervbe vette a kormány még azt is, hogy az egyes örökös tartományok rendeitől az 1687. évi megajánlás fejében előleget kér; de erre a kamara nem építhetett, mikor a tavalyi megajánlott adóval is hátralékban volt mindegyik tartomány. Kölcsönt alig lehet valahol remélni; a kincstár hitele teljesen alászállt. »Der Credit — mint maga a főudvarmester mondja — also gefallen, dass kein Mensch mehr traut,« s nem is restellé azt ajánlani császárnak, hogy egy titkos tanácsosi állásért 150,000 frtot kész adni valaki, ne sokat gondolkozzék a fölség, fogadja el.³

Maga ez az utóbbi körülmény mutatja, mily fontos volt ez a kérdés: mit nyerhet a kincstár a külföldi segély-pénzekből? Itt mindenekelőtt Németország jó tekintetbe: a particuláris tárgyalások, láttuk, valami 29—30,000 embernyi segítséget eredményeztek s e szám valami másfélezer kivételével csakugyan Buda alatt harczolt. De ezenkívül a regensburgi birodalmi határozat értelmében még vagy másfél millió készpénzre számított a császár. Elősoroltam nagyjából, mely kerületek mily arányban teljesíték a várakozásokat — most hát röviden kimondhatom, hogy e milliónak alig 25 százaléka folyt be a bécsi kincstárba. Ez összeg, bármily jól esett is, nehezen érdemelte meg a ráfordított sok tárgyalást,

¹ Az udvari kamara 1685. nov. 16. 1686. jun. 28. és jul. 4-diki actái.

² »Welcher Geld allhier sehr angenehm — írja Grumbkow a brandenb. választónak Bécsből 1686. márcz. 12-dikéről — und kann ich Ew. churf. Durchl. wol versichern, dass die *Finanzen allhier schlechter als an keinem Ort bestellt* . . .« (Berlini áll. Ltár.)

³ Az udvarmester említett előterjesztése. — Gondolhatni, mily jól esett Lipótnak, hogy az 1686. tavaszán elhalt magyar cancellár 112,000 forintot érő búzát, bort s ezüstöt hagyott végrendeletében királyára.

időt s fáradságot. — Hát a spanyol király segélye? Ez a tétel a mondott conferentia számításában minden józan alap nélkül szükölködék. Spanyolország pénzügyei lehetőleg rosszabbak voltak Lipótéinál is és a katolikus király nemcsak nem adott semmit, de még arra sem gondolt, hogy valami kis összegben megváltsa Lipóttól a brandenburgi választófejedelem által tett 300,000 tallér névleges értékű engedményt. Pedig volt egy kis párt a madridi udvarban, mely őszintén óhajtotta volna, hogy ura Lipótot pénzzel megsegítse. Astorga marquis és a pápa madridi nuntiusa, Durazzo bibornok állott e párt élén s velük élénk levelezést folytatott ez ügyben Buonvisi, a bécsi nuntius. Nem többet, csak 300,000 forintot kért Buonvisi Astorga marquistól, 3—4 részletben s tanácsára ugyanily értelemben írt volt Lipót is unokatestvérének, a királynak. »Hiú dolog a spanyol királytól pénzsegélyt remélni, hiszen udvara kiadásait se győzi« — írta azonban nem sok idő múlva a madridi nuntius s csakugyan nemcsak ebből nem lőn semmi, hanem a madridi császári residens gróf Mansfeld ama terve is, hogy a bécsi kormány a spanyol király jóállása mellett spanyol kereskedőktől tetemes kölcsönt nyerjen, csütörtököt mondott.¹

Körülbelül hasonló eredményre vezetett a spanyol egyházi tizedeknek a török háborúra való fordításába helyezett remény. Az innen nyerhető összeget a bécsi udvar valami 600,000 forintra becsülte — s gondolni való, hogy elkövetett mindent annak kieszközlésére. Ehhez a pápa beleegyezése s meghagyása volt mindenekelőtt szükséges. Pio bibornok, a már egyszer említett németországi protector-cardinális, kapott megbízást ő szentségét a beleegyezésre bírni már 1685 nyarán. A mint az esztergomi győzelem hírével a császári futár Rómába megérkezett, Pio bibornok a császár parancsa szerint még az nap este audientiát vón a pápánál s előhozta a török háború folytatásának kényes kérdését; hévvel szónokolt a türelemmel hallgató pápa előtt arról, hogy az ozmán elleni hadviselés a szent háborúk jellegével bír, melyek költségeit a hívek adakozásának, az egyházi javak jövedelmének kellene első sorban fődözni² s ügyes fordulattal a spanyol egyházi tizedekre mutatott. Nem volt titok a bibornok előtt, hogy a spanyol clérus erősen opponálni fog az ellen s inté a pápát: »ne hallgasson e tiltakozásokra, hiszen — úgy mond — az egész világ tudja, mily fényűző életet él a spanyol papság.« A király megígérte papságának, hogy nem fogja megterhelni — hangzott a pápa ellenvetése, de nagy része a clérusnak nem is volna képes

¹ Buonvisi Cibo bibornoknak 1686. jan. 6., jan. 13. és febr. 10. (Monum. Vat. id. h.)

² Pio bibornok jelentése Lipóthoz 1685. szept. 9. Rómából (Bécsi áll. Ltár. Romana.) Ez audientiára alább még vissza kell térnünk.

fizetni. Pio megfelelt ez ellenvetéseknek is. A király ígérete nem kötelezi a pápát s a spanyol egyház az ország jövedelmeinek csaknem felét bírja: volt a fáradhatatlan védő ügyes válasza; melylyel még Cibót, a pápai államtitkárt is sarokba szorítá; s ha a kihallgatáson nem volt is képes Incét határozott ígéretre bírni, nem adta fel a reményt a jövőre. Buzgalmát egy újabb kihallgatás, egy újabb, kemény szóharcz után siker koronázta. Midőn a felső-magyarországi győzelmek hírét megvitte november havában egy újabb futár Rómába Pio: megint jelentkezett a pápánál, sőt a spanyol tizedekre ismételve figyelmezteté.¹ S újra fejtegette, hogy a spanyol clerus ellenkezésére nem szabad semmit adni. »Ha szentséged — mondá — a contradictiókra tekintett volna, soha semmit sem lehetett volna elérnie, mert senki sem fizet örömet.« Incze pápa jól ismerte a spanyol papságot s nem szívesen kockáztatta az előrelátható rossz eredmény végett az apostoli szék tekintélyét. Pio az államtitkárhoz fordult; látta, hogy erősebben kell föllépni; kijelenté, hogy a császári futárt két nap mulva vissza kell küldenie s azért határozott választ vár, a melyhez Lipót alkalmazni tudhassa magát a jövő év háborús esélyei megfontolásánál.² E határozott föllépés győzött — Incze a császár kívánságához beleegyezését adta s a spanyolországi nuntius megbízást vőn, kéz alatt kitudni azokat a papokat, a kik csakugyan nem fizethetnek.

Megvolt hát a nehezen adott pápai engedély, de alig ért valamit. Incze csak a moralis kényszernek engedett, de tudta, mit csinál, midőn oly sokáig ellenkezék. Kihirdették a pápai engedélyt a spanyol félszigeten — hiába. Az alsó papság, a nép szegény volt, nem fizethetett; a vagyonosok arra hivatkoztak, hogy a királylyal kötött egyesség fejében a clerus a királynak adót fizet, de tizedeit megtartja: ám szedjék el tőle a tizedeket, de akkor megszűnik a királynak ígért adót fizetni. Parancsot vőn a madridi nuntius oda magyarázni e szerződést, hogy az a király magán ügye; nem ért semmit.³ Bizony néhány ezer tallerra se rúgott az az összeg, mely a remélt 600,000 frt helyett a spanyol egyháztól a bécsi kincstárba folyt.

Igen, de a deficit még mindig több másfél milliónál s ezen csak a bőkezű pápa segíthet, mondának a bécsi miniszterek. Valóban XI. Incze — a ki eddigelé a török elleni háborúra Lipótnak, Velenczének s Sobieskinek

¹ Pio bibornok jelentése 1685. nov. 18. Rómából Lipóthoz (U. o.)

² »Dissi — írja Pio — esser necessario haver qualche *categorica risoluzione* per potersi preparare per la campagna ventura e non disanimare con le incerte speranze che si danno . . .« (U. o.)

³ Buonvisi Cibonak 1686. febr. 10., 24. és Cibo Buonvisinek márcz. 2.

annyit áldozott — XI. Incze volt a bécsi kormánykörök reményeinek, számításainak legszilárdabb horgonya.

Forduljunk ő hozzá!

XI. Incze azon pápák közé tartozik, kiknek nevét a részre nem hajló történetírás tisztelettel fogja mindig emlegetni. Egy laza erkölcsű környezetben szigorú moralis, gondatlanul pazarló elődök trónján takarékos, kicsinyes, húzó-vonó politikusok után nagy eszmékért nem csak hevülő, de áldozatkész is tudott lenni.¹ Az Odescalchiak családjából való gazdag bankárfi korán jutott magasabb egyházi álláshoz, de mire a pápai trónra ülhetett, már aggastyán lőn. Célja az öreg embernek nem lehet a római romlott társadalmat reformálni, meg kellett elégednie ez irányban egyes szigorúbb rendszabályokkal.² De, tán atyjától öröklött bankári passiójával, kezébe vette az elzüllött pápai államháztartás rendezésének ügyét s hévvel karolta fel az ozmán hatalom megtörésének, visszaszorításának eszméjét. E két, egymástól különben teljesen elütő ügy közt a pénz képezte az összekötő kapcsot. Bármi sokat használt is moralis tekintetben a katolikus világ előtt Lipótnak a pápa tekintélye: a fődolog mégis csak az volt, a mivel a pápa készpénzben segíthet. Azt mondá egyszer 1686. tavaszán Buonvisi a Bécsben székelő francia követnek, hogy a török háborúk kezdete, 1683 óta már közel 10 millióra rúg az összeg, melylyel XI. Incze a németbirodalmi és császári seregek operatioit a török ellen előmozdítá.³ Igaz, hogy e pénz nagyobb felét olasz, spanyol, német, magyar és svájczai egyházak, pápai engedélylyel fizették; de mint fizette volna Incze a kisebb felét is, ha nem lett volna oly mester a takarékoságban s oly ügyes a pénzügyi politikában. Gúnyolódtak róla s szidták őt Rómában e tulajdonságaiért azok, a kik könnyelműen költekező pápákhoz voltak szokva. Nevették, hogy kedvence, unokaöccse Odescalchi Livio, régi, kopott hintóban jár s szerény házat visz, pedig nagybátyjának magánvagyonra már fényűző életet engedne neki. Csúfolódtak, hogy midőn a pápa 1685-ben azon később elejtett és soha végre nem is hajtott gondolattal foglalkozék, hogy Livio urat bibornokká teszi, a szabómester parancsot vőn a pápa régi bibornoki ruháit Livio úr természetéhez átadományozni.⁴ De nemcsak gúnyolták,

¹ Michaud id. m. gyűlöletes színben festi e pápát a francia követek jelentései alapján. De bármily gondosan hordja össze mindazt, a mi rosszat mondhat róla, elfogulatlan szem a sok szemét közt sok gyöngyöt fedez fel.

² Michaud id. m. I. 160 és köv. l.

³ Vauguyon jelentése XIV. Lajoshoz Bécsből 1686. május 9. Vauguyon megjegyzi Buonvisiről: il faudroit que cette Eminence fust un des meilleurs acteurs de sa nation, s'il ne m'avoit pas parlé aussy franchement qu'il m'a paru. (Párisi külügyi Ltár. Autriche.)

⁴ Michaud id. m. I. 145., 147.

XI. INCZE pápa.

szidták is a fősvény pápát azok, kik miatta könnyen jött vagyoni előnyöktől elestek. Mikor Incze trónra lépett, 30 millió római tallér, vagyis 120 millió rajnai forint adóssággal volt a pápai kincstár terhelve s csak a rendes kiadások budgetje közel egy millió rajnai forint évi deficitet mutatott föl. Két-három év múlva e hiány megszűnt, sőt ugyanannyi többlet mutatkozott — s midőn 13 esztendei uralkodása után a »bankár-pápa« sírba szállt, ügyes operatioi által nemcsak a 120 millió forintnyi adósság volt törlesztve, hanem 2 millió forint készpénz is maradt a pápai kincstárban.¹

Bizony már csak ezért is volt okuk erre az emberre, mint világító toronyra tekinteni a bécsi kormányférfiaknak. S ha már 1684 előtt jogos és meg nem szégyenült bizalommal fordulhatott hozzá Lipót, a szentszövetség kötése óta — melynek feje, protectora épen Incze vala — Bécsben megvoltak győződve, hogy a pápa moralis kötelessége megsegíteni Lipótot.

Mondjuk ki nyíltan, hogy Incze ezt a kötelességet másként magyarázta ugyan, de érezte. Vannak, a kik azt állítják, hogy Incze inkább XIV. Lajos elleni gyűlöletből vonzódott Lipóthoz, hogy midőn a császárt a török ellen lábra állni segíté, a francia király elleni féltékenység, tehát a legjobb esetben tisztán politikai indok vezette. Ez volt volna a kapocs, mely a császárt és a pápát összeköté, nem pedig az a magasztos eszme,

¹ Michaud id. m. I. 305., 323. — Ezt az eredményt Incze pápa a takarékoság mellett oly pénzügyi operatióval érte el, melyet ma *renteconversionak* neveznénk. Ez operatiók kigondolásánál s végrehajtásánál látszik Incze bankári talentuma. Tudjuk, hogy a római egyházi s állami hivatalok jövedelmét s egy csomó állami bevételt a bankári speculatiók classicus földjén Flórenczben és Rómában már 400 év előtt keletkezett társaságok az úgynevezett »monti«-k kerítették kezeik közé. A jövedelmeket bérbeadták, a hivatalokat vagy eladták vagy provisio vagy az évi jövedelmek bizonyos perzentjének kikötése mellett engedélyezték. Ilyen monti igen sok volt Rómában; mert különösen a XVI. század pápai, mikor pénzre volt szükségük, egy-egy csomó jövedelmet, vagy régi vagy újonnan creált hivatalt a szükséges pénzösszeg fejében igen könnyelműen átengedtek az ily alkalmakkor előállott új »monti«-nak. Mert sok lón a »monti«: a XVII. század második felében egy-egy részvény e társaságoknál átlagosan csak 4 százalékot hajtott ama tőke után, melyért a tőkepenzesek egy ily részvény birtokába juthattak. Incze egyet gondolt — s először a 4 százalékos montik egy kis részét önhatalmulag fölöszlatá s helyébe 3 százalékot jövedelmezőket állita. Ez eljárás óriás elkeseredettséget szült s Incze tanácsosabbnak tartá máskép cselekedni. Gazdag tőkepenzeseket, kiknél a pénz a ládafiában hevert — gyűjte maga köré s egy 3 százalékos új monte fölállítására adott nekik engedélyt úgy, hogy mikor ez új monteért a pénz együtt vala, kifizette a pénzzel a régi 4 százalékos montét s e régi monte jogait az újra, a 3 százalékosra ruházta. Ily módon folytatá ez operatiókat a pápa s később maguk a régi monték tulajdonosai inkább beleegyeztek a kamatláb leszállításába, mintsem kamat nélkül hevertessék az új monte által visszafizetett tőkájüket. Egy-egy ily *renteconversion* 400—500,000 római tallérral, tehát 1.600,000 rajnai forinttal növelte a pápai kincstár jövedelmét. Persze zúgolódtak a római tőkepenzesek, a kik ez operatiók által évi jövedelmük egy negyedét elveszték; de csak is így leheté Inczének a római kincstár adósságait kifizetni s annyit áldozni a török háborúra. Michaud (I. 305.) nem képes ez operatiók jelentőségét s Inczében a finánczgeniet fölismerni; hanem gondolkodás nélkül ismétli azt, a mit XIV. Lajos római követe a szitkozódó rentierektől hallott s Versaillesba megirt.

mely a keresztyénség diadalra jutását czélozta s melynek hordozójául, legtermészetesebb képviselőjéül a római pápa tarthatja vala magát. Azt mondják e tan hirdetői, a mit a szellemes publicista Klaczkó Julian, hogy t. i. a lepantói ütközet a keresztes háborúk eszméjének sírköve s midőn ez esemény után egyik fejedelem a másikkal az ozmán ellen szövetekezett, tisztán és egyedül politikai számítás volt e szövetség alapja.¹

Van sok igaz e mondásban — s tökéletesen áll Franciaországra nézve és pedig már jóval a lepantói tengeri ütközet előtt. Csak az jusson eszünkbe, hogy Szulejmánt I. Ferencz vezette be az európai concertbe. De nem áll ez a mondás oly ridegen a Németbirodalomra, nem áll a pápára nézve. A németek még nem tudtak szabadulni varázsától annak a sok százados gondolatnak, melyet apáitól hagyománykép örökölt minden ujabb nemzedék, hogy az ozmán hatalom a keresztyénség megrögött ellensége s az ellene vívott küzdelem minden körülmény között szentháború jellegével bír, a hit glóriájával köríti a vérző bajnok fejét. Hiszen, mindnyájan tudjuk, az eszmekörből, melyben fölnevekedtünk, nem oly könnyű a kibontakozás. S a pápa lelkét is betöltötte ez a gondolat, Incze szívét is hevítette a keresztyénség diadalának magasztos eszméje: a fősvény ember két kézzel áldozta a célért a milliókat, miket mint századokon át annyi elődje kicsinyes szeszélyek, bűnös szenvedélyek kielégítésére, jó vagy rossz célra fordíthatott volna szabadon; a francia király e »titkos gyűlölő«-je nem irigyelte volna Lajostól a keleti császárság fényes koronáját, sőt maga szólítá fel e hatalmas uralkodót, nyújtsa ki utána messzeérő kezét s a keresztyén hívők mennybéli istene áldást fog hinteni törekvéseire.²

Bécsben kétféle segílyt vártak Rómából. Az egyik a pápa direct, készpénzsegélye saját kincstárából; a másikat, az úgynevezett »graziák«-k, a pápa kegyelmi tényei, engedélyei következtében befolyható összegek alkották. Esetleg mind a két forrás bőven csuroghatott. 1683-ban pl. a pápai kincstár oly sokat áldozott, hogy nélküle Lipót abból, a mit örökös tartományai adtak s kamarai jövedelmei hajtottak, 30,000-nyi embert 3 hónapon keresztül nem volt volna képes eltartani.³ A »graziák«-hoz számították a keresztesbulla kihirdetését, a gyűjtések elrendelését s engedélyezését annak, hogy Lipót az uralma alatti országok papságától nemcsak bizonyos adót szedhessen, hanem az egyházi javak meghatározott részére is rátehesse kezét. Gondolni való, mily fontos összegek

¹ Michaud id. m. II. 49., 70.

² Ez eszmével már a bécsi 1683-diki győzelem után komolyan foglalkozott Incze. (Michaud II. 91., 92.) Sőt 1679 óta nem szűnt meg Lajost a török ellen izgatni. (Michaud. II. 77. és köv.)

³ Newald id. m. II. 3., 4.

forogtak itt szóban s ha csak a két módus közül egyikkel segít a pápa, már akkor is szabadon föllélekzik az udvar; akkor pedig, ha mind a két csatornát megnyitja a bőkezű pontifex, bizony úr lesz a gondtalanság s széles jó kedvében kiveri a ház régi lakóját, az aggodalmat.

Az udvar a könnyelműek rózsaszínű logikájával számított mind a kettőre. Azt vélte, mint mondám, hogy a pápa erre köteles 1684 óta; XI. Inczét pedig a bécsi udvar rossz gazdálkodása épen az 1685. év folyamán annyira elidegeníté Lipóttól, mint soha sem azelőtt, sem azután. Főntebb említém, mily erősen adott kifejezést Incze a tékozló s lelkiismeretlen gazdálkodás miatti haragjának. Ezt az ifjú gróf Rosenbergnak, a kamarai elnök fiának, midőn 1685 szeptemberében Rómában járt s Lipót nevében a győzelmi híreket jelenté a pápának, elég alkalma volt tapasztalnia. Incze az ifjú grófot feltűnő hidegséggel fogadta¹ s a segélyezés folytatását nem hogy ígérte volna, sőt inkább annak beszüntetésére czélt. A megrettent bécsi udvart a pápai nuntius kísérté meg vigasztalni s azt mondá, hogy a pápa hidegsége gróf Rosenberget, mint azon embernek fiát illette, a kivel a pápai segélypénzek administratioja körül annyi altercatioja volt a szentszéknek s Buonvisinek s hogy legutóbb se küldött volna Incze segélyt, ha Buonvisi nem könyörög érte, mert nem akarta Rosenbergek kezeire bízni a segélypénzeket.

Inczenek, a jó gazdának, a pápai kincstár lelkiismeretes urának és sáfárjának e magatartása könnyen járhatott volna rossz következményekkel a bécsi udvarban; mert a békepárt fölülkerekedését eredményezheti vala — s bizony elmarad Buda visszavívása, ki tudja, mennyi időre. »Bizonyos az, hogy a háború folytatása csak ő szentségétől függ — tudósítja a dogét Velence aggódó követe —; ha ő meghidegül, az egész ügy menthetetlenül elvész s más irányt vesznek a dolgok ezen udvarnak amúgy is egyirányú hajlandóságában: a békére minden ürügyet felhasználni.«² Ily értelemben nyilatkozott Strattman, az udvari cancellár, a velencei követ előtt nem egyszer s nem tagadta, hogy az egész udvar, a császárt sem véve ki, nemcsak aggódik, de bosszús is a pápának, mint ők mondották: hitegető magatartása miatt.

A dologban az a különös, hogy mindezért a Vaticán követét, Buonvisit okolták Bécsben. A maguk bűne nem jutott eszökbe. A miért Buonvisi szabadon, függetlenül kimondá nézetét, az udvarnál s a pénzügyek kezelésénél tapasztalható rendtelenségekkel szemben: a ministerek gyűlölettel voltak eltelve iránta s telebeszélték a gyöngé Lipót fejét,

¹ »Non si può credere in quale maniera rappresenti la fredezza con che è stato ricevuto (Rosenberg fia) dalla Sua Sta.« írja Velence követe. Disp. 1685. szept. 30.

² Disp. 1685. szept. 30., okt. 14., nov. 4.

hogy a nuntius az oka és szerzője a pápa s a császár közti minden bajnak és félreértésnek, azoknak a rossz impressióknak, melyekkel Incze el van telve Bécs iránt.¹ A miniszterek mellé szegődött a békepárti spanyol követ Borgomaquero is a maga kicsinyes áskálódásaival — s velök

BUNVISI FERENCZ bibornok.

együtt elérte azt a tél s a tavasz folyamán, hogy a nuntius a pápai államtitkárnál visszahívását kezdé sürgetni.² Pedig a német császárnak összes miniszterei, tanácsadói között — eltekintve az egy Lothringiai Károlytól — nem volt egy oly jóakaró, oly őszinte buzgalmú, oly

¹ Dispacci 1685. okt. 14.

² Vauguyon jelentése 1686. május 9. (Párizsi külügyi Ltár) és Buonvisi Cibonak 1686. apr. 7.

önzetlen embere, mint Buonvisi Ferencz bibornok, a ki tőle nem függvén, tőle semmit nem várván, nem kérvén, a császári kegygyel vagy nemtetszéssel nem törődve, egyedül a keresztyénség ügyét hordozva szivén, a rendelkezése alatt álló eszközökkel lankadatlanul munkált a Habsburg-ház hatalma terjesztésén, állása szilárdításán, csak azért, mert meg volt győződve, hogy a keresztyénség ügye e dynastiával elválaszthatatlanul van összeforrvá.¹ Bő jelentései az 1685. s 1686. évek folyamáról erről győznek meg bennünket ellenállhatatlan erővel. Csak a pápa s az államtitkár számára készültek azok; kérlelhetetlenül ostromozza bennök a bécsi udvari állapotokat, őszintén föltárja a ferdeségeket, hiányokat, a hibát, a bűnt; de meleg szószólása, a dynastia, a keresztyénség s vele kapcsolatban a visszahódítandó, fölszabadítandó Magyarország érdekeinek folytonos hangoztatása, ez irányban tett javaslatai, előterjesztései, a Habsburgok legönzетlenebb barátjaul tüntetik fel őt. Eltekintve a segély kérdésétől, másban is elég alkalma volt volna Lipótnak ezt belátnia. A sok közül csak két példát emelek ki. Midőn 1686 januárjában nehézségek merültek fel a császári ezredek kiegészítése céljából való toborzás miatt, mert a nyakig fegyverkezett német fejedelmek birtokain fáradtsággal járt ujonczot találni is; Buonvisi a németbirodalmi egyházi fejedelmeket kérte fel: toboroztassanak, a mennyit tudnak s küldjék az ő költségére az ujonczokat az örökös tartományok határáig, — hol a császári biztosok átveszik az érkezőket. Ha e terv tökéletesen nem sikerül is — mondá a nuntius — haszna mégis leszen. Mikor az ultracatholikusok a bécsi udvarban Lipótot Sobiesky ellen izgatták, mert a szepességi protestansokat pártolja, Buonvisi emelt szót a lengyel király mellett. Ne törődjék ezzel a császár, mondá neki a kihallgatáson, mert különben ismét csak Tökölynek ad okot, magát a protestánsok pártfogójául fölvetni. Lám az erdélyieknek is a Lipóttal való egyességnél fő félelmöket a vallás ügye képezi, — s igyekezett Erdély követeit megnyugtatni. Az uralkodó célja a török kiűzése Magyarországból, s »ha ez sikerült, mondá Buonvisi a jó erdélyieknek — akkor hiszem, hogy isten a protestansokat föl fogja világosítani a nélkül, hogy Lipót erőszakot tenne lelkiismeretükre.«² Bármi bizarrnak látszik, de mint látni fogjuk, a király hűségére tért magyar bujdosóknak s Petneházy kálvinista csapatainak a bécsi udvarnál legjobb s őszintén jótakaró barátjuk a római pápa nuntiusa volt, — épen a dynastia érdekében.

¹ Buonvisi luccai születésű, a hasonnevű bibornok unokaöccse, 1681-ben 60 éves korában lőn bibornokká. Michaud a francia jelentések után (I. 176—177) azt mondja róla: beaucoup d'esprit mais il était altier et vindicatif. Velence követe alig győzi Buonvisi egyenes jellemét, éles esztét, bő ismereteit, tapasztalatait s jó szándékát dicsérni, többi közt pl. Disp. 1685. okt. 14.

² Buonvisi Cibonak 1686. jan. 13. és jan. 27.

A ráfogott rágalmakkal ellenkezően, egész lélekkel működött hát Buonvisi azon is, hogy a pápa segélyét a török-háború folytatásához kinyerje. Ha nem tétovázott megírni a tékozlásokat, mondá, ez nem ok arra, hogy ő szentsége a segélyt megvonja. Régi megrögzött rossz szokások nehezen irthatók ki s ha pénzt nem küld a pápa, írta, csak azok szándékait fogja előmozdítani, a kik a török által kért békét pártolják s így csak a közjó szenved majd. Minden módon biztatta, animálta a boszús pápát, ki épen nem volt hajlandó pénzt vesztegetni azért, hogy a katonák tovább is éhezzenek s a kamara, meg az udvar emberei zseböket tölthessék. Ha pénzt küld ő szentsége, írta ismét a nuntius Cibo bibornoknak — merek oly győzelmeket helyezni kilátásba a jövő évi hadjáratra, melyek minden reményt fölülmulnak. Addig kell ütni a vasat, míg a török össze nem szedte magát s a boszús, megtért magyar »rebellis«-ek haragusznak reá. De meg már csak azért is, segítenie kell a császáron, hogy tekintélyét a protestáns fejedelmek előtt fönntarthassa s ezek lássák: mit tesz az, ha valamely uralkodó a szentszék pártfogására támaszkodhatik.¹ De nemcsak kért, nemcsak biztatott s nemcsak arra utalt Buonvisi, hogy Incze dicsőségének, melyet eddigi bőkezűségével szerzett az egész keresztyén világ előtt, csorbulnia nem szabad: erősebb eszközökhöz is hozzányúlt. Fölkérte az államtitkárt, nyíltan tudatni vele, ha a pápa nem akar segíteni. Jobb lesz a nyílt eljárás, hadd tudja a császár, mihez alkalmazkodjék, nehogy úgy járjon, mint Velence járt Candiával, midőn IX. Kelemen ígéretében bizva megvetette a török békeajánlatait s a segélypénzek kimaradása miatt aztán elveszté Candiát; IX. Kelemen pedig a szégyen s a bánat e miatt sírba vitte. Ha nem akar Incze segíteni: mondja ki — s a császár addig, míg a megrémült török békét kér, előnyös békével fejezheti be a háborút.²

Buonvisi nem is valami nagy mértékben akarta igénybe venni a pápai kincstárt, mert jól tudta, hogy a lengyel király Incze segélye nélkül épen meg se mozdulhat s a mi készpénze van a pápának, legnagyobbbrészt Sobiesky török-hadjárata előmozdítására fog fordíttatni. Megelégedett volna 300,000 frttal. Ez az összeg a »graziák«-on fölül elég lett volna, az ő számítása szerint, a legszükségesebb kiadások fődözésére. Lassankint azonban meggyőződött Cibónak, a pápai államtitkárnak leveleiből arról, hogy a lengyel király s Velence a török háború folytatására fokozott mértékben igénybe veszik Incze bőkezűségét s miután ezeknek a »graziák«, a pápai engedélyezések alig hajthatnának valami nevezetesebb összeget a szent czélhoz, fölsegélésükre egyenest

¹ Buonvisi Cibónak 1685. szept. 23., nov. 4. és 1686. jan. 27.

² Buonvisi Cibónak 1686. jan. 27. és febr. 3.

a pápai kincstár kénytelen megkönnyebbülni; Lipótnál ellenben a graziák maguk is szép jövedelmet hoznak a császári kincstárba.¹ Erre alapítá hát számításait, bármennyire nem tetszett is ez a követelő bécsi udvarnak, mely az »üreskező« bibornokkal érdemei ellenére éreztetni kezdé e körülményt.

A graziák ügye a következőkép állott. Még 1683 ápril 15-diki brevével megengedte Incze, hogy Lipót félmillió forintot vessen ki országai katolikus papságára, ha a szükség, a török elleni háború költségei miatt, úgy hozná magával. Buonvisi 1685 elején azt is kieszközölte, hogy nagy szükség esetére a császár-király a kormánypálczája alatti országokban birtokos szerzetes rendek 60 esztendő óta szerzett vagyonának egy harmadrészére is rátehesse kezét. Az indok, a mi Buonvisit ez előterjesztésre s a pápát erre vonatkozó febr. 3-diki datumú brevéje kiadására bírta, a holtkézben lévő vagyonnak a XVII. század folyamán aránytalan növekedése volt. A pápa és a nuntius e részben valódi puritán elveknek hódoltak, s ez utóbbi annyira ment, hogy még e harmadon fölül is secularisálni akarta a gazdag szerzetek vagyona egy részét a közjó érdekében, különösen, hogy várak és erősségek építtessenek Magyarországon a török ellen, a ki — mint mondá — az európai eseményeket élénk figyelemmel kíséri s minden lehetőt megteszen az elveszett területek visszahódítására.² Az 1683-diki brevét még abban az évben foganatosítani kezdték; de különösen a jezsuiták ellenállása miatt, meg azért, mert a pápai kincstár egyenes segélye bőven csorgott, nem sok eredménye lőn 1685 végeig ennek a graziának. 1685 végén a pápai államtitkár a szerzetesvagyon harmadáról szóló brevét oda magyarázta, hogy akkor, ha e harmadot igénybe akarja venni Lipót, az 1683-ban engedett félmillió forintról kell lemondani. E magyarázat pedig a bécsi udvar pazar költségeiben bírta alapját. Mind a két bréve hatályba lépését s ezenkívül a keresztes bulla kihirdetését kieszközölni volt hát Buonvisi célja másodsorban. Nógatásainak, rábeszélésének sikerült a brévék ügyét a bécsi udvar kívánsága szerint megoldania.³ A keresztes-bulla dolgában pedig hatalmas segítőre akadt Pio Károlyban, Németország többször említett protector-cardinalisában.

Pio bibornok, a szent liga egyik buzgó munkása, őszinte jó akarattal szolgálta Lipótot s ha féltékenysége Buonvisi iránt ártott is, pillanatnyira, a közügynek, nagyban és egészben meg leheté s meg is volt elégedve a császár-király, annál inkább, mert személyisége bizonyos politikai súlylyal is birt Rómában.⁴ Pio a még mindig bosszús pápa megnyerésére

¹ Buonvisi Cibonak 1686. január 27. Cibo Buonvisinak febr. 16., febr. 23. márcz. 16.

² Buonvisi Cibonak febr. 24.

³ Cibo Buonvisinak 1686. jan. 12.

⁴ Michaud id. m. I. 219. »il haïssait la France jusqu' à l'emportement et la folie.«

azon alkalmakat használta fel, melyek Incze megengesztelésére a Magyarországból jövő s Lipótnak Tököly elleni előhaladásáról szóló hírekben kínálkoztak. Mert Rómában meg voltak arról győződve, hogy Tököly felkelése vallásháború: a protestantismus és catholicismus világot forgató harczainak Magyarországon még el nem símult hullámgyűrűje. S a mint Berlinben minden vallási színt megtagadtatott e mozgalomtól a bécsi udvar, ép úgy igyekvék Rómában az ellenkezőt elhíttetni s e hiedelmet föntartani, conserválni. A pápa őszintén örült a Tököly ellen kiküzdött előnyöknek. Ha az újságok, az olasz nyelvű röpiratok egy-egy jó hírt tartalmaztak ez irányban: Incze arcán csak úgy ragyogott a jó kedv a consistoriumban.¹ S mikor megérkezett a császári futár a legújabb győzelmi hírekkel: Kassa, Tokaj, Patak stb. megadásának, Tököly elfogatásának s Petneházyék átállításának, a bujdosók megtérésének csaknem hihetetlen híreivel: az agg pápa azok hallatára — mondja Pio — sírni kezdte, térden állva adott hálát az Istennek »e pareva fuori di se per il giubilo e per la tenerezza« — magánkívül lenni látszott az örömtől s a gyöngéd érzelmek miatt!² De sietett is hozzá Pio. Elmondá neki, hogy csak Munkács daczol még, de ennek megvételére is remény van; hogy ily körülmények közt a jövő háború a legszebb kilátásokkal kecsegtet s ő szentségének minden módot meg kell ragadnia Lipót czélzatai előmozdítására, melyekhez pénz szükséges. A spanyol tizedeket (melyekről föntebb volt szó) s V. Pius pápa azon híres keresztes-bullája kihirdetését ajánlá a bibornok, mely a lepantói tengeri győzelem benyomása alatt kelt. Incze pápa legyőzte méltó bosszankodását a bécsi kamara ellen, engedett. Te Deumok hirdették Róma egyházaiban Tököly ügyének hanyatlását, s deczember első hetében kihirdeté Incze V. Pius keresztes-bulláját, mely teljes bűnbocsánatot ígért mindazoknak, a kik személyesen mennek Lipót seregeihez a török ellen harczolni vagy pénzt küldenek a »keresztes-háború«-hoz.³ XIV. Lajos római követének, d'Estrées herczegnek tudósítása szerint általános volt a hit Rómában, hogy ez a bulla a császári kincstárba tekintélyes összegeket fog hajtani. Mennyit hajtott be? nem tudni, távolról sem. De helylyel-közzel szép összegek folyhattak ebből Buonvisi kezéhez, a ki aztán kiadta azokat a derék vezérhadbiztosnak, gr. Rabatta Rudolfnak a szükségesek beszerzésére, úgy, hogy az el nem tüntetett kincstári deficit daczára a Budát ostromló sereg bővében volt olcsó áron szereshető ételnek, italnak. Sok kisebb kiadást is fődözött a lelkiismeretes Buonvisi, ott a hol szükségét látta, a keresztes bulla

¹ Pio bibornok »írott újsága« (Lipót számára küldött) 1685. nov. 17. (Bécsi áll. Ltár. Romana.)

² Pio bibornok jelentése Lipóthoz 1685. nov. 18. (U. o.)

³ Pio most idézett jelentése és nov. 24. meg decz. 8-diki beküldött »írott újságai.« (U. o.)

jövedelmeiből. Majd a kálvinista Petneháznak juttatott belőle, mint látni fogjuk; vagy katonai kórházak berendezésére fordította némely részüket; majd azon szegény olasz önkénteseket segélyezte, a kik egy alessandrói pap vezetése alatt jöttek a hitért halni Magyarországra; majd a spanyol önkéntesek, e hitbuzgó »keresztes«-ek nyomorán enyhített, vagy azon lüttichi aknászokat fizette ki, a kiket ő fogadott a császár szolgálatába, de a kik nem bíztak a császár fizetésében.¹ Sok krajczárból lesz a forint; sok apróbb összeg tekintélyes summává gyarapodik: Pio bibornok bizonyára meglehetett elégedve a keresztes-bulla kieszközlésének eredményével.

És az egyházi adó, vagy a szerzetesvagyon harmada odahaza?

Buonvisi Kollonics bibornokkal vállvetve kérlelhetetlen szigorral hajtották be az egyházakra rótt adókat. A nuntius maga sem tagadja, hogy igyekszik minél többet kisajtolni s hogy őt szigorúsága miatt általánosan gyűlölik.² De meg volt a jó eredménye ennek az eljárásnak s annak a föltételnek, melyet a pápa e harmad engedélyezésénél kikötött, hogy t. i. a befolyó pénzek Buonvisi kezéhez tétessenek le s a cs. sereg szükségeire azokat a nuntius és Kollonics bibornok kezeljék. A kirótt pénzdó befolyt, a harmad megváltatott vagy értékesítették. Csak a harmadból várható jövedelmeket legalább egy millióra becsülte a főudvarmester, herczeg Dietrichstein s csakugyan 1686. február közepéig is már 826,000 frtot hajtott be a két forrásból Buonvisi,³ s adta ki az ujonczok s fölszerelés költségeire. S ha a jóval föntebb említett másfél milliónyi kincstári deficitből az egyházi harmad egy milliót törlesztett, tán nem számítok nagyon elnézőleg, mikor azt hiszem, hogy a maradék fél millió nagy részét az az egyházi adó s a keresztes-bulla ellensúlyozá. Csak is ekként lehet az ostromló sereget a szükségesekkel ellátni, csak is így kerülte ki a Budát vívó sereg a császári hadak öröklött nyavalyáját: az éhezést, a nélkülözést.

¹ Cibo Buonvisinak 1686. febr. 2. Buonvisi Cibonak máj. 5. és Buonvisi Cibonak május 19.

² Buonvisi Cibonak 1686. január 6. és ápr. 7.

³ A csász. főudvarmester előterjesztése Lipóthoz 1686. január (Bécsi udv. kam. Ltár. Hung.) és Buonvisi Cibonak 1686. febr. 17.

IV. FEJEZET.

MAGYARORSZÁG BELVISZONYAI

1686-ban.

Alku Tökölyvel 1685. végén. A felsőmagyarországi hadjárat. Kassa megadása. Tököly elfogatása. Okai s következményei. A kuruczok királypártiakká lesznek, csak Munkács daczol. Nagy öröm az udvarnál; de mégis félelem a sok áttért fegyveres magyar miatt s gyanakodás irántuk. A nemzeti hadsereg kérdése. A kuruczok kitűnő katonák; tetteik; szenvedéseik. Petneházy Dávid; nagy híre Európában. A volt bujdosók pacificatiója; a vagyonkobzás ügye. Sérelmek, különösen a porciók. Részletes kimutatása a magyar földre rótt óriás tehernek. Az örökös tartományok és Magyarország. Számítások, következtetések. Budáért pénzben a magyarság áldozott legtöbbet.

MIG Bécsben a pártok tusája a béke s háború kérdésében megszűnni nem akart s a háborúpárt fölülkerekedőben vala; míg a német birodalmi fejedelmekkel s a pápai székkal a hadi és pénzbeli segély miatt alkudoztak Lipót diplomatái: azalatt idehaza, Magyarországon, nem is remélt kedvező fordulat hatalmas lökést adott a visszahódítási politikának. Változások állottak be, melyek a mérleget határozottan a háborúpárt javára billentették, s a viszonyok alakultán Magyarország mint előnyös tényező lépett föl a pártok számításaiban. S ha a habozó, ingadozó politika nem használta is föl e tényezőt minden oldalról, mint teheti vala: annyi bizonyos, hogy a mennyiben fölhasználta, a magyar földnek s népnek így is aránytalanul nagy rész jutott az 1686-dik évi hadjárat jó eredményei érdeméből. Oly óriás teher nehezült a magyarság vállaira

1685. őszével, a minőről eddig fogalmunk sem vala s ha Budát visszanyertük, bizony meg is szenvedtek érte eleink.

De lássuk az eseményeket: azok fogják kezünkbe adni a fonalat, mely ennek az állításnak bebizonyításához vezet.

Nekünk, magyaroknak, török és német között a helyzetünk kínosan nehéz. »Duabus potentiis nobis periculose incumbentibus.« Két erős hatalom fenyeget bennünket kétfelől s bármily részre esik is a győzelem kockája, az események súlyos következményeit minékünk, magyaroknak, kell majd megéreznünk, elviselnünk. Ezt a nagy igazságot írta 1684 derekán Tököly egy lengyelországi főpaphoz, midőn egyezkedni akart a koronás királylyal.¹ Az 1684-diki hadjárat roszúl sikerült; Buda török kézben maradt s a kuruc király kénytelen volt továbbra is a porta pártfogásához ragaszkodni. A következő évben Lipót hadai újra kezdték a gygási küzdelmet az ozmán hatalommal s a bécsi udvar egy töredéke, mely Tökölyvel őszintén óhajtá a kibékülést, lépéseket tön a kiegyezni ismét hajlandó bujdosó vezérnél.² Tököly a lengyel király közbenjárását is igénybe vette, s Bécsbe is követet küldött, a már ott többször járt Szirmay Istvánt, kit az esztergomi győzelem s Érsekújvár bevételének híre után Pethenády, egy pozsonymegyei lutheranus pap fia, követett. Föltételei nem voltak fenhéjazók; javai visszaadását, teljes vallásszabadságot s az ország minden jogai megerősítését, meg azt kívánta, hogy a kiegyezés egyes pontjait az e végre kihirdetendő országgyűlés vitassa meg. De nagyobb biztosság okáért a szent liga tagjait: Lengyelországot s Velenczét szerette volna közvetítőkül. A lengyel királynak kimondotta: ha nem sikerül Lipótot föltételei elfogadására bírnia: a végső eszkozhöz nyúl s átadja még kezénél lévő minden várát a töröknek. Sobiesky melegen föl is lépett Tököly érdekében; a kibékülést tanácsolá a császárnak, a nuntiusnak és Velenczének egyaránt; óvást emelt, hogy többé, ha tanácsát meg nem fogadják, nem avatkozik Tököly dolgaiba, hanem hagyja őt, hadd cselekedje azt, a miben — úgy mond — eddig is csak ő, a király, akadályozta meg.³

Nem így Velence. A doge követe nyiltan Tököly ellen működött s ha rajta áll vala, a szenvedélyes olasz a bujdosó vezér küldötteit se bocsátja Bécsbe be. Föltételeit nyúlósaknak, tágulóknak, azt pedig furcsának találta, hogy »kezében fegyverrel akar alkudni a lázadó«. Át volt hatva a meggyőződéstől, hogy a bécsi udvarnak be *kell* látnia, mily szükséges e »hidra kiirtása, mely számos fejét minduntalan fölüti s újabb zavart és

¹ Párizsi külügyi Ltár (Hongrie.)

² Fourval egy jelentése (Croissyhoz?) 1685. jul. 9. (U. o. Pologne.)

³ Bethune marquis jelentése Croissyhoz. (U. o.) 1685. szept. 16.

bonyodalmakat okoz.« S csak azt fájlalá, hogy sokan vannak a bécsi udvarnál, kik a kuruczkirályt pártolják¹ s a kiknek sikerülni fog majd kivinni, hogy Tököly régóta megérdemlett büntetését elkerülje. — S a mit a velencei követ mondott: az a befolyásos államférfiak nagyobb részének is meggyőződése vala. Mindamellet sikerült Tököly jóakaróinak rábirni Lipótot arra, hogy egy bizottságot küldjön ki, mely Szirmayt s Pethenádyt meghallgassa. Dietrichstein herczeg, a főudvarmester, Badeni Hermann, Kinsky, Capliers és Rosenberg grófok, meg Strattmann, az udvari kancellár² voltak e bizottság tagjai. Bármi lovagiasnak találhatták is Tökölytől, hogy az alkudozások tartamára nem kért fegyverszünetet s nem akarta Lipótot az ellene indított hadjárat folytatásában megakadályozni s bármi jóakarattal hunytak is szemet Szirmay azon állítása előtt, hogy ura az 1681-diki sopronyi országgyűlést nem ismerheti el törvényesnek: a hangulat Tököly ellen olyan volt, mely az általa tűzött föltételeknek nem kedveze; kívánságait messzemenőknek ítélte, s még annyit sem engedett meg a bizottság, hogy Szirmay az utána érkezett Pethenádyval értekezessék. Azt rebesgették a magyar-gyűlölők: minek az alkudozás? Tököly rááll szorúltságában mindenre s legjobb, ha válasz nélkül hagyják föltételeit.³ A felsőmagyarországi győzelmek ennek a véleménynek malmára hajtották a vizet: a kurucz-király csakugyan választ se kapott ajánlatai ügyében. Pethenádyt, az egyszerű küldönczöt, erős földözet alatt visszaküldeté az udvar Felsőmagyarországra, úgy, hogy útja közben senkivel sem volt szabad érintkeznie egész Beszterczebányáig, a hol szabadon eresztették.⁴ Szirmayt pedig, a kitől ismeretlen okokból később még a követi minőséget is megtagadták, foglyul tartotta vissza s előbb Spielbergbe, majd Glatzba, e sléz börtönbe kísérteté.⁵

A Tökölyvel egyezkedni óhajtók pártjának ily hirtelen való háttérbeszorítása, a mint említém, a felsőmagyarországi eseményekben bírta alapját. Mint ismerősünk, Schmettau, mondja: »emberemlékezet óta példátlan szerencse érte Lipótot.«⁶

¹ »Non mancando *fautori molti* in questa corte del Techeli, può esser ch' anch'egli trovi lo scampo alla sua salvezza et al castigo delle sue meritate delinquenze,« írja Velence bécsi követe Disp. 1685. szept. 9. és szept. 2-ről: »li fautori de Techeli (de quali in questa coste non è puoco il numero).

² Följegyzések a Tökölyvel való alku dolgában tartott szeptember 27-diki konferentiáról (Bécsi áll. Ltár.)

³ Disp. szept. 23. és szept. 30. 1685.

⁴ A bécsi hadi registratura iktatókönyveinek több adata 1685. október és novemberéből (370. és 371. kötetek.)

⁵ Az udv. kamara a hadi tanácshoz 1685. nov. 14.; Ferrara Ferencz őrnagy írata decz. 9. és az udv. kam. egy jegyzéke 1686. febr. 14. (Bécsi udv. kam. Ltár. Hung.)

⁶ Schmettau jelentése 1685. nov. 4.

Ez a példátlan szerencse Tököly pártjának szétrebbenése s a koronás királyhoz való áttérése volt.

Lothringiai Károly esztergomi győzelme s Érsekújvár bevétele után Schultz altábornagy, a ki Felsőmagyarországon volt a téli beszállásolásokra a tért előkészítendő, a Tököly-párti Eperjest, a fölvidék e nagyfontosságú piaczat a vitéz őrség s a kitűnő parancsnok, Feldmayer, ellen hiába ostromolta mindaddig, míg az említett győzelmek híre a fejedelmétől elhagyott város védőinek füleihez nem érkezett. Csak ekkor capitulált az erősség a császári hadvezér előtt s ezáltal megkezdte, szeptember közepén, hosszú sorát a csaknem kardhúzás, vérontás nélkül való diadaloknak.

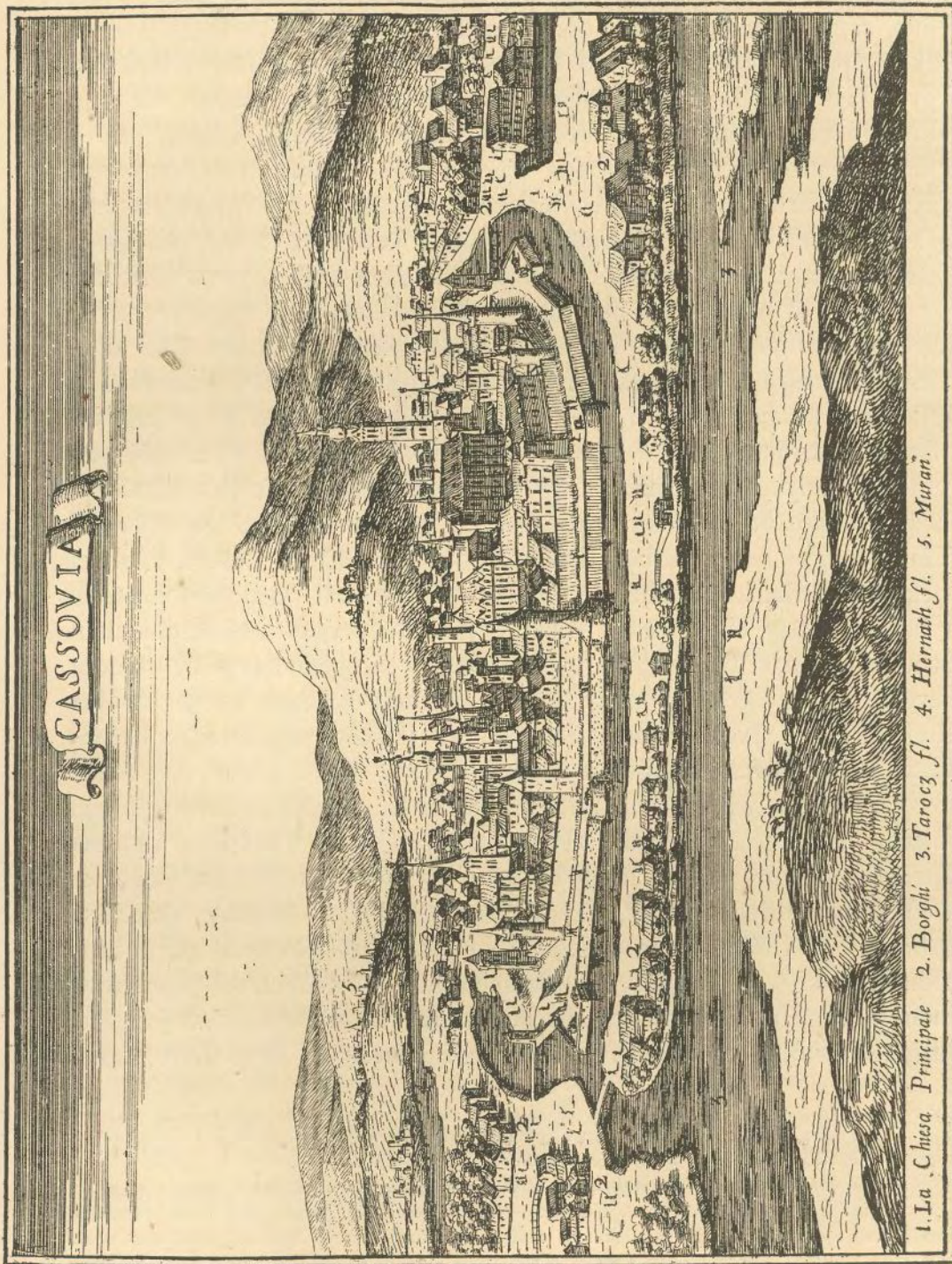
A hadsereget télre élelmezni, ellátni kellett. Elodázhatatlan szükség vala ez, mert az örökös tartományokat jobban kiszívadni nem akarta a kormány s az északnyugati magyar vidék, meg a Dunántúl nem volt képes, a legjobb akarattal sem, oly nagy hadi erő eltartására egy egész télen keresztül. Pedig attól függött az 1686-diki hadjárat sorsa, hogy a császári sereget a télen át élelmezni, megtartani s jó erőben conserválni lehessen.¹ Bátran állíthatni — mondja Velence követe — hogy a török háború folytatása lehetőségének ez az alapja, ez a legbiztosabb módja.²

A bécsi udvar elismerte, hogy Eperjes védőinek makacs elszántsága nem mindennapi akadály s mégsem volt Schultz hadviselésével megelégedve. Az ügyesebb, ifjabb s jó hírnévnek örvendő gr. Caprara tábornagy lőn hát kiszemelve a felsőmagyarországi cs. hadak vezényletének átvételére; az ő feladata lőn a beszállásolás tervét realizálni, Tököly hatalmát megtörni s elérni azt, hogy a téli quártélyok kiterjesztése által Apafy szomszédságába kerüljön a hadsereg, Apafyt szint vallani kényszerítse s egyúttal az oláh vajda jó hajlamait is biztosítsa — a jövő évi hadjáratra.³ Alig érkezett Caprara Bécsből Rimaszombatba; mintha csak diadalmenetre kelt volna. Rimaszombattól Kassáig egyre-másra jobbnál jobb híreket lőn alkalmá jelenteni a hadi tanácshoz. Tököly pártjára a csász. fegyverek győzelmei mély benyomást tőnek; a török gyöngesége, egybehasonlítva a keresztyén hadi erőnek csaknem ellenállhatatlan előnyomulásával, megszédíté a legelkeseredettebb bujdosókat. Kétely és jó reménység küzdött erős tusát sokaknak lelkében azok közül, a kiket a végső kétségbeesés, vallási és politikai indokok s nem lázadási viszketeg, hanem az a benső, tiszta meggyőződés kényszerítének a koronás király ellen régóta fegyverben állani s a törökhöz csatlakozni, hogy a két

¹ Disp. 1685. szept. 2.

² Disp. 1685. szept. 16.

³ Buonvisi levele Lipóthoz 1685. aug. 23. (Mon. Vat. id. h.)

1. La Chiesa Principale 2. Borghi 3. Tarocz fl. 4. Hernath fl. 5. Muran.

Kassa a XVII. század végén.

hatalmas colossus, a német s az ozmán erő közt csak úgy őrizhetik meg a jövőnek az őseik rájukhagyta földet, ha az erősebb, a hatalmasabb félhez ragaszkodnak. Bármennyire ócsárolják egykorú és újabb idegen írók és politikusok Tökölyt s bujdosó-társait: mozgalmuk, fölkelésük, fegyverben állásuk alapgondolata e most elmondott vala. S ha egy csomó mellékkörülmény — a bécsi udvar ferde politikájának kifolyásai — a lázadás tüzét szította is, ha a nagy tömegnél inkább a szenvedett sérelmek miatti bosszú hatalmas érzete, a gyűlölet, a kétségbeesés voltak is a legerősebb rugók: a gondolkodókat, a vezetőket, a fegyverfogásra eleitől fogva a kényszerűség, ez a kérlelhetetlen logika, bírta, indította.

S ime, ki hitte volna? úgy tetszék lelki szemeiknek, mintha a kerék fordulni akarna s meg is fordulna. Az, a miért a mohácsi vész után őseik egy része a hatalmas német császár testvéröccsét, I. Ferdinándot, a nemzeti király ellenében trónra ülteté, hogy szabadítsa meg Magyarországot a török igájától — mintha beteljesülni kezdene. Az a kétségbeesett remény, melyhez a nemzet több mint másfél százados élethalál-harcz küzdelmei között görcsösen kapaszkodott, hogy az idők hosszú folyamán immár megszokott Habsburg-ház nyugoti segedelemmel végre valahára megtöri az ozmán hatalmát — mintha tetté válna! Bizalom töltötte el a bujdosók egy kis részének lelkét, s midőn Eperjes meghódítása után Schultz Tokajt, b. Barkóczy Ferencz, a magyar vicegeneralis pedig Ónodot bevette,¹ a hadsereghez még el sem érkezett Caprara 1685. október elsejéről dicsekedve jelentheté, hogy a híres Tököly-párti ezredes, Petneházy Dávid, a kinek hűségre visszatérését a bécsi udvar oly régen kívánta,² egész népével átállott a koronás király pártjára s letette a hűségi fogadalmat.³ Petneházy példája vonzott; szeptember közepétől október közepéig valami 700-on fölüli bujdosó tért át Lipót pártjára, közöttük a jó nevű Ottlyk György, Szűcs János, Hadházy, Monaky, Andrassy Péter, ifj. gr. Csáky István s Keczer Sándor, Wass Sándor s Szentiványi Mihály, a ki legelőbb követte Petneházyt, 150 emberével 'Szendrőbe ment s megadta magát a cs. tábornokoknak.⁴ S mikor Kálló is megadta magát s Tököly seregét a környéken megfutamtították s Mező-Keresztesről

¹ Az egész 1685-diki hadjárat tömör leírását lásd a bécsi Mittheilungen des Kriegsarchivs 1685. IV. füzetében (Gatti kapitány, a jeles katonai író tollából).

² Már a junius 19-diki amnestia nagy súlyt fektet Petneházy megtérésére.

³ Hadi registratura 370. kötet. október. — Maga Petneházy mondja egy 1686. augusztusi kérvényében: »ultra tria millia hominum ad debitam Majestatis Vestrae Sacratiss. fidelitatem opera mea reduxerim...« (Bécsi udvari kamarai Ltár. Hung.) de ez a szám a Kassa megadása utáni időre vonatkozik.

⁴ Melléklet Schmettau jelentéséhez. 1685. okt. 8., okt. 15. V. ö. még Thaly Kálmán Történelmi Naplók (Mon. Hung. Hist. Scriptores XXVII.) Ottlyk Gy. önéletírása.

is két zászlóalja kurucz hagyta ott addigi ura szolgálatát: a főbb tisztek közül csak Kende Gábor és Deák Ferencz maradtak a rohamosan hanyatló Tököly oldalánál.¹

Október közepén Kassát, Munkács után a Tököly-pártiak e legerősb várát s támasztó pontját ostromolta már Caprara. Fajgel Péter 2000 főnyi helyőrséggel védte a várost, melyben a bujdosók főbb tisztjei: Jelenik András, Géczy István, Keczer András, Bezzegh György, Hidvéghy, Szalay, Dobay Gábor s mások menhelyet találtak. Az ostrom előreláthatólag nehéz lesz vala. »Kétségbeesett nép van abban — írta haza Schmettau a brandenburgi választónak — mely hona szabadságáért s lelkiismerete függetlenségeért küzd.« És mégis — csoda történt. Kassa már október 24-dikén alig egy heti valódi vívás után megadta magát — s a benne levők kicsinytől nagyig odahagyták Tököly ügyét, hogy Lipót király engedelmességére térjenek. Jól tartották volt magukat őrség és parancsnok egyaránt; de egy alig hihető hír jutott füleikhez s csapott le bombaként középük: fejüket, vezérüket, a nemzeti ügynek, melyért annyi év óta bujdosnak, vérezének, zászlóvivőjét, Tököly Imrét a török fogságra vetette.

A dolog így történt.

Tököly Imre már Eperjes megadása s Petneházy átállása után segítséget kért az egri és nagyváradai basáktól, hogy megingatott tekintélyét helyreállítsa s különösen, hogy Kassát, e főfontosságú helyet, a császári hadak ellenében minden körülmény között megtarthassa. Az egri basa elfogott levelei bizonyítják,² hogy Kassa megsegítését, esetleg fölmentését a török csakugyan tervbe vevé; de hírt nyervén a császári hadak Eger ellen való szándékáról, Tökölyt a nagyváradai basához utasítá. A váradi basa néhány nap múlva nem is csauzt, hanem egy előkelő agát küldte Tökölyhez s magához kérte őt a teendők felőli tanácskozásra, meg a küldendő segédcsapatok fővezényletének átvételére. A kuruczkirály gazdagon megajándékozta a jó hírt vivő agát s október második tizedének elején ment Váradra nagy kísérettel s hű fegyvertársával, Petróczyval. A városkapu előtt fényesen fogadta a basa s egész udvara Tökölyt, a ki seregét kívül hagyta a mezőn táborozni; de, a mint a basa házának ajtajai bezárultak a vendégkép jött bujdosófejedelem után: fogoly, rab lón. Petróczyt becsületszóra szintén behivatá a basa; megmutatá neki a fogoly Tökölyt s tudatta vele, hogy ez Tököly hűtlensége jutalma. Szomorúan szólt oda Tököly Petróczynak: látod-e, mily állapotban

¹ Olasz Ferencz somlyói várnagy levele Apafyhoz 1685. október 6. (Nemzeti muzeum. Tunyogi gyűjt.)

² Disp. 1685. okt. 21.

vagyok? Azért, mert hazámat meg akartam menteni, elvesztem.¹ Petróczy-nak a basa azt az ajánlatot tevő, hogy ő vegye át a magyar elégületlenek vezetését, őt fogja a szultán fejedelmül, királyul elismerni. Petróczy ráállott, csak azt kérte: hadd tanácskozhassék a főbb magyarokkal; aztán kivonult Váradból s elvonult Várad alól. Tökölyt még az nap estve »hajadon fővel kísérték be jancsárok — írja Olasz Ferencz somlyai várnagy Apafynak² — a pasa házától a várba s hogy bágyadozott, a vár hídján döfölték is; ugyanakkor hétfőn estve vasba verték, karjait hátrakötötték, hatod magával szekerekre tétetvén, éjszaka Jenő felé indították«. Petróczy pedig odaient a Kassát ostromló Caprarának: elfogadja-e megtérő magyarjait, valami 2000-et, s midőn Caprara biztosítá őt a teljes bocsánat felől, hozzá utazott s elmondá neki Tököly esetét. E hírt a kassai táborban Caprara ünnepélyesen kipublikáltatá s miután a kassaiak a dolgot Petneházytól, majd magától Petróczytól is meghallák: október 24-dikén megadták magukat.³

Ez óriás horderejű esemény okához a legkülönbélebb combinatiók fűződtek egész Európában. Az világos volt, hogy a váradi basa nem maga jó szántából cselekedett, hanem felsőbb parancs végrehajtója vala. Némelyek azt mondák: neszét vette a porta, hogy Tököly Lengyelországba Sobieskyhoz akar menekülni, a szultánt hűtlenül elhagyni — s ezért fogatta el. Mások azt beszélték s ebben nagyobb is volt a valószínűség, hogy mivel a konstantinápolyi nép s jancsárok egyre lázonganak s az 1685. nyári campagne rossz kimenetelű az elkeseredést a török fővárosban a legfelső fokig emelte: bűnbakot kelle keresni s mint a két császár közti viszály okát, Tökölyt szemelte ki a porta e szomorú szerepre.⁴ Híre is ment, hogy a kuruczkirályt megfojtatá s megnyúztatá a nagyvezér s fejét Konstantinápolyba küldé a lázongó nép dühe lecsillapítására. S Németországot előzőnlék a legkülönbélebb nyomtatványok s metszetek, a mint a térdelő, bekötött szemű Tökölynek a török bakó fejét veszi. Mind e merész combinatióknak csak annyiban volt alapjuk, hogy Konstantinápolyban csakugyan már október közepén általános elterjedt volt a hír, hogy a bujdosók fejedelme Lipót hűségére tért, a mi a portát fölötte lehangolá.⁵ Az igazi ok Ördög Ibrahim, a magyarországi szeraszkir végzetes ballépésében keresendő. Ibrahim minden áron

¹ Labausme bécsi francia ágens levele Croissyhoz 1685. nov. 3. (Párisi Ltár, Autriche.)

² Olasz Ferencz Apafynak 1685. okt. 18. (Nemz. muzeum. Tunyogi-gyűjt.)

³ Melléklet Schmettau jelentéseihez 1685. okt. 24. Kassai tábor. (Berlini áll. Ltár.)

⁴ Labausme Croissyhez 1685. nov. 8. (Párizsi külügyi Ltár, Autriche); Disp. 1685. nov. 1.; Schmettau jelentése 1685. nov. 4. (Berlini áll. Ltár.)

⁵ Lacroix francia titkár jelentése Konstantinápolyból 1685. október 24. (Párizsi külügyi Ltár. Turquie.)

*Le Vray. pourtrait du Comte Emeric Töckeli
de Hongrie*

*Eigentliche Abbildung Des Ungarischen Graffen
EMERICVS. TÖCKELI. etc.*

GR. TÖKÖLY IMRE.

békét akart s mivel talán keresztyén részről azt az ellenvetést hallotta, hogy addig, míg a porta Tökölyt pártolja: a békéről szó sem lehet; egyet gondolt s akár a Tököly iránti roszindulatú nagyvezér Kara Ibrahim beleegyezésével, akár önhatalmúlag, elfogatta a bujdosók vezérét, hogy jó békeföltételek fejében az osztrákoknak kiszolgáltassa.¹

Annyi áll, hogy Ördög Ibrahim nagyobb kárt urának, nagyobb szolgálatot Lipótnak akarva sem tudott volna cselekedni. Egész Európában ez volt az egyhangú vélemény. Sobiesky nem volt képes a török erőszakos eljárásának okát megérteni, midőn — úgymond — ezzel csak Kassát s a többi Tököly-féle várakat adta Lipót kezébe.² A francia külügyér Croissy finom tolla maró iróniájával írja Bethunehöz, XIV. Lajos lengyelországi követéhez, hogy a török Tököly elfogatása által »szíves« volt Lipót kedvéért saját maga karját levágni, hogy annál kevésbé legyen képes megvívni a keresztyénekkal, s hozzáteszi, hogy úgy látszik, mintha Isten a keresztyénség hasznára megvakította volna a törököt.³ Schmettau, Brandenburg bécsi követe, pedig arról szólván, hogy a szeraskír Tökölyt kedvező békeföltételek kedvéért kiszolgáltatni volna hajlandó s azért fogatá el, az ő sajátos »herb« német kifejezésével megjegyzi, hogy a »goromba török politika« nem fog Ibrahiméknak sikerülni; megtarthatják a lenyuzott rókát, ha bőre (Kassa) már Lipót kezében van, csak hadd maradjon náluk Tököly. S váltig járta a gúnyos kaczagás a császáriakat; élczet faragtak a váradi basára: tán meg akarta a Tököly fejére kitűzött 10,000 tallérnyi díjat nyerni — mondának — mert elfogatta.⁴ Bezzeg hamarosan belátták a portán a szörnyű hibát: meg is fojtatá Ördög Ibrahimot érette a nagyvezér, a nagyvezért pedig utóda Szolimán, a ki kijelenté, hogy Tökölyt támogatni kell, fejedelemségében föntartani, »mert a szultán őt ilyenül elismeré«. S mikor a francia követ a portán Girardin úr, szemére hányta Maurocordatónak, a szultán főtölmácsának, mily ügyetlenség vala Tököly elfogatása s ezáltal a bujdosóknak, Lipót e szívós elleneinek, mint pártnak, szétugratása: Maurocordato habozás nélkül beismeré azt;⁵ de az már későn jött s nem használt már se Ördög,

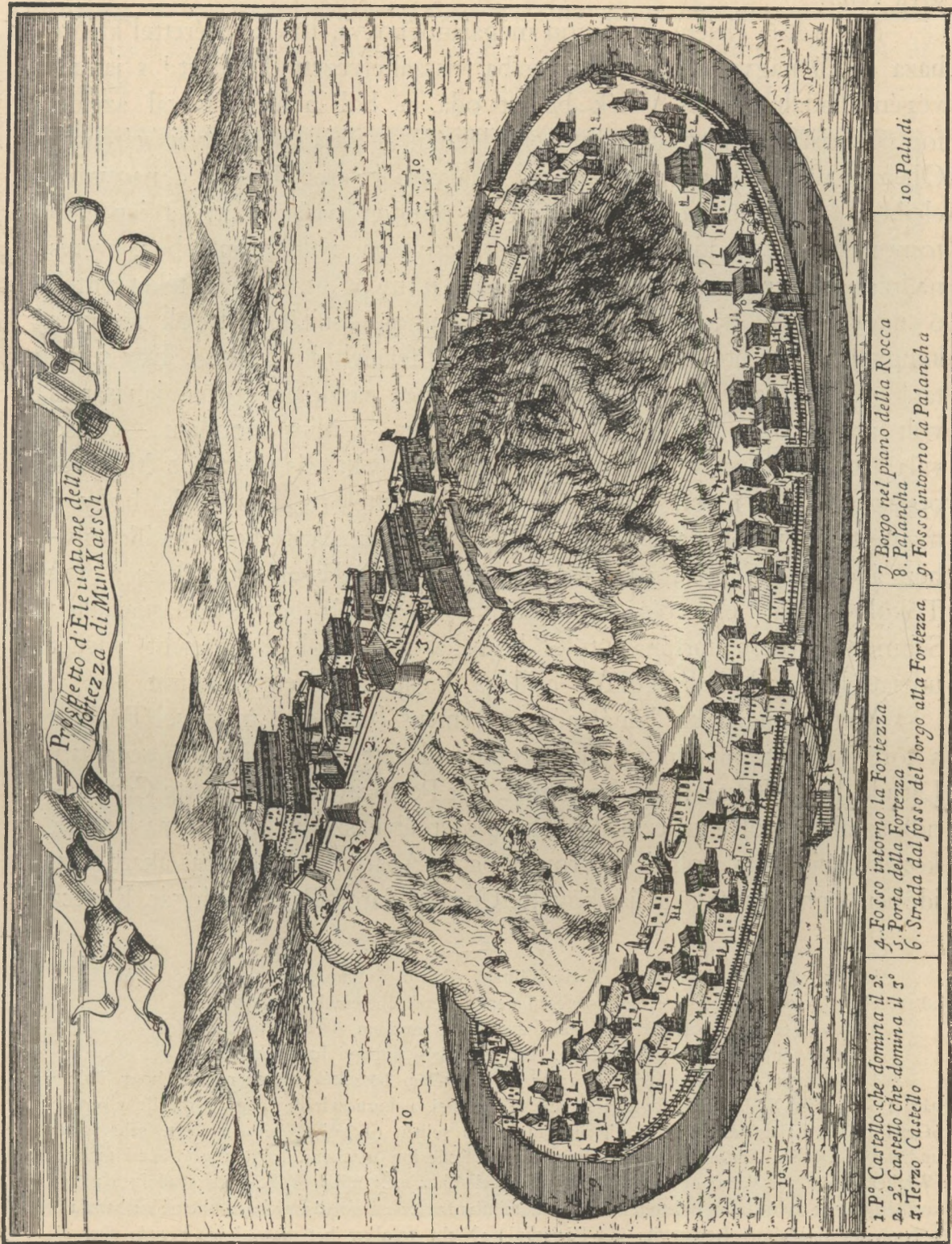
¹ Schmettau jelentése 1685. nov. 4. (Berlini áll. Ltár) és Girardin jelentése XIV. Lajosnak 1686. jan. 11. Konstantinápolyból. (Párisi áll. Ltár. Turquie.)

² Bethune marquis jelentése Croissyhoz Lengyelországból 1685. novemb. 11. (Párisi külügyi Ltár. Pologne.)

³ »L'abandonnement que les Turcs ont fait à l'empereur de toute la haute Hongrie par l'enlèvement de Tekeli et la bonté qu'ils ont eu de se couper un bras pour estre moins en estat de resister aux armes chrestiennes...« és »cet ennemy (a török) que Dieu semble avoir aveuglé pour le bonheur de la chrestienté...« írja Croissy Bethune marquisnak 1685. decz. 6. (U. o.)

⁴ Schmettau jelentése 1685. nov. 4. és melléklet kassai tábor 1685. okt. 24. (Berl. áll. Ltár.)

⁵ Girardin jelentései XIV. Lajoshoz Konstantinápolyból 1686. január 11. és ápril 18. (Párisi külügyi Ltár. Turquie.)

Prospetto d'Elevatione della Fortezza di Munkatsch

1. P.^o Castello che domina il 2.º
 2. 2.º Castello che domina il 3.º
 3. Terzo Castello

4. Fosso intorno la Fortezza
 5. Porta della Fortezza
 6. Strada dal fosso del borgo alla Fortezza

7. Borgo nel piano della Rocca
 8. Palancha
 9. Fosso intorno la Palancha

10. Paludi

Munkacs a XVII. század végén.

se Kara Ibraim halála, se Szolimán igyekezete: az elkövetett hibát lehetőleg jóvá tenni.

Már 1686. elején, gazdagon megajándékozva, török kísérettel küldte haza az új nagyvezér a méltóságába visszahelyezett Tökölyt¹ s január végén diadalmenettel vitték be őt oda, a hol néhány hóval azelőtt foglyúl ejték. »Ez múlt pénteken délután — írja a somlyai várnagy, Olasz Ferencz, Apafynak — ment ki a váradi sereg Tököly ő nagysága eleiben; maga jött elől be a városra minden pasák előtt; a jenei és tömösvári pasák kísérték; maga ő nagysága zöld köntösben, veres nadrágban, meggyszín nyusztos süvegben ment be; őt vezetéket vittek ő nagysága előtt; négye török szerszamos, csujtáros, török aranyos kengyeles volt, ötödike magyar kengyeles fejedelmi öltözettel. Egy sereg tatár volt ő nagysága előtt, utána hetvenöt zászlóalja török, jancsár is volt utána négy zászlóalja . . .«² De már — mint mondám — késő vala. A kuruczkirály fogsága alatt hatalmas változás állott be Magyarországon s ha most, mikor kiszabadult, hitték is némelyek, hogy a megtért magyarok nagy része »el fogja vetni az álarczot« s újra Tökölyhöz állani,³ s a bécsi udvarban nagy gyanakodással tekinték is a volt Tököly-pártiak egy részét, s csak a loyálisabb gondolkodásúak, írja Schmettau, nem tartanak tőle, hogy a magyarok »so leicht wieder umsatteln werden;«⁴ Tököly csillaga, legalább egyelőre, letűnt.

Mert a méltatlan bánásmód, a cynicus hitszegés, melylyel Tökölyt a török elfogta, általános fölháborodást idézett elő a bujdosók soraiban. Láttuk, hogy Kassa megadta magát, sőt Petróczy maga vezette Caprara-hoz az alatta volt kuruczokat, noha ő személye szerint később »a hegyek közé« bujdosott volt is Mármarosba s Apafy szolgálatába akart egy időben lépni. Kassa példáját követte Ungvár, Sáros-Patak, Szádvár, Regécz

¹ 1685. végéről való naplóját Thaly Kálmán adta ki Monum. Hung. Historica. Írók XXIV. kötetében. A fogság történetére természetesen nem terjeszkedhetem ki.

² Olasz Ferencz Apafynak 1686. febr. 4. (Nemz. muzeum, Tunyogi-gyűjt.)

³ Vauguyon jelentése Bécsből 1686. febr. 7. (Párisi külügyi Ltár. Autriche.)

⁴ Schmettau jelentése 1686. jan. 17/27. — Széltében beszéltek német részről, hogy Tököly pártját a portán XIV. Lajos fogta s ennek köszönheti a kuruczkirály, hogy a halált elkerülte. »Gewiss aber ist es, dass der König in Frankreich selben (Tökölyt) bei der Porte sehr portirt und deswegen die Türken auf seine Person eine Reflexion machen . . .«, írja egy bécsi tudósító (Wichert jelentései Varsóból a nagy választófejedelemhez.) És mikor Tököly kiszabadult, a párizsi kormánykörök valóban úgy tettek magukat, mintha francia befolyásnak köszönhetné szabadulását a bujdosók fejedelme. Lobkowitz írja Párizsból: »Nicht weniger hat man einige Freude über die Liberation des Teckely gezeiget, auch theils unverschämterweise verlauten lassen, dass der König an solcher Liberation grossen Theil habe.« (1686. márcz. 11.) — De a portai francia ügynökök és Girardin jelentéseiből láttam, hogy Lajos épen nem gondolt Tökölyvel, szabadulásáért kis újját sem mozdítá meg; csak kiszabadulása után tön egy ízben szemrehányást Girardin Maurocordatónak a Tököly elfogatása által elkövetett török ügyetlenségért.

és több apróbb erősség, melyek parancsnokait maga Tököly hőslelkű felesége, a Munkács várába zárkózott Zrinyi Ilona hatalmazá föl arra, hogy cselekedjenek belátásuk szerint. »Oly nagy számmal jönnek át hozzánk — írja egy német tiszt a kassai táborból október végéről —

ZRINYI ILONA.

a fegyveres magyar csapatok, hogy a már eddig is 12 ezerre növekedett megtért Tököly-pártiak több gondot adnak, mintha nyílt ellenségeink volnának.«

Egyedül Munkács daczolt még. Petneházy, Géczy István s többen a főbb volt kuruczok közül följárnák magukat Zrinyi Ilonát megadásra birni,¹ Caprara e czélből udvarias hangú levelet is intézett hozzá. De mintha az épen áldott állapotban levő hős asszonynak e körülmény csak újabb elszántságot kölcsönzött volna: Munkács átadását megtagadta. Mikor az egész világ férje gyászos végéről beszélt, mikor valóban csak egy hajszál tartotta, Kara Ibraim s Ördög Ibraim életében, Tököly életét: Zrinyi Ilona bízott, reménykedett. Hitte, hogy férje él s visszajövend. De, ha megcsalta volna is a pogány török a bujdosók fejedelmét: »én — irá Caprarának² — férjemnek keresztyén hűséggel tartozom, melyet meg nem szeghetek s megszegni nem akarok«. Hitvesi kötelék fűzi hozzá »et vinculum hoc sola mors dirumpet« — e köteléket csak a halál bonthatja föl. Az sem ok, hogy ő elhagyja férjét azért, mert annak ügyét sokan oly rútúl odahagyták. Hiszi — mondá — hogy a gyermekeit védő anya ellen nem fog a császár hadakozni; ő nem fél a fegyvertől, de nem hiszi, hogy fegyvert használjon királya s a hős Caprara ellene, ki ártatlanságában erős, s bizonyára nem is fogna se Lipót, se Caprara dicsőségének emelésére szolgálni, ha ő, a feleség, Caprara fegyverszerencséje miatt férjéhez való köteles hitét megszegné.

Ez antik jellemű nő hős lelkéről egykorú, még ellenséges jelentések is bámúlattal beszéltek, s az igazság érdekében meg kell jegyez-nem, hogy a bécsi udvar is inkább az elismerés, mint a gyűlölet hangján szólt róla. De politikai indokok tanácslátk Munkács meghódítását, hogy a lázadásnak utolsó fészket, a netán visszatérő Tököly legszilárdabb reményét tönkre lehessen tenni. A vár vívása határozatba ment, de biz az megtörött Zrinyi Ilona szilárd ellenállásán. Azt hitte a hadi tanács, hogy mivel »die Weiber daselbst das Commando führen«³ s a vár tapasztalt parancsnok s veterán védők nélkül szükölködik: a nőparancsnok s az őrség »sich vielleicht vom Feuer erschrecken und submittieren möchte.« Azonban csalatkozott. A császári sereg kénytelen volt az ostromot a tél folyamán bloquáddá változtatni. Ezalatt jöttek a jobb hírek Tököly felől, maga is fölkereste fogságából s kiszabadulása után nejét biztató, bátorító leveleivel — s mikor 1686 márczius elején Caprara maga érkezett Munkács alá s az ostromot komolyan megkezdé: a remény erejétől megaczélosodott hősökkel nehéz dolga volt. Hiába lövette a császári tábornagy különösen Zrinyi Ilona lakosztályát, az

¹ Schmettau jelentése 1685. nov. 4. és Disp. nov. 1.

² 1685. nov. 15. Munkács (Melléklet Schmettau jelentéseihez a berlini áll. Ltárban).

³ Későbbi csász. parancs Caprarában 1686. april 25. (Bécsi hadi ltár, Karlsruhei ered. után.)

ebédlőterembe lezúgó bombák nem tántorították meg a hős asszonyt s april végén elvonult az ostromló sereg, részben Buda felé.¹

De Munkács ellenállása nem zavarhatta meg azt a váratlan jött szerencse miatt való nagy örömet, melyet a kormánynak Kassa megadása, Tököly elfogatása s a magyarok megtérése okozott s méltán okozhatott. A meglepetés tán még nagyobb volt, mint az öröm s »e hirtelen fordulat — írja Velence követe — csak az isten műve lehet.« Rómába külön futár küldték a jó hírekkel s az örök város templomaiban fölzendültek a hálaadó zsoltosok hangjai.² Bécsben a háborúpárt ünnepet ült: nyitva van már az egész Felső-Magyarország, tárva az egész tiszai alföld a szerencsés hadak előtt, nincs mit búsulni azon, hogy él meg a katona a hosszú télen keresztül. »Mindenki csak a jövő évi hadjáratról beszél — írja Velence követe — s a kedvező alkalomról a hódításokat mind kijebb terjeszteni. Azok, a kik eddigelé privát érdekből vagy a külföldi viszonyokra való tekintettel a török békét ajánlák, most, hogy a császár a »rebelliónak csaknem teljesen ura« lőn s oly nagy területnek, minő Felső-Magyarország, csaknem versenytárs nélkül parancsol, most még ezek is elnémultak, »meg vannak zavarodva.« S mi, 200 év múlva, elmondhatjuk, Tököly elfogatása nélkül nem vívták s nem vették volna be 1686-ban Budát.

A valóban minden emberi számításon fölüli kedvező helyzetet most már a bécsi kormánynak csak jól ki kelle aknázni tudnia minden irányban, hogy nyert ügye legyen. Föl kell vala használni a megtért bujdosók impozáns számú csapatait, szerveznie egy tekintélyes nemzeti haderőt, melyhez a factorok önként kínálkoztak. Ezen kívül pedig, hogy a jövőre bármi lázongásnak eleje vétessék, bölcs politikának kötelessége lesz vala az elégedetlenség okai megszüntetése s célirányos intézkedések által való végleges pacificálása a kibékülésre, a nyugalomra amúgy is hajló országnak. Szép föladatok, melyeket azonban a bécsi kormány rosszul oldott meg; mert nem azok kerekedtek fölül a fejedelem tanácsában, kik mint Lothr. Károly, Dietrichstein herczeg főudvarmester,³ Buonvisi, Caprara és Eszterházy nádor józan érzékkel a magyarság teljes utógondolat nélkül való kiengesztelése szükségét hangoztatták, hanem

¹ Mellékletek Schmettau jelentéseihez ez időkből s kül. a Thaly Kálmán által kiadott Dobay naplója Mon. Hung. Hist. Írók XXIII. köt.

² Disp. 1685. nov. 1. és Pio bibornok írott újságai Rómából (Bécsi áll. Ltár. Romana).

³ Dietrichstein jellemzésére nagyon érdekes dolgot ír 1681. aug. 21-dikéről (Sopronból, az országgyűlés idejéből) a francia követ Sebeville marquis. Dietrichstein azt mondá a marquisnak, hogy a Tököly-pártiak lecsendesítésében kételkednie kell, mert az elégedetlenség általános, mert a magyarok nem kapták meg Lipóttól azt, a mit »ils espéroient avec justice« és »que les Turcs leur (a magyarokkal) font toujours meilleur et plus sur party.« (Párizsi külügyi Ltár. Autriche.)

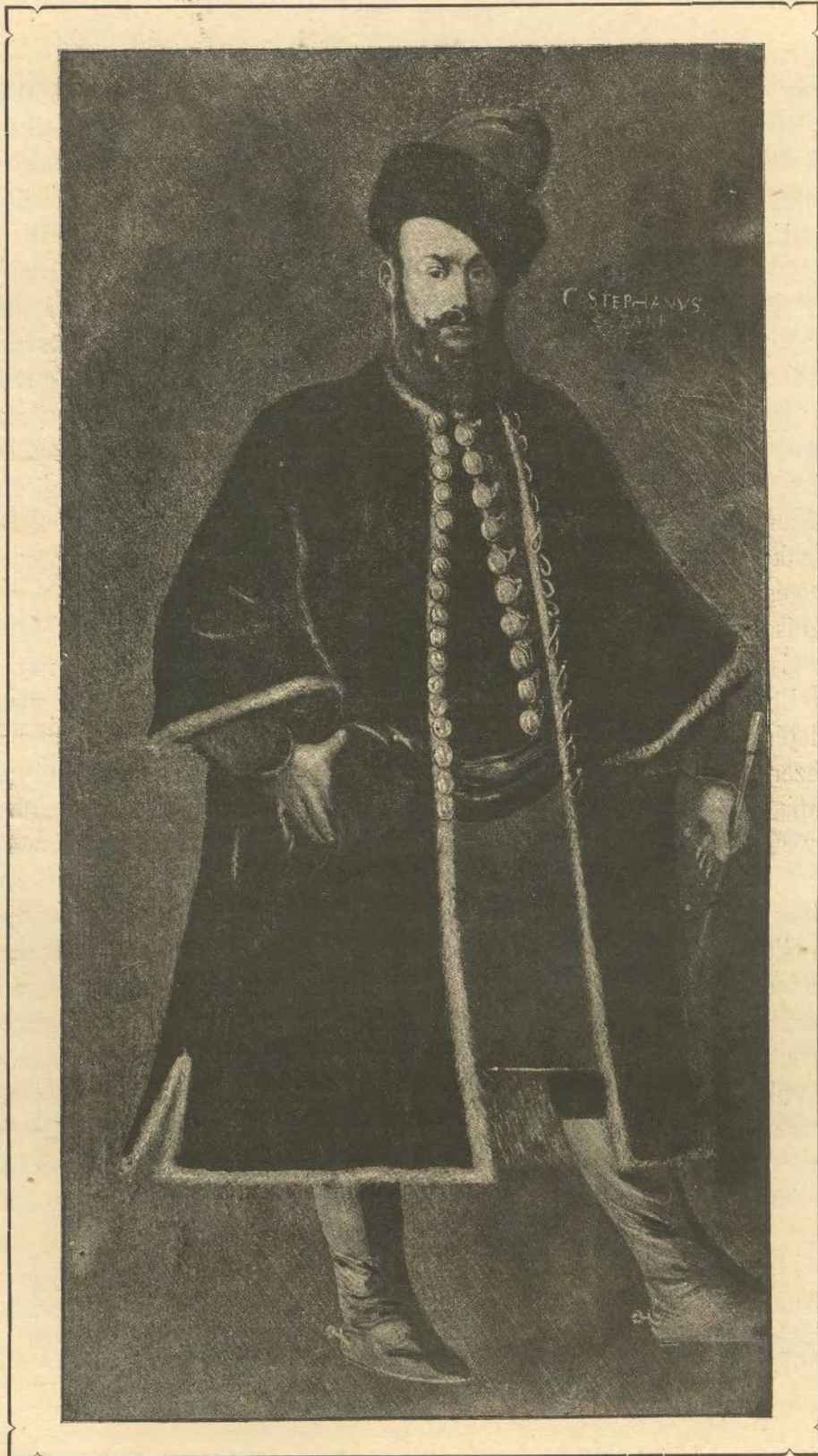
azok, kik minden magyarban titkos lázadót, minden bokorban összeküvést sejtének.

Tököly megtért híveinek és pedig csupán a harcosoknak száma Caprara jelentései szerint már október havában megütötte a tízezret s midőn id. gr. Csáky István, a felsőmagyarországi magyar generális, összesámlálta november havában őket: *tizenbétézeren fölül (17,068) voltak.*¹ A bujdosók vezéréen esett gyalázat s a török hitszegése miatt vérig keseredve, égtek a harczvágytól e harczedzett csapatok; »sie bezeugen eine ungemeine Begierde zum Fechten gegen die Türken« — mondja róluk Schmettau; csak vezetni, szervezni s a szükségességgel kell vala ellátni őket. Ily szép számú sereg egyesülve a felsőmagyarországi, a bányavárosi, a győri s a Kanizsa-elleni generalatusok előbb is király-párti magyar seregeivel oly erőt képezhet vala, mely kellőleg fölhasználva fölöslegessé tehetett volna sok drága-pénzen s nehéz föltételek alatt kinyert külföldi segédcsatatot! A szervezés kérdését latolgatta is a hadi tanács, főkép a józan Caprara és gr. Rabatta Rudolf, meg a nádor és gr. Csáky István szorgalmazására. A nádor már 1685 nyarán hangoztatta a nemzeti véderő rendezésének szükségét átalában s arra utalt, hogy ezzel az eszközzel győzheti le a király leghamarabb Tökölyt. Majd az ország előkelőbb uraival memorandumot nyújtott be a végvárak s a végbeli magyar sereg organizálása ügyében, a többek közt azt kívánván, hogy a nádor mint az ország főkapitánya Érsekújvárt nyerjen residenttiát. Ismét később, Tököly volt híveinek tömeges áttérése után azt sürgette, hogy az ország által viselt terheknek s szolgáltatásoknak arányában legalább is egy tizezer főnyi *állandó* magyar nemzeti mezei sereg szerveztessék kizárólag magyar vezénylet alatt.² Caprara a maga figyelmét — természetes — csupán a megtért bujdosókra szorította, miután ezekkel kelle érintkeznie s az *egész* ország véderejének kérdéséhez neki nem volt semmi köze. A rendetlen s aránytalan számú kuruczcsapatokat Caprara terve szerint a magyaroknál különben szokásos lábon ezredbe lesz vala szükség beosztani.³ E tervet a hadi tanács eleintén helyesléssel fogadta s ki is szemelte gróf Pálffy

¹ Hadi registratura okt. 25. és decz. 14. szám alatt. Részletes kimutatást az a jegyzék adott melyről (»Hungaricae militiae tabella, quae ad fidelitatem Suae caes. Majestatis rediit et iuramentum deposuit.«) a hadi registratura — Prot. Exp. 1686. junius — emlékszik, de a mely a többi becses adattal együtt scartirozva lön.

² A nádor beadványa 1685. junius 3. Badeni Herfmanhoz. Hadi Levéltár (Karlsruhei ered. után.) — Hadi registr. 1685. okt. 51. sz. — Dispacci 1686. márcz. 10.

³ Hadi registratura 1685. november 29. »...Wird daher des Grafens Caprara Vorschlag approbiert einige Regimente daraus (Tököly volt hadi népéből) zu formieren auf ihrem gewöhnlichen Fuss und Bezahlung.«

Csáky István.

Károly János cs. altábornagyot a mezei magyar hadak főparancsnokává, míg a végvárakban visszamaradóké gr. Csáky István lett volna. Később határozatba ment, hogy egy magyar lovas ezred 1000 embérből, egy gyalog ezred 1500-ból — ép úgy, mint a császári seregnél — álljon, a hadjárat alatt a hadipénztárból fizetessék, télire pedig, szintén a cs. sereg mintájára, a téli quartélyozás maradékából tartassék el. A magyar sereg e második terv szerint Dunán-inneni és Dunán-túli két hadtestre oszolt volna; de alább megbeszélendő okok miatt a szervezést az 1686-diki hadjáratra, a nyárra halasztották.¹ 1686 elején a gondos vezérhadbiztos gr. Rabatta ismételve sürgette a szervezést; a buzgó id. gróf Csáky István pedig a tavasz folyamán engedélyt kért a hadi tanácstól Bécsbe utazhatni, hogy ott, legalább a felsőmagyarországi haderő szervezése ügyében (hiszen a volt Tököly-pártiak épen e kerületben valának!), javaslatait előterjeszthesse. Mindezen ösztönzések, sürgetések az egész 1686-diki nyár folyamán eredmény nélkül maradtak s az organisatio nem lőn munkába véve.

Csak, mikor már Buda bevételét s úgy ez ostrom alatt, mint azt megelőzőleg a bécsi hadi tanács a volt bujdosók kifogástalan magaviseletéről s használhatóságáról meggyőződött: fogatott hozzá nagy nehezen az organisatio munkájához, de azt is csak részben kezdeté meg. Caraffa altábornagy lőn megbízva e földattal s elszomorító dolog látni, hogy a hosszas húzavona alatt mint züllött el s fogyott le a magyar haderő az ország egész keleti részében. Míg Csáky István — mint említők — 1685 végén csak megtért Tököly-párti harczost 17,000-et számlált meg: addig 1686 végén az egész keleti magyar hadtestnek — az egész felsőmagyarországi generalatus mezei hadainak létszámát a Caraffához intézett cs. parancs 6000 emberben szabja meg.² Bizony nem a magyarság hibája, ha Buda ostrománál nem oly impozáns számban volt a magyar hadsereg képviselve, mint őt megilleti s a minővel Eszterházy nádor és gr. Csáky István, meg a főbb magyar tisztek, sőt Caprara és Rabatta óhajtása szerint is megjelenhet vala s a minőt a hadműveleteknek épen Magyarországot illető fontossága meg is kívánt volna.

¹ Hadi registratura 1685. decz. 30.

² Hadi registratura 1686. szeptember 30. — Tiszán innen: Csáky László ezrede — mely Petneházyé volt — 700; der Obrist Gombos = 450; Semsey András = 500; Ragályi János = 300; Semsey János tokaji vicekapitány = 150; összeg = 2100 ember. — Tiszántúl: »Vicegeneral und Obrist« Barkóczy egy ezred = 700; (helyettese Semsey Zsigmond alezredes); Sennyey István = 400; Bertóthy István = 200; Kis Balázs = 400; Károlyi István = 400; Bagossy László = 300; Pelagy (?) = 300; Tunyogi Sámuel = 600; Kovács András = 600; összeg: 3900. — Tiszán innen s túl = 6000. »Der Barkóczy, Csáky und Gombos allein hetten sich des Obristen Titels zu gebrauchen, — die übrigen alle nur Capitan oder Vicecapitan zu nennen.« (L. Hadi Registr. 373. köt. 335. és köv. lapjain.)

E körülménynek oka a hadi tanács, e lomha testület öröklött lassúságán kívül főleg kettő volt: a gyökeret vert gyanú a volt bujdosók, a lázadó »maladetto calvinista«-nép s általában a magyarság iránt, meg az a siralmas pénzügyi állapot, melyet az előbbi fejezetben vázoltam.

Az újonnan megtértek még állandó érzelmeik semmi próbáját nem adhatták, s ha Caprara, a ki velük közvetetlen érintkezett s őszinteségük igaz voltáról meggyőződhetne, melegen — mint a hadi tanács *protocolluma* mondja »nachrückentlich« — ajánlotta is őket; ha már az egyszerű józan ész szabályai szerint is a török hitelenség miatt egy csapásra megváltozottak érzelmeinek a legőszintébbeknek kell vala lenni; az udvar hatalmasabb elemei szorgos gyanakodással, kétes bizalommal nézték a fölszaporodott fegyveres magyar tömeget. A józan ész tanácsa, ő szerintük, — mint Cornaro Frigyes mondja — »az ellen szól, hogy a gyöngye hűségben, melyet a magyarok addig mutattak, megbízzék az uralkodó, a ki csak úgy biztosíthatja az ország békés birtokát, ha hatalom van kezében a magyarok ellen. Azért, ha komolyabb alakban merülne fel a hívek részéről is a nemzeti véderő organisálását sürgető kívánságok: azokat határozottan vissza kellene utasítani.«¹ Mentségükre csak az szolgál nekik, hogy ők e gyanakodást, mondhatni, az anyatejjel szívták be; hogy Tököly eddigi szereplése alatt nem egy példáját tapasztalták, mint lesz ismét »lázádo«-vá ma az, a ki tegnapelőtt tért meg s csak tegnap esküdött örök hűséget a koronás királynak. Aztán meg a bizalom olyan valami, a mit nem a gondolkodás, nem az ész, hanem az érzelem hoz létre. Ha úgy bízhatnék bennünk a fölség, mint a mily tömegekben térnek hűségére: bizony nem kellene idegen segély után körültekintenie — mondák az udvarnál² — s parancsot vön Caprara, hogy minden hűségeskü daczára figyelemmel kísérje őket s azt tartsa szem előtt, hogy a várakban sehol tiszta magyar őrség ne legyen, hanem némettel vegyest s a kapukat mindenütt a német őrség kezeire, felelőségére adja. S ha aztán egy-egy oly rémlátó parancsnok, mint a minő a fekete epéjű Caraffa, a gyűlölettől égő nápolyi olasz volt, afféle jelentéseket küldött be, hogy elkerülhetetlenül szükség gyanakodni s vigyázni a magyarságra, mert — ép úgy, mint egykor Castaldo Erdélyben — nem tudja, midőn közöttük él, barát vagy ellenség között van-e? ha azzal ijesztgette az udvart, hogy ime most is kénytelen volt

¹ A velencei követ nagyfontosságú sürgönye Bécsből 1686. május 10. Disp.

² Disp. 1685. nov. 18. »Che se fosse così egualmente da fidarsene, non haverebbe bisogno la M. S. d'aumento di forze al proprio esercito et alle maggiore intraprese...«

egy Tökölyivel correspondáló magyar ezredest elfogatni:¹ csoda-e, ha a bizalom oly nehezen tudott gyökeret verni?

Pedig hát a magyarok a gyanakodásra, a bizalmatlanságra okot csakugyan nem adtak. Tököly, kiszabadulása s hazatérte után fölkereste főbbjeiket kérő, biztató leveleivel s habár mind igaz volt is az, a mit a kuruczkirály e levelekben az ország, a nép, a vallás sérelmeire vonatkozólag elmondott, Petneházy és a többiek vagy hallgattak a levelekre, vagy beküldték azokat az udvarhoz, vagy, mint épen Petneházy tette, azt válaszolták a kuruczkirálynak, hogy térjen meg ő is a koronás király hűségére² s maradtak állhatatosan hűségi esküjök mellett. Petróczyn kívül, a ki különben még Tököly fogsága alatt tovább bujdosott, egy nevezetes ember se állott át ekkor a kuruczkirály pártjára s az a kis sereg, mely egykori ura körül csoportosult, oly éhező, rongyos tömeg vala, melynek a király, a hadi tanács s a kamara nem tudott egy darab kenyeret nyomni kezébe, hogy annak árán hűségben maradhasson. Nemcsak Caprara, hanem a német tisztek aránytalanul nagyobb része megbízott a magyarokban, sőt tisztelte, becsülte a harcedzett, nélkülözni s vérezni némán tudó hadi népet. »Oly dolgokat írnak a német vezérek a megtért magyarok hűségéről s bravourjairól, hogy kézzelfogható, mily nagy becsületet vívtak ki maguknak.«³ S az udvarhoz érkezett jelentések nyomán a pápai nuntius egész lelkesedéssel szól állhatatos hűségéről — ez eretnekeknek, azt sajnálva csak, hogy nincs pénze, melyet kioszthatna közöttük. Jobb helyre — úgymond — nem is tudnám a pénzt fordítani!⁴ Hűségük s állhatatosságuk megkapó példáját tudatja urával Brandenburg bécsi követe, Schmettau. Mídön Szarvas meghódítása után, melynek Petneházy huszárjai és a magyar »talpas«-ok (a mint a gyalogságot nevezték) legelőkelőbb tényezői voltak, a portyázó magyarok és Mercy altábornagy csapatai Gyula környékén — 1686 elején — valami 4000 törökre bukkantak, a kik Szarvast akarták visszafoglalni s egyúttal híre ment, hogy Tököly is jönni fog utánuk: Mercy a Szarvasban levő Heisslernek valami 300 muskétást küldött. Heissler ugyanis alig pár száz némettel, de valami 1500 volt Tökölypárti magyarral őrzé Szarvast. A magyarok, hogy minden gyanút elhárítsanak maguktól, önként fölajánlák, hogy Heisslernek még egyszer

¹ Hadi Registr. 1685. nov. 12.; decz. 30. és Schmettau jelentése 1686. márcz. 3.

² 1685. decz. 3. melléklet Schmettau jelentéséhez és Buonvisi hirei 1686. május 12. (Mon. Vat. II/2.)

³ Buonvisi írja Rómába 1686. május 12. I capi alemanni scrivono tali cose della fedeltà e della bravura degl'Ungari già rebelli, che ben si conosce la grande stima, che ne fanno... (U. o.)

⁴ Buonvisi jelentése 1686. márcz. 17. (U. o.)

hűséget esküsznek. De Heissler azt nem fogadta el, azt mondván, hogy minden eskünél több súlylyal bír ő előtte a »talpas«-ok eddig megmutatott hűsége, vitézsége, hogy ő, ép úgy, mint a király, föltétlenül megbízik bennök. Ha nem bíznám bennetek, bizony nem volnék most itt oly kevés némettel közöttetek. A talpasoknak ez annyira megtetszett, s annyira lekötelezte őket, hogy Mercyt és Heisslert azóta vakon követik.¹ Csak bánni kellett tudni ezzel a néppel!

A szervezés elmaradásának másik oka a pénzügyi calamításban rejlett. Caprara s a mellé adott főhadbiztos, báró Belchamps, mindjárt október elején sürgették a megtért kuruczhadak fizetését a bécsi hadi tanácsnál. »Nem szabad őket elkedvetleníteni«, hangzottak egybevágó jelentéseik; mert nincs mit enniök, mivel ruházkodniok s utóvégre is elpusztítják erőszakos requirálásukkal s rablásaikkal az egész fölvidéket. A hadi tanács azt felelte, hogy teljes lehetetlen a magyarságot egészen Bécsből fizetni, de kieszközölte Lipótnál, hogy legalább egyelőre 50,000 frtot, a legszükségesebbekre s különösen a főbb Tökölyanusok »megvigasztalására« az udvari kamara által folyóvá tétessen.² De az udvari kamarának nem vala pénze s a vezérhadbiztos gróf Rabatta kénytelen volt a csehországi főhadbiztosnak megparancsolni, hogy a kellő 50,000 frtot a cseh főburggraftól bármi úton-módon előteremtse. Ez meg is történt, de a lelkiismeretlen udvari kamara az egész összeget az Egert esetleg ostromló hadtest számára netán szükséges 15,000 mázsányi lisztkészlet beszerzésére fordítá s mikor Lothringiai Károly, Caprara és gróf Csáky István újabb sürgetéseire Lipót 1686 elején elhatározá, hogy legalább néhány havi zsoldot fizet a hónapok óta ingyen szolgáló magyar csapatoknak: e summákat az udvari kamara a confiscált magyarországi javak eladásából befolyó összegekre utalványozá.³ Ez annyi volt, mint a dolgot ad graecas calendas halasztani; a magyar csapatokat éhezni, fázni hagyni.

Irtóztatós az, a mit e hadi nép szenvedett. Lerongyolt ruhája nem volt képes betakarni s a hideg ellen, az egész télen keresztül, megvédeni testét; ha rabolt: volt mit ennie; de mikor szétfutott előtte a föld népe és üresen hagyta vissza nyomorult viskóit: napokig alig került

¹ Schmettau jelentése 1686. febr. 17. Hasonlóan ír Buonvisi ugyancsak febr. 17-dikéről.

² Hadi registr. 1685. okt. 25.; nov. 29.; és a bécsi hadi tanács jegyzéke az udvari kamarához okt. 12. (udv. kam. Ltár).

³ A hadi tanács jegyzéke az udvari kamarához 1685. okt. 15. és Rabatta a hadi tanácshoz nov. 23. (udv. kam. Ltár); továbbá gróf Csáky István a hadi tanácshoz 1686. febr. 22. és egy májusi jegyzék (hadi registratura); Schmettau jelentése, 1686. január 31. Lothr. Károly még külön, bizalmas levélben is meghagyta hű emberének gr. Taaffe Ferencz altábornagynak »que a quelque prix que ce soit, l'on tasche de satisfaire la milice hongroise, eu leur donnant à subsister...« 1686. január 30. (Lothr. Ltár.)

betevő falatja a magyar katonának. Ha a megtért magyar csapatok panaszkodnak — írja Buonvisi magyarországi jelentések alapján — a mint jogosan is panaszkodhatnak a németek ellen, annak nem a bánásmódban rejlik az oka; mert a német tisztek belátják, különösen most, Tököly visszatérte után,¹ mily nagy fontossággal bír a magyarok hűsége; ezért jól is bánnak velük, bizalmuk is van irántuk. A baj az, hogy a csapatok a téli quartélyokon irtózatot sokat nélkülöznek, pedig a téli quartélyokat fizetésük fejében osztották ki nekik. Kevés az élelem mindenütt, s *nagy részük félmeztelenül jár a nagy hidegben*, s mire a tavasz beáll, bizonyára sok el fog hullani közülök. Ez a zúgolódás oka. Én ismerem annak fontosságát, hogy a magyar csapatok elégedettek legyenek, mert tőlük függ az ügyek jobbra vagy rosszra fordulta.² Ha volna — folytatja az emberséges diplomata — küldenék magam nekik vagy 50,000 forintot, a mi elég lenne nekik, mert zsoldjuk kisebb, mint a németeké. »Nemcsak biztos hűségben tarthatnám meg őket, de a (catholikus) vallásnak is előmozdítanám érdekeit, megmutatnám a derék katonaságnak, hogy eretnek volta daczára az apostoli szék táplálja s tartja fenn. Nagy vétek az időt mulasztani s később majd sóhajtozni, hogy elhanyagolták őket. Majd vérrel kell, nagy keservesen, jóvá tenni azt, a mit kevés pénzzel el lehet vala idejében kerülni.« »Bizony illenék e szegény, derék harczosokat megsegíteni — írja újra Buonvisi, mikor már kitavaszodott³ — a kik, miután hűségre tértek, oly szépen viselék magukat s mégis mindenkitől elhagyatva vannak, úgy, hogy — mint Barkóczy írja nekem — már-már némelyek, mezítelenek levén, ingadozni kezdenek, vajjon ne térjenek-e vissza Tökölyhez, a ki kenyeret ígér nekik és ruhát.«

Mindez intés keveset, jobban mondva: semmit sem használt. Egyaránt hagyták éhezni a volt királypárti s a volt Tökölypárti magyar katonát, úgy, hogy azok nagy része elhalt, elzüllött, szétoszott. Így történt ez a Diószeg körül táborozó volt kuruczokkal, így történt, — hogy sok eset közül csak e két példát hozzam föl — gróf Czobor Ádám királypárti ezredes egész hadi népével, melyet december folyamán kénytelen volt ezredese szélnek eresztetni.⁴ Az ilyen szélnek eresztett hadi népből, mely egyébhez nem értett a kardforgatás mesterségénél, ha föl nem fordult s farkas pecsenyéje nem lőn, támadt aztán vagy üldözött,

¹ Buonvisi tudósítása 1686. febr. 24-ről való.

² »Consistendo in questo il bene ò il male che haveremo...«

³ Buonvisi Cibonak 1686. ápril 28.

⁴ Czobor panasza a hadi tanácshoz 1686. január (hadiregistr.) és Buonvisi hírei 1686. február 24.

vagy szabadalmazott rabló. Ez utóbbi az úgynevezett »szabad-huszar«, »szabad-katona« szabad török-zsákmánylás fejében igen tág kötelékben élt a végvidék hadi szervezetéhez, de, mert túrték, ép azért sokszor gonoszabb volt a nyilvánosságos rablónál. Ez a faj 1686 elején annyira elszaporodott a győri generalatusban, hogy pl. Eszterházi Dániel ápril havában különös pátens által megbízást vön kiirtásukra s összefogdos-tatásukra.¹ Mily jól lehet vala — kellő gondosság mellett — ez edzett népet Buda ostrománál használni!

Tököly volt magyarjai közül azok, kik a telet, az éhezést kiállották s el nem oszoltak, el nem züllöttek: a sok szenvedés, nélkülözés dacára valódi csodatetteket vittek véghez 1685—86 telén s tavaszán a török ellen. Ezek a hőstettek a német tisztek s a külföldi hatalmak bécsi követei magasztalásának tárgyai. A császári tábornokok, leginkább Mercy és Heissler, főparancsnoksága alatt Hevest, Török-Szent-Miklóst, Szolnokot, Szarvast, Aradot, Szt-Jóbot egymásután segítének meghódítani a töröktől, majd a tavasz folytán Eger és Szeged körül verték meg a törököt több ízben, gazdag zsákmányt nyerve azon mindannyiszor. Sokkal nagyobb fontossággal bírtak e harcok, mint első tekintetre gondolnók, mert minden ütközet s minden meghódított vár után egy hatalmas terület került vissza a magyar király birtokába a török iga alól és pedig véglegesen. Ugy, hogy bátran lehet állítani, miszerint a *tiszai, s Tiszán-túli vidék főlzabadítása*, bár császári tábornokok fővezény-lete alatt, csaknem *kizárólag a magyarság* és pedig a *volt Tököly-pártiak halhatatlan érdeme!*²

Mind e fegyvertényekkel a szabolcsmegyei előkelő nemesi családból származott Petneházy Dávid kurucvezredes neve kapcsolatban áll; különösen kitünteté magát e hős vezér a tél folyamán, midőn a Szegedről Budába eleséget vívó 3000-nyi török sereget majd mind levágta s magának is 500 emberénél többje veszett a dicsőség mezején; aztán Szarvasnál, Aradnál,³ melyet 1200 német s 3500 magyar katona — nagyobbrészt Petneházy vezénylete alatt — vívott vissza az alatta táborozó török basa teljes tönkretétele mellett. Méltán írhatta, midőn

¹ Hadi registr. 1686. ápril 30.

² Hely- és időszüke nem engedik, hogy e fegyvertények elbeszélésébe bocsátkozzam, noha azok némelyikéről érdekes részletek állának rendelkezésemre.

³ Buonvisi 1686. jan. 24. és márczius 10. Schmettau márczius 7. Buonvisi január 6. mondja Aradról: Mercy és Heissler német csapatokkal »e con tre mila cavalli ungari che prima erano ribelli et hora servono fidelissimamente, condotti dal Pettenhasi loro capo...« foglalták el. Egy egész hiteles forrás, Lothringiai Károly egyik főhadsegédének tollából folyó végjelentés az 1685. évi hadjáratról (melyet Mittheilung des Krigsarchivs 1685. IV. füzetében Gatti is használt) mondja, hogy 1500 huszár és 2000 hajdú volt Arad alatt.

1686 nyarán a magvaszakadt Baksa István zemplén-, sáros- és ungmegyei részbirtokai adományozását kéri, folyamodványában a királyhoz, hogy: Fölséged auspiciuma alatt hadakozván, több nem megvetendő győzelmet arattam a törökön s most is hű és derék katonaként viselkedem a hadjárat alatt.¹ E győzelmek Petneházy amúgy is jó nevét híressé, bámulttá tették; személyét valami mythicus glóriával övezték körül. Már azelőtt is, Tököly-párti korában, nagy gondja volt a bécsi kormánynak e kitűnő katona áttérítésére. Az 1685. június 19-diki amnestia különösen s névszerint megnevezi őt s ígér neki ezredesi rangot; s midőn megtért, a hadi tanács ugyancsak szívére köti Caprarának, hogy Petneházyt kiváló becsben tartsa.² Hát még az aradi diadal után! Lipót nehéz aranylánczot küldött elismerése jeléül a kurucz-ezredesnek, melyen gyémántokkal szegett arczképe függött.³ Mikor kezéhez adták a királyi köszönet e szép jelét, az elérzékenyült hadfi azt mondotta volna — írja egy hiteles tudósító — egybegyült tisztársaihoz: »látjátok barátim, a király a helyett, hogy hűtlenségemért kötelet küldött volna, ezzel az aranylánczozal ajándékoz meg nagylelkű voltában s bocsánata jeléül.«⁴ Még szebb — s tekintve azt, hogy honnan jó, még kiválóbb volt az az elismerés, melyben a kálvinista Petneházyt a pápa követe Buonvisi bibornok részesíté, a pápa nevében. Megvett — mint mondja a svájczí benczés-barátoknak a keresztes-bulláért hozzá beküldött pénzből 552 frton — egy szép aranylánczot s azt egy levél kíséretében el akarta küldeni Petneházynek. A király, Lipót, helyeslé a gondolatot, mely valóban életrevaló volt s nem rosszul számított az eszes főpap, ha azt vélte, hogy az elismerés s az udvariasság e ténye »bizonyára csillapítani fogja az eretnekek gyűlöletét ellenünk, midőn e tényből látni lesz alkalma fejüknek — a ki különben eretnek létére is igen derék ember »per altro è di gran probità« — hogy megtérésüket óhajtjuk, de nem veszítüket.« 1686. január 24-dikén csakugyan el is küldé Buonvisi a lánczot s a levelet Petneházyhoz.⁵ »Csudálkozni fog uraságod — körülbelől így ír neki — midőn ezen, a barátság és hála érzelmeit

¹ Petneházy egy 1686. augusztusi eredeti folyamodása az udv. kam. Ltárban, melynek hátára van jegyezve: »Ad regiam cameram hungaricam pro informatione et voto. Per imperatorem. Die 28. aug. 1686. Jac. Theod. Mayer.«

² Az amnestia az udv. kamarában és hadi registr. 1685. nov. 22. alatt is v. ö.

³ Ezt Schmettau január 31-dikéről írja Berlinbe. A hadi registraturában ez áll (1686. január 15. alatt): »dem Petneházy seines Wohlverhaltens halber bei Eroberung Arath und glücklichen Treffen, mit einer goldenen Ketten und Medaglia zu remunerieren.« Küldött volna még a király neki egy kócsagtollat gyémántrózsa-forgóval. Wichert jelentése 1686. febr. 3. (Berlini állami Ltár.)

⁴ Buonvisi hírei 1686. május 12.

⁵ Buonvisi Cibonak 1686. február 3.

tolmácsoló sorokat veszi tőlem, a kivel eddigelé semminemű correspondentiában nem állott. Ha azonban meggondolja Ön, hogy az apostoli szék s ministerei a keresztyénség javát mindig szemük előtt tarták: tüstént meg fogja érteni, mi indított engem e levél írására. Fájdalommal tapasztaltam — folytatá — eddig a magyarok meghasonlását, mely a keresztyén vallás és saját maguk romlására növelte a török zsarnoki hatalmát s midőn megtudtam, hogy Uraságod a pártoskodással szakítva, a közjó érdekében oly kitűnő vitézséggel s oly hű odaadással harczol; nem tudtam megállani, hogy jelen soraimmal s a mellékelt aranylánczczal az egyesüléshez ne üdvözöljem Önt. Ez őszinte szavaim s ez arany-ajándék csak záloga azon ígéretemnek, hogy kitűnő érdemeiért valahányszor Ön hozzám fordul, Uraságod előmenete s dicsősége érdekében s szolgálatára mindig s mindent szíves örömet el fogok követni.«

Incze pápa — tökéletesen helyeslé Buonvisi eljárását s megdicsérte a gondolatért nuntiusát.¹ A küldemény csakugyan igen jó hatással is volt a magyarságra, Petneházy nagy tisztelettel fogadta azt. Érdekes látvány lehetne, a mint, az áldomás alkalmával, Kálvin üldözött hitvallásának buzgó követői csengő poharaikat a római pápa egészségére üriték!²

Ha elmulasztá a bécsi kormány Tököly harczedzett csapatai szervezését: igyekeznie kellett volna legalább az egész fölvidék, a tiszai részek s az egész ország pacificálását lehető tökéletességgel vinnie keresztül. Itt tagadhatatlanul jobb volt a kezdet; de miként végződék a kísérlet?

1685 őszén Schultz tábornok kegyetlen erőszakos nyomása miatt panaszok jöttek az udvarhoz, mondja ismerősünk, a velencei követ. Mivel igen fontos kérdés Magyarország meghódítása a kegyelem útján s szép szerivel, még pedig minél hamarább: azért elhatározta volt Lipót Schultz helyett olyan embert küldeni F.-Magyarországba, a ki, ha kell, erélylyel is megállja a helyét, de, a ki békülékeny s igazságos természetével is hathat a magyarokra.³ Legalkalmasb erre — mondották — Caprara, a kit higgadt, okos embernek ismer mindenki s csakugyan — mint láttuk is — Caprara kapta e kényes missiót. E tábornagy valóban

¹ Cibo (1686. február 23. Mon. Vat. II./2) »un si principale e valoroso capo«-nak mondja Petneházyt.

² Buonvisi jelentése 1686. márcz. 17. »... e quelli Ungari havevano fatti molti brindisi per la sanità di nostro signore...« Petneházy neve oly jó hangzású volt egész Európában, hogy pl. egy báró Wrangel Bernát nevű svéd főtiszt folyamodást intézett a hadi tanácshoz: hadd szolgálhasson Petneházy alatt mint alezredes (hadi registr. 1686. máj. 24. u. o.) A hadi tanács ajánlá is Wrangel P.-nak.

³ Disp. 1685. szept. 2.

sok tapintattal, sok jóakarattal járt el s generosus természeténél fogva nem sokat törődve a fiscus érdekeivel, a megtérőknek teljes bűnbocsánatot adott s elkobzott javaikat egyszerűen visszaszolgáltatta. Nagy része volt e körülménynek a Tököly-pártiak gyors megtérésében; de a kamaráknak ez a bölcs, loyalis politika nem tetszett. A szepesi kamara egyre-másra adta ki kezei közül a visszatélt birtokokat s a tábornagy

GR. CAPRARAE ENEAS tábornagy.

eljárása ellen fölirt a magyar, meg az udvari kamarához s ez utóbbi már október végén fölterjesztést intézett Lipóthoz Caprara missiója ügyében.¹ Fejtegeté rossz következményeit az enyhe eljárásnak. Mily viasz állapotok támadhatnak, mondá, ha kétes értékű hívek kezeibe kerülne, a mi most jó kézben van; ha azok, a kik nem szívből bánják lázadó voltukat, hanem lelkükben boszúval eltelve csak a visszanyerendő birtokok kedvéért térnek meg, mintegy jutalmat nyernek szemben a mindvégig hívekkel; a mi — úgymond a fölterjesztés — utóvégre is igazságtalan s nem csoda, ha már is sok magyar panaszkodik e miatt.

¹ A magy. kamara és udvarhoz 1685. okt. 24.; az udv. kamara Lipóthoz okt. 25. (Udv. kam. Ltár.)

Fejtegette a kamara, hogy mily inpoliticus dolog, ha az eddigi összes judicium delegatumok, a Wesselényi társainak összeesküvése után fölállított pozsonyi commissió ítéletei »ganz vernichtet und zu Wasser werden«, s egy commissió kiküldését javasolta, mely Caprara enyhe eljárásának útját vágja. E commissiót Lipót hamarosan össze is állítja Korompay Péter egri püspök, gr. Csáky István felsőmagyarországi tábornok, b. Belchamps Károly főhadbiztos és Fischer Mihály szepesi kamarai administratorokból Caprara elnöklete alatt s utasításba adta¹ neki, hogy általában azon javakat, melyek már a bujdosók mozgalma kezdetekor, tehát a hetvenes évek elején elkoboztattak, s azokat, melyek eladattak, ne restituálja tulajdonosaiknak; azokért pedig, melyek valamely kamarai jószág vagy valamely erősség szomszédjában fekszenek, más javakkal kárpótolja a megtérőket.

A bizottság, az egy Fischer Péter kivételével, engesztelékeny emberekből állott s nem tudta működésével a kamarák tetszését kinyerni. A magyar kamara deczember havában ismét fölirt az udvarhoz s azt a különös javaslatot terjeszté elé, hogy a »főrebellis«-eknek, mint báró Ostrossith Mátyás, Keczer András, Hidvéghy Mihály, Géczy István, Fajgel Péter, Saárossy Sebestyén, Szirmay István, Jelenik András, Leszenyei Nagy Mihály, Radics András, Bezzegh György, Szalay Pál és Sréter János és mások, birtokaik fele adassék csak vissza.² Az udvari kamara pártolá az eszmét: hivatkozott az új esztergomi érsekre, a ki szerint »impunitas delinquentium die Rebellion in Hungarn foviren thue«; s minél szigorúbban kívánta utasítani a Kassán működő commissiót. Mert valóban óriási területről volt szó s a rövidlátó kamara nem gondolta meg, hogy csupán a fiscus érdekeit tartván szem előtt, szigorú rendszabályai életbeléptetése által az egész északkeleti magyar földet újra lángba boríthatja vala. Igaz ugyan, hogy ezalatt, míg a kamarák tanácskoztak, Caprara és a commissio siettetett rövid tárgyalások után a megtértek nagyobb részének visszaadta javait; de 1686 elején még valami 600 elkobzott birtok s birtokrész volt a fiscus kezén, s ezek birtokosai földönfutókká téve, a sok okból amúgy is elégedetlen többséggel egyesülten ha fegyvert fognak: bizony még nagyobb mértékben kitör vala a lázadás s a szabadon bocsátott Tököly a tavasszal jól elkészített talajra lép!

¹ Bevezetésül e kegyetlen mondást tartalmazza a különben enyhe utasítás: »Victricibus armis nostris eiusmodi perversae factioni et scissioni adhaerentes pro vindicando tam enormi delicto ad infernacionem adigere valeremus...« 1685. nov. 1. (Udv. kam. Ltár. Hung.)

² 1684. decz. 24. (Udv. kam. Ltár. Hung.)

Szathmármegyében ¹ volt 135 elkobzott birtok és birtokrész. Tulajdonosaik: Kemény Jánosné, Körössy György, Gencsy Sámuel, Rátonyi László, Jászay Miklós, Somlyai István, Uray Mihály, Sulyok János, Várady János, Gyulaffy László, Kende Gábor, Farkas Fábán, Pap Dániel, Bige György, Sulyok György. A megye annyira el volt pusztulva, hogy a legnagyobb birtokon (Aranyos-Medgyes, Kemény Jánosné) szántás alatt 450 köböl alá való föld állott. Üresen hagyott jobbágytelek ez elkobzott birtokokon 300-on felül; a mívelt jobbágytelkek: 101 egész-, 380 fél-, 74 negyed-telek.

Szabolcsmegyében 36 birtok és birtokrész. ² Tulajdonosaik: Vér Mihály, Apagyi Sámuel, István és György; Bory Mihály, Balkay Pál, Lövey János, Serédy Benedek, Bernáth Zsigmond, Toldy György. Serédy tasi birtoka a legnagyobb (300 köböl alá való). 55 üres jobbágytelek, 105 egész-, 74 fél-, 7 negyed-mívelt jobbágytelek.

Bereg- és Ugocsamegyében 46 birtok és részbirtok. Tulajdonosaik: Kemény Jánosné fejedelemasszony, Dobronyi István, Kende András, Göde-család; Újhelyi Pál, Forgács Miklós, Bónis Ferencz. — Kende kerepeczi birtoka (240 köböl alá való) a legnagyobb mívelt birtok. 68 üres jobbágytelek; mívelt jobbágytelek, 63 egész, 122 fél, 16 negyed.

Ungmegyében 81 birtok és birtokrész. Tulajdonosaik: Monay Gáspár, Baksa István, Dobray Gábor, Forgács Miklós, Semsey Pál, Sztáray Ferencz, Ödönffy László, Gyulaffy György, Szirmay András. A legnagyobb mívelt birtok néhai Ödönffy Lászlóé, Nagy-Ribnicze (300 köböl alá való). Üres jobbágytelek 35; mívelt jobbágytelek: 65 egész, 64 fél, 11 negyed.

Borsodmegyében 53 birtok és birtokrész. Tulajdonosaik: Zrinyi Péter, Zákány István és András, Szepessy Pál, Szuhay Mátyás. Legnagyobb mívelt föld Zrinyi szendrői birtoka (560 köböl alá való.) Puszta jobbágytelek: 117; mívelt egész 135, fél 64, negyed 47.

Zemplénben 93 birtok és részbirtok. Tulajdonosok: Bocskay István, Nádasdy Ferencz, Rákóczy Ferencz (körtvélyesi), Rákóczy György (körtvélyesi), Rákóczy László, Görgői Pál kaposi prédicator, néhai Sztáray Ferencz, néhai Ödönffy László, Keczer Menyhért, Kacsándy István és Zsigmond, Baksa István, Daróczy István, Csanády János, Barkóczy István, Szirmay István és András. A legnagyobb mívelt birtok néhai Barkóczy István beczkői birtoka (900 köböl alá). Puszta jobbágytelek 357, mívelt 316 egész, 235 fél, 39 negyed.

Abaujmegyében 50 birtok és részbirtok. Tulajdonosok: Nádasdy Ferencz, néhai gr. Csáky Ferencz (illetőleg ifjabb gr. Csáky István), néhai Tököly István (Tököly Imre), Semsey Pál, Bakay István, Keczer Menyhért, Fekete István, Kiss István, Székely András. Legnagyobb mívelt föld Enyiczke, Tökölyé (750 köböl alá.) Üres puszta jobbágytelek 239, mívelt: egész 109, fél 158, negyed 20.

Szepesmegyében 53 birtok és részbirtok. Birtokosok: Tököly István és Zsigmond, Keczer Ambrus és gr. Csáky Ferencz (egy sem élt már 1686 elején).

¹ Beismerem, hogy nem tartozik tárgyamhoz a részletezés; de azok neveit, a kik annyit szenvedtek a nemzeti ügyért, föl akarom sorolni. Hisz 1685—86 telén s tavaszán sokat tőnek arra nézve is, hogy Budát egyáltalán vívni lehete.

² Csak az elkobzott s 1686 elején még a fiscus kezén maradt birtokokról s csak a hozzájuk tartozó üres és mívelt jobbágytelkekről van itt mindenütt szó.

Legnagyobb Tököly Zsigmond savniki mivelt birtoka 1340 köből alá való. Puszta jobbágytelek 81, mivelt: 109 egész, 203 fél, 175 negyed.

Sárosmegyében 31 birtok és birtokrész. Tulajdonosaik: Keczer Ambruzs és Menyhért, Bertóty János, Dobay Gábor, Pécsy Gáspár, Szemere László, Szirmay István, Saárossy Sebestyén, Dobay Zsigmond. Legnagyobb mivelt föld néhai Szemere László birtoka (300 köből alá való).

Gömörmegyében 27 birtok és birtokrész. Tulajdonosok: Wesselényi Ferencz és Orlay Miklós. Wesselényi baloghi birtoka (500 köből alá való) a legnagyobb mivelt föld. Puszta jobbágytelek 32, mivelt: 65 egész, 106 fél és 58 negyed.¹

Ily óriási kobzott fekvőség, valami 600 nagy és kis birtok volt még a fiscus kezeiben 1686 tavaszán fölhalmozva s mivel Caprara s később a commisio, Caprara elnöklete alatt, legkevesebb kétannyit visszaszolgáltatót, 1685 végeig, tulajdonosaiknak: a fiscus legalább ezt akarta volna szigorúbban megvizsgálni s a mit lehet, belőlük visszatartani. De Lipót tanácsában az 1686 januárjában tartott conferentián győzött a politikai raison s határozatba ment, hogy a mit a király királyi szavára megígért, azt minden körülmények között meg kell tartania.²

Azt hitték azonban a bécsi udvarnál, hogy ennyi engedékenység elég s ennél tovább nem szabad menniök. Feledték vagy nem akarták tudni, hogy egy csomó mélyreható sérelem az ország minden lakosát elkeseríti s hogy e sérelmek némelyike épen a leghívebbek, a mindig engedelmeskedők lelkét nyomja már agyon. Merült föl ugyan egy terv az ország politikai, egyházi s katonai ügyei czélszerű reformja végett tanácskozó bizottságokat állítani még a tél folyamán;³ de ezt a tervet elejtették. »Az udvarnál úgy okoskodnak — mondja Velenceze követe — hogy az ezen sérelmek orvoslását kívánókra nem kell nagy súlyt fektetni, mert vagy ki lehet őket kevéssel is engesztelni, vagy nézeteikben meghasonlást idézni elő s ha kevesen maradnak, bizony nem lesznek elegendők annak véghezvitelére, a mit forrongó lelkük táplál.⁴

Egyik főkívánságuk vala a »híveknek« a nemzeti véderőnek az idők kívánalmái szerint való átalakítása s rendezése, a miről már föntebb volt szó. A másik nagy sérelem volt a vallás ügye, melynek fejtegetésébe e helyütt nem bocsátkozhatom; csak azt említem meg, hogy nem valami békítőleg hathatott a kedélyekre, midőn a király azt határozá, hogy a töröktől visszahódítandó várakban nem fog protestánst megtúrni; hogy

¹ A szepesi kamarának 1686. tavaszán kelt részletes (minden egyes birtokot apróra elemező) kimutatásai után, melyek az udv. kamarai Ltárban (Hungarica) 1686. júl. 12. alatt találhatók.

² »Omnino inhaerendum erit et actualiter exequendum quod in verbo nostro regio et publica fide promissum est...« mondja az 1686. jan. 22-kén kelt császári [határozat az udv. kam. előterjesztésére.

³ Schmettau jelentése 1685. december (sine die).

⁴ Disp. 1686. márczi 10.

visszatetszést kelle szülnie a kamarai tiszték erőszakos eljárásának, kik a megyék kérelmei, sőt Caprara jóakarata ellen, a honnan lelete, elúzték a protestáns lelkészeket s hogy végre csak elkeseredést okozhatott az alig megtért kassaiakban, midőn Fischer Péter, a szepesi administrator, a protestáns Féja Dávid, kassai bíró újra megválasztásában »a katolikus rendek gyalázatát, a kamara megcsúfolását« látta s annak megsemmisítésére törekedett.¹

De mindezeknél s valamennyi politikai sérelemnél nagyobb, mert életbe vágó, a materialis existenciát fenyegető sérelem vala a »porciók« ügye s ezzel összeköttetésben a katonaság féktelen kihágásainak nem-orvoslása. Régesrégii baj, mely tetőpontjára a XVII. század 70-es és 80-as éveiben jutott s abban gyökerezett, hogy sem a német, sem a magyar katona nem kapta zsoldját s élelmét úgy, a mint kelle vala s a mit nem kapott felülről, a helyett tíz-húsz annyit vőn, ha tudott, a föld népén. A magyar katona egyáltalán alig-alig látott egy kis zsoldot: az erőszakos requirálásra, rablásra volt utalva. A szabad-katona, a ki török zsákmány kedvéért szegődött, magyaron húzott-vont, ha törököt nem sikerült fognia. A német katonát ez idétt télen át nem készpénzzel vagy éléssel s posztóval fizette a hadi tanács, hanem beszállásolta az ezredeket a megyék területeire s kiosztotta közöttük e területeket és azt, hogy föntartásukra meg zsoldjuk fejében mennyi havi porciót vehetnek természetben és pénzben a megyén. Gondolni lehet, mily súlyos, mily elviselhetetlen volt e hármass teher. Örökös a megyék panasza s a pusztulás ijesztő mérvű, mert az idegen zsoldos önkényére bízott földnépe tömegekben hagyta el lakóhelyét, mikor egy-egy ezred csillogó vértjei föltűntek a láthatáron. Persze hogy az elfutott nép üresen-hagyta házában, ha egyszer leesett a hó: a zsoldos is fázott, éhezett s pusztult vagy fölszedte magát s ment tovább, hogy oly területet éljen ki, mely még tudott valamit nyújtani. A Caprara hadtestéhez tartozó S. Croix-ezred 1685—86 telén pl. Beregbe volt beosztva, de a föld népe az egész megyéből Lengyelországba futott;² a Magni-féle ezred Ungban — »in einem schier ganz öden Land« — csaknem éhen vezett; Gömörből két ezred nem tudta magát csak három hóig élelmezni. Belchamps, a felsőmagyarországi főhadbiztos, azt írta a haditanácsnak 1685 őszén, hogy Kishont-, Gömör-, Borsod-, Abauj- és Sárosmegyét annyira elpusztulva találta, hogy a szántóföldeket magas túskebokrok lepik el s rajtuk gabona helyett tövis terem; a falvak lerombolvák, *sehol egy lakó bennük* s a legelőkelőbb helyek, mint Rimaszombat, Sajó-Szt.-Péter,

¹ Schmettau 1685. decz. sine die és az udv. kam. 1685. okt. 11. és 1686. január havi iratai.

² Hádi tanács az udv. kamarához 1686. márcz. 13. (udv. kam. Ltár Hung.)

Miskolcz, csaknem puszták, tehetetlenek; Eperjes polgárainak alig van meg a mindennapi kenyerek; »Zemplént, Ungvárt, Tornát és Szepest a Schultz-féle hadtest szívta ki.«¹ Csak például hozom föl, hogy az elkobzott abaujmegyei nagyobb birtokok sorában a negyedik, Semse, Semsey Pálé, mily szomorúan nézett ki: 20 jobbágy-család lakott itt összesen, kik közül csak egyetlen egynek volt 20 birkája, egy másiknak 2 ökre, a többinek semmije. De más része sem volt különben az országnak; Petneházy Dávid egyházas-básti birtoka évi 40 frt jövedelmet hajtott, a kamara ennek alapján az egészet csak 800 frtra becsülte.² Nyugoti-Magyarország tán több kiméletet érdemelt volna az osztrákok szempontjából, mint a mindig forrongó keleti rész; a pusztulás azonban itt se volt kisebb. Csányi János krónikájában olvassuk 1685 végéről, hogy a tatárdúlás, aztán pedig a német katonák két téli szállásolása teljesen tönkre tette a megye népét, mely koldulni jár be a városba. »Az a magyar paraszt, a kinek azelőtt 12 ökre, 12 lova, 20 disznója s juhnyája volt s évenként háromszáz kereszt gabonáját a mi (sopronyi) kapásaink aratták le, most a darab kenyérért hozzánk jár be s mivel eleintén nem akarták a városba eresztetni, a csalány gyökeréből készítették maguknak künn a mezőn eledelt. Ebből megítélhetni, mily éhséget kell nekik elszenvedniök.«³

De nem is csoda. Soprony és Vas megye összesen 13,000 napi porciót szolgáltatott a német katonaságnak. Portióját csak 5 garassal, azaz 25 krajczárjával számítva, a nádornak, Eszterházy Pálnak, egy elkeseredett beadványa szerint, e két megye maga adott naponként 3250 frtot, a mi más mellékes szolgáltatásokkal hat hóban 720,000 frtra rúg. Irtózatossága ez azon időben. Hát még a rablások, a kártételek, melyek még ennél is többet emésztenek föl! mondja a nádor. Hiába sürgetik a megyék a királyt s a hatóságokat, hogy könnyítsenek a porciók igazságtalan terhén: a válasz tagadó. Csoda-e, ha a földnépe elfut — kérdé a nádor — s hihető-e, hogy Magyarországból e gazdálkodással más legyen, mint vadon erdő, sívár puszták s lakatlan hegyvidék, melyen csak a fenevad kóborol? És mi lesz Fölséged is egyéb, mint néptelen erdők, síkok és hegyek királya? »Sóhajait küldi az elnyomott ország az Egek urához, de nem kívánom, hogy e sóhajokat a mennyei fölség meghallgassa!«⁴

¹ Hadi tanács az udv. kamarához 1685. okt. 25. (U. o.)

² Udv. kam. actái 1685. ad 14. Decembris és 1686. május 24. (U. o.)

³ Magy. Tört. Tár V. kötet (1858.) 117. lap.

⁴ A nádor Lipóthoz 1685. január 20. (Párizsi külügyi Ltár Hongrie.). Eszterházy nádor maga 1684-ig másfél milliónyi kárt szenvedett a császáriak, a török és a fölkelők pusztítása miatt. Azonkívül valami 800,000 frtnyi adósságot volt kénytelen még csinálni. Irtózatossága azokban az időkben! Newald id. m. II. 134.

1686 elejéről, épen abból az időből, midőn Tököly visszatért a magyar földre, Cornaro Frigyes a következőket írja a magyarországi viszonyokról: A magyarok egyáltalán elégedetlenek; a túlságos adózások miatt a legvégsőig el vannak keseredve; a katonaság féktelen kihágásai vérig boszantják őket. Nyíltan és szabadon be-beüzenik az udvarhoz, hogy a szolgaság e jármát lerázandók, inkább készek a legvakmerőbb kockáztatásokra, mint e gyötrelmek s a fejetlenség tovább tűrésére. Gyakran tartanak conventiculumokat, a főbb mágnások sokszor jönnek össze értekezletekre azon ürügy alatt, hogy az udvar nem tartja meg a nekik tett ígéreteket, tehát maguknak kell egyesülniök a baj orvoslása végett... Nincs kétség benne, hogy a dolgok oly állapotban vannak, melyből ha égés támad, elhamvasztja annak lehetőségét, hogy a császár a magyarokkal egyesülten, az ő közreműködésükkel hódítsa vissza Magyarországot. Az udvar céljai ez ország lakóinak elégedetteké tételére irányulnak, de az eszközök a céltól épen ellenkező irányba, távol vezetnek. A katonai kihágások, a túrhetetlen zaklatások, melyeket senki nem büntet meg, sőt inkább mindenki elnéz, okai e zavaroknak s ezt az udvarban tudják. De a szükség, hogy *a hadsereg nagyobb részét Magyarországnak kell eltartania, azért, hogy az örökös tartományokon segítve legyen, e szükség orvosolhatatlanná teszi a bajt*, mely pedig az összes viszonyokra a legkárosabb következményekkel járhat. Hiába van a sok ministeri conferentia a fölmerülő panaszok fölött, ha a határozatok nem czélszerűek és szokás szerint, inkább ölü méreggé válnak, mint üdvös orvóssággá!¹

Mikor a pártos magyarokat oly kíméletlenül elítélő, Tökölyt a sokfejű hidrához hasonlító olasz, ki rendesen a bécsi politikus körök szemüvegén keresztül nézi a magyar viszonyokat — így beszél: a panaszoknak erős alapjuknak kelle lenniök. S mikor hazájuk fölszabadításáról, Lipót győzelmes fegyverei előnyomulásának elősegítéséről van szó s a magyarok mégis a régi sérelmi politikával hozakodnak elő a helyett, hogy minden sérelmet félretéve, önként hoznák meg a nagy czélokért a legnagyobb áldozatokat: akkor csak két eset lehetséges. Vagy egy oly nemzettel van dolgunk, melynek legjobbjai is szűklátkörűek, a közért, az összeségért egyéni áldozatot hozni nem tudók s kis tekintetből az állam érdekeit mindig háttérbe szorítók, tehát oly nemzettel, mely nem érdemes arra, hogy mint nemzet érje meg a szülemlő újkor hajnalát. Vagy a rárakott teher valóban oly óriási, mely alatt előbb-utóbb összeroskad s melyet lerázni igyekeznie addig, míg ereje van, saját létérdekében, természetes dolog. Én az utóbbit hiszem s megkísértem

¹ Dispacci 1686. febr. 24.

PAOLO CONTE ESTERAZI DE GALONTHA SIGNOR PERPETVO DI FORKEN
STAIN SVPREMO CONTE DEL CONTADO DI SOPRONIA GENERALE NELL
REGNO D' VIGHERIA SOPRA LI CONFINI OPPOSTI A' MAHAYSEL CONSIG
LIERO E CAMARIERO DI S. M.^{TA} CES.^A MASTRO NELLA REAL CORTE D
VIGHERIA CAVALIERO DEL S. R. IMPERIO

Gr. ESZTERHÁZY PÁL nádor.

a következőkben vázolni azt az óriás, minden képzeletet s minden arányt meghaladó adóterhet, mely Buda fölszabadítása idején a magyar nép erejét elzsibbasztá s mely valamennyi tényező közt a legelőkelőbb volt az 1685-től kezdődő fölszabadító hadjáratok sikerében.

I. Lipót hadi kiadásai budgetjének vázolásánál (a) pont alatt) említém, hogy az úgynevezett »havi porciók« értékét körülbelül mennyire lehetett készpénzben becsülni. A havi portiók szerinti adóztatás abban állott, hogy kiszámíták, mennyi szükséges egy ezred törzsének, tisztjeinek, legénységének és a loállománynak élelmezésére s zsoldjára egy hónapon keresztül, akár természetben, akár részleg, pénzben történik e szolgáltatás. Az összes ezredek havi szükséglete képezé a havi porciók összegét s ez aztán bizonyos arány szerint ki lön vetve a Lipót kormánya alatti országokra, respective tartományokra.

1685-ben azt találom, hogy az összes katonaság havi szükséglete kerekszám 141,000 havi porcióra rúgott,¹ mely terület szerint így oszlik meg:

Felső-Magyarország 14 megyéjére esik . . .	51,477 1/2	havi porció
Eger vidékére, 7 megyére	25,131	» »
A nyugati Magyarország 11 megyéjére . . .	19,565 1/2	» »
Összeg .	96,174	havi porció.

Ellenben

Csehországra esik	16,429 1/2
Morvaországra »	5,299 1/2
Sléziára »	6,804 1/2
Belső-Ausztriára ² esik . . .	10,456
Alsó » »	3,628
Felső » »	3,035
Összeg .	45,653 1/2

havi porció.

1686-ban Buda, a Dunaköz s a Tiszántúli vidék elfoglalása után a havi porciók száma kerekszám: 160,000-ben lön megállapítva. E számból jutott:³

Felső-Magyarországra (következő megyék: Zemplén, Ungvár, Szepes, Bereg, Sáros, Gömör, Borsod, Torna, Abauj, Kishont, Nógrád, Szat-

¹ A vezérhadbiztosság az udv. kamarához 1685. okt. 11. (udvari kam. Ltár Hung.). Conferenzia a téli beszállásolás ügyében 1685. szept. 29. (bécsi áll. Ltár) és Ordres und Dispositionen Herzogs Karl von Lothringen 1685. (U. o. Lothr. Archiv Nr. 18.). E két utóbbi tervezés szerint Magyarországra valami 2—3000 portióval kevesebb teher esett volna, mint a vezérhadbiztosság összeállítása szerint; de a végleges döntésnél ez utóbbi győzött.

² Inneroesterreich = Stájerország, Krajna, Karinthia stb.

³ A repartitio a bécsi udv. kam. Ltárban (Hungarica) 1686. nov. 10. alatt.

már, Szabolcs, Ugocsa, Máramaros, Kővár, Bihar, Kraszna és a Partium) 33,665 emberporció, 18,806 lóporció.

Alsó-Magyarországra (Nagyhont-, Túróc-, Zólyom-, Liptó-, Árva-, Nyitra-, Trencsén-, Pozsony-, Sopron-, Vas-, Zala-, Mosony-, Győr-, Veszprém-, Komárom-, Esztergom-, Pest-Pilis-Solt-, Heves-megyékre) 14,903 » 7,155 »

A bajor sereg tartására adott

a magyar föld 5,900 »

Összeg . 54,468 emberporció, 25,961 lóporció.

25,961

Tehát összesen . 80,429 havi porció.

Ellenben az örökös tartományok

fizettek 59,899 emberporciót

és 19,395 lóporciót

Összesen . 79,284 porciót.¹

Tehát 1685-ben a 141,000 porcióból 96,000-et havonként a magyar föld, a maradékot az örökös tartományok népe fizeti. A harminczkét magyar megyén van a hadi kiadások 70%-a, akkor, midőn ez a 32 megye Szent István koronája területének alig harmadát képezi, mert a királyi Horvátország e porciók terheitől mentes maradt, Erdély különálló ország vala, a többi részt pedig a török bírta. Ezzel szemben az örökös tartományok mai és akkori területe közt nem nagy a különbség, mert Gallicia helyett az akkor gazdag és nagy (mai porosz és osztrák) Szilézia a Habsburg-ház jogára alatt egyesült s csak a kis Tyrolt, Vorarlberget és Salzburgot kell leszámítanunk.

A teher oly abnormisan van elosztva, hogy ezt az 1685-diki szükségletet készakarva mellőzöm jelen combinációimnál s fordulok az 1686-ki porciók repartíciójához, mely Magyarországra kedvezőbb. Mindenekelőtt a 160,000 havi porció hova fordítását elemezem. Kérdés: miként került a hadsereg tartása oly óriás összegekbe? Az ezredek törzsének, tisztjeinek fizetése szintén porciókban számított s egy-egy ezred összes jutalékának 25 százalékát emésztette föl.² A megmaradó 120,000 porcióra egyre-másra 50—55,000-nyi embert kell számítanunk: ezekhez 5—10,000 embert a bentelelő német birodalmi csapatokból. 60—65,000

¹ Mind a magyar, mind az osztrák terület pótlékul még bizonyos pénzösszeget fizetett; de ezt csekélyisége miatt mellőzöm.

² Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen stb. II. 281.

embernél és 20—25,000 lónál havonként elfogyott hát összesen, mondjuk 85,000 porció; míg a hátralevő 30—35,000 porciót a családokra, sikkasztásokra, az ezredek kisebb szükségleteire, meg arra a körülményre kell leszámítanunk, hogy Lajtán-innen s Lajtán-túl egyaránt a porciók bizonyos perczentje nem volt behajtható.

Ha tehát 1686-ban a 160,000 havi porcióból közel 81,000-et vagyis az összeg 50—51 százalékát fizette 38 megye, azaz Szent István koronája területéből az a rész, mely megmarad, ha Erdélyt, a horvát-slavon földet, a volt határőrvidékeket, Baranya-, Tolna-, Somogy-, Fejér-, Bács-Bodrog-, Temes-, Torontál-, Krassó-, Szörény-, Arad-, Békés-, Csanád- és Csongrádmegyéket leszámítjuk: csak egy pillantást kell vetnünk a földabroszra s látjuk, hogy a magyar birodalom *kisebb fele* fizetett annyit, mint a mainál csak valamicskével kisebb örökös tartományi terület. Ha ezt a kulcsot Lipót-féle adókulcsnak nevezem, e kulcs szerint ma, a mai területet véve alapul, nekünk a közös hadi kiadásokhoz 75 százalékkal kellene járulnunk. Ha e különbséget az akkori népesség s a mai közt számítom, úgy a Lipót-féle adókulcs szerint a magyar terület ma legalább 95 százalékkal járulna a közös hadügyi kiadásokhoz s így az osztrák tartományoknak a teher 5 százaléka jutna. Végre, ha a mai nemzeti vagyont, jövedelemképességet is számításba veszem a többi két tényező mellé s úgy állítom össze a mai és akkori állapotokat s azt kérdem, hogy ha 1686-ban az a 38 megye azzal a népességével s vagyoni viszonyaival — az összes hadi terhek 51 százalékát viselte, mi esnék a Lipót-féle kulcs szerint a mai Magyarországra a hadi budget kiadásaiból? azt kell válaszolnom, hogy nemcsak mi, magyarok, viselnők a Lipót-féle kulcs szerint az *egész* hadi költségvetés terheit, de még bizonyos perczentjét a magyar szent korona országai évi jövedelmének beszállítani tartoznánk egy közös állami pénztárba. Csak azt az abszurditást kell elképzelni, hogy ma *ezt* akarnák ránk erőszakolni s könnyű megfelelni a kérdésre: vajjon nem lángba borulna-e, nem lázadna-e föl még a gondolat ellen is mind egy lábíg az egész Magyarország?

És így volt ez 1680 után jó darabig. Csekély könnyebbséget csak az 1697-diki reformjavaslat tervezett, melynek értelmében a szorosán vett Magyarország (a déli vidék kivételével, mely török uralom alatt állott) és Erdély 42 perczentjét viselték volna a közös hadi kiadásoknak.¹

Se politikai elnyomás, se vallási üldözés, se francia vesztegetés, se egyesek nagyravágása, se magyar heves vér, sem irtózat a német

¹ Feldzüge I. 274.

uralom ellen, se hazaszeretetet nem kellett ahhoz, hogy Tököly s a bujdosók követőkre találjanak. Azzal, a mit ez eljárás védelmére föl szoktak hozni, hogy tudniillik az akkor dívó elv szerint a háború összes terheit azon ország szokta viselni, melyen a háború folyik, — ezzel azt, a kit koldussá tőnek, nem lehet megvigasztalni. S ott, a hol az államhatalom, (bár a legjobb czélből tenné is) osztozni akar az alattvalók vagyonán úgy, hogy az oroszlán-részt magának tartja meg: fölbomlik minden társadalmi rend. A ki tud, szembeszáll; a kinek meg kell adnia magát, tűr és szenved; s a ki már tűrni is gyöngé: elvész. Tökölyék szembeszálltak, a nyugati vidék megadta magát vagy elfutott s lakatlanul hagyta az anyaföldet, mert nem volt rajt' annyi, a mennyiből egy kóbor farkas megélhessen. Nem túlzás az, mikor Eszterházy azt kérdi fejedelmétől: vajjon rengetegek és sivatagok királya akar-e lenni?

De menjünk tovább.

Még az, hogy a mostani Magyarország fele a XVII. század végén a hadi kiadások 51%-át fizette, nem volt az egyedüli financialis sérelem. Hozzájárult ehhez még sok más körülmény. Hogy a katonaság ruházataért minden katona után 2 frtot vettek a megyén havonként:¹ az csekélység. Annál nagyobb súlylyal bir azonban a porciók igazságtalan taksálása a Lajtán túl és a Lajtán innen. Míg ugyanis az örökös tartományokban az emberporciót 4 frtjával, a lóporciót 3 frtjával számíták havonként: Magyarországon az előbbit 6 frt. — 6 frt 30 krba, az utóbbit 5 frt 30 — 6 frtba számították. Mindjárt látni fogjuk, mi hátránya volt ennek.

Az ezredekben, mint említém, a tiszték és a törzshöz tartozó egyének (lelkész, titkár, hadbíró, élelmezőmester stb.) fizetését szintén porciókban számíták ki. Így pl. az ezredesnek 62 portiója járt ki, az alezredesnek 21—23, a kapitányoknak 18—24, saját élelmezésükön fölül. Ez egy ezrednél legalább 500 porcióra rugott s így (ló- és emberporciót átlag véve) egy negyedével ért föl az ezred összes porcióinak. Ime ezt a negyed-részt a porciókból *készpénzben*² kelle fizetni, mert hiszen mit csinált volna, teszem, az ezredes egy hónapban 62 véka liszttel, mikor egy vékánál többet el nem fogyasztott és így tovább. S míg az örökös tartományokbeli embernek egy ily porció megváltása 3—4 frtjába került, a magyar alattvaló 5 frt. 30 — 6 frt. 30 krt volt kénytelen adni. A Magyarországra eső 81,000 havi porcióból hát 20,000-nél már 50—

¹ Eszterházy nádor előterjesztése Lipóthoz 1686. január 20. (Párisi külügyi Ltár. Hongrie.)

² 1686. márcz. 13-dikán tudatja pl. a hadi tanács az udv. kamarával, hogy Heves- és Pest-megyében a »Geldportiókat« a kimerült földnépén nem lehet behajtani. (Udv. kam. Ltár. Hung.)

60,000 forint volt a különbözet a magyar alattvaló hátrányára s a 8 téli hó alatt ez félmillió frtra rúgott s a »nyári« porcióknál¹ legalább még félannyira. S hagyján még ez igazságtalan teher, ha készpénze van az alattvalónak! De épen ez nincs, mert kereskedő, a ki megvette volna, a mit isten adott, alig-alig akadt. Ki szállított volna járatlan útakon, kurucz, német s török katona lesei között? A ki ezt tenni merte, a nagy rizikóért méltán kívánt sokat. S így nem egy, nem két, de négy és több porcióra valót adott el az, a ki 6 frtot készpénzben akart látni s miután az egyes gazda sohasem örömet pocsékolja el, a mi je van, erőszakkal magukra vállalták az ezredek tisztjei az eladást — s így a 80,000 havi porcióból készpénzben fizetendő 20,000 porcióért nem ennyit, hanem másik 80,000 porciót kelle elvesztegetni. Az ilyesmi tette a földnépét koldussá, földönfutóvá.

De még ezenfölül is jogtalan előnyben részesültek az örökös tartományok. 79,000 havi porciójukba bele volt számítva az osztrák-földi várórségeké is, úgymint 2500 porció. A magyarországi várórségek — a sok végvár — tudvalevőleg legalább 50 annyit tőnek ki. Ezen praesidiumok magyar részének tartása a magyar földre eső 80,000 porcióba nem volt bele tudva; ezt Magyarországnak külön kelle fizetnie s mivel a magyarországi kamara erre a legtöbb esetben képtelen volt: az oly fontos intézmény a fizetetlen, éhes és rabolni ki-kijáró végbeliek dúlásai miatt valóságos átok lön.

Végül még egy igen fontos, nyomós körülmény mutatja, milyen minden képzelmén felül levő mostoha bánásmódban részesült a magyar föld szemben az örökös tartományokkal. Ugyanis az örökös tartományok gyűlései adóba a seregtartásra, évenként meg szoktak volt bizonyos summát ajánlani. Ez összegből fizették a rájuk eső porciókat s jutalékaikat egyenest az illető, területeiken levő, ezredhez szállíták;² többet azonban annál, mint a megszavazott összeg, tekintet nélkül a porciók esetleg nagyobb számára, nem adtak. A tartomány-gyűlések által évenként megajánlatni szokott összegek nem sokkal voltak kisebbek, mint a porció-systema szerint az örökös tartományokra eső jutalék értéke, de mégis kisebbek voltak. 1686-ra pl. megajánlottak az örökös tartományok összesen 3.700,000 frtot.³ A rájuk eső porciók értéke valami 4 millió forintra rúgott — s a különbözetet a császári kincstárnak kelle

¹ Ezekről a »nyári porciókról« nem sikerült kimutatást találnom. Egyes megyék kérvényeztek, hogy legalább ezek alól mentsék föl őket. Pl. Abaúj 1686. június. 1. (Hadi registr. Prot. Exp. 1686.)

² Newald id. m. II. 2.

³ Renner, Wien im J. 1683. 468. lapon. Ez összeg így oszlik el: Alsó-Austria 170,000 frt; Felső-Austria 330,000 frt; Belső-Austria 440,000 frt; Csehország 1.470,000 frt; Morvaország 440,000; Slézia 840,000 frt = 3.690,000 frt.

fizetni a kamarai jövedelmekből. De hátha *felét sem* fizették be az összes tartományok a maguk által megszavazott összegnek? Mi történt ekkor? Newald kimutatja, hogy ez az eset rendszeren beállott a 80-as években, sőt pl. 1683-ban az örökös tartományok alig *egyharmadát* fizették meg a rájuk eső adónak; 1684-ben pedig »a török elleni hadjáratra Magyarországon — mondja Newald — mely hadjáratnak főczélja volt Alsó-Ausztriát s különösen Bécs városát a tavalyihoz hasonló irtóztatós katasztrófa ismétlődésétől megóvni, az osztrák rendek s velük Bécs városa egy krajczár adót se fizettek.« Máskor pedig azért, hogy az adót idejében, s nem mint Sinzendorff hanyag gazdálkodása alatt szokott volt történni, csak a következő évben fizették, ezért a pontosságukért 6% kamatot vontak le a rájuk eső összegekből.¹ A hiányokat mindig Lipótnak kelle adósságra vagy segélypénzekből előteremtenie. Magyarországon ellenben egyszerűen kivetették s behajták a porciókat, a míg volt, a ki valamit tudott adni s mikor aztán a földet a katona végkép kiszívta: az éhező zsoldost az udvari kamara menté meg az éhhaláltól.

»A hadsereg nagyobb részét Magyarországnak *kell* eltartania a végből, hogy az örökös tartományok terhei könnyebbíttessenek« — mondja Velence követe föntebb idézett levelében.² Azt hiszem, az általam előadottak ez állítást eléggé bebizonyítják.

Íme ilyenek voltak a XVII. század három utolsó tizedében a magyarországi állapotok: szülői a Tököly s előkészítői II. Rákóczy Ferencz fölkelésének. De megnyugvásunkra szolgálhat az a tudat, a mit az előadottakból meríthetünk, hogy *Budának s Magyarországnak a török járom alól való fölszabadításához maga a magyar föld lakossága és pedig túlnyomóan, aránytalanul legnagyobb részben a magyar vidék járult a legtöbbel!* Kevés ehhez képest az a különben tekintélyes segély, melyet a hatalmas német birodalom nyújtott s kevés az örökös tartományok jutaléka is, annál inkább, mert ez utóbbiak nem is szabadítani segítének, csak magukat védelmezték!

¹ Newald id. m. I., 8., 51., 257. és II., 2. lapokon. Az osztrák tartományokban a lakásért, fűtésért sok helyütt a katona fizetett a gazdának. Bezzeg nem fizetett Magyarországon.

² Dispacci 1686. febr. 24.

